

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÂŞIK PAŞA’NIN GARİB-NÂME ADLI ESERİNDE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ
ÂŞIK PAŞA’S sufi VIEWS IN HIS WORK NAMED GARIB-
NÂME

Sümeyye TÜTÜNCÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2024

©2024-Sümeyye TÛTÛNCÛ

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÂŞIK PAŞA’NIN GARİB-NÂME ADLI ESERİNDE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

ÂŞIK PAŞA’S sufi VIEWS IN HIS WORK NAMED GARİB-
NÂME

Hazırlayan
Sümeyye TÜTÜNCÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin KURT

KIRŞEHİR-2024

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahî Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Sümeyye TÜTÜNCÜ tarafından hazırlanan “*Âşık Paşa’nın Garib-nâme Adlı Eserinde Tasavvufî Görüşleri*” adlı tez çalışması 24.07.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman (İmza)

Prof. Dr. Hüseyin KURT (İmza)

Üye..... (İmza)

Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ

Üye..... (İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Kadir ATLANSOY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2024

(İmza)

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahî Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Kırşehir Ahî Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2024

Sümeyye TÜTÜNCÜ

İmza

ÖZET

ÂŞIK PAŞA’NIN GARİB-NÂME ADLI ESERİNDE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Sümeyye TÛTÛNCÛ

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin KURT

2024 – (xii + 108)

Kırşehir Ahî Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Temel İslami Bilimleri Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Kadir ATLANSOY

On üçüncü asrın ikinci yarısında Anadolu’nun Moğol istilasına uğraması nedeniyle Selçuklu Devleti yıkılma sürecine girmiştir. Bunun sonucunda toplumda sosyal çözümler baş göstermiş, birçok karmaşa ve düzensizlik ortaya çıkmıştır. Toplumun manevî önderleri, sosyal yaşamda söz konusu olan bu durumdan uzaklaşabilmesi için kaynağını dinden alan fikirleriyle topluma yol göstermeye çalışmıştır. Toplumun ancak bu şekilde bir arada tutulabileceğine inanan manevî önderler, sosyal yaşamın da ancak din temelinde yeniden inşa edilebileceğine inanmışlardır. Çıkmaza giren halka yön vermek, destek vermek ve millî duyguları perçinlemek amacıyla da dinî ve tasavvufî eserler kaleme almışlardır.

Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Yunus Emre ve Ahî Evran gibi şahsiyetler, sosyal yaşama yön veren ve gelecek nesillere de aktarılacak değerler üreten isimlerdendir. Âşık Paşa da toplumda birlik ve düzeni sağlamak amacıyla Anadolu’da ilk Türkçe eserleri veren sufi-edebî şahsiyetlerdendir.

“Âşık Paşa’nın Garib-nâme Adlı Eserinde Tasavvufî Görüşleri” ismini taşıyan bu çalışma, Âşık Paşa’nın tasavvufî ile ilgili temel kavramlara dair fikirlerini ele almaktadır. Çalışma, diğer mutasavvıfların fikirlerinden de faydalanarak resmin bütününe görebilmeyi amaçlar. Âşık Paşa’nın başta Garib-nâme adlı eseri olmak üzere, Fakr-nâme, Vâsf-ı Hâl, Hikâye, Kimya Risâlesi, Elif-nâme, Risâle fî Beyânî’s-Semâ ve diğer şiirleri adlı eserleri araştırma kapsamında ele alınmaktadır.

Bu çalışmada genel olarak Âşık Paşa’nın hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri etrafında araştırılmıştır. Tasavvufî düşüncesinde öne çıkan tevhid, ahlâk, bilgi, marifet, kul-rab ilişkisi, bireysel ve toplumsal birlik ile ilgili temel kavramları ele alınıp açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Âşık Paşa, Garib-nâme, Tasavvuf, Tevhid.

ABSTRACT

ÂŞIK PAŞA’S sufi VIEWS IN HIS WORK NAMED GARIB-NÂME

M.SC. THESIS

Preparer: Sümeyye TÜTÜNCÜ

Advisor: Prof. Dr. Hüseyin KURT

2024 – (xii + 108)

Kırşehir Ahî Evran University Graduate School of Social Sciences

Basic Islamic Sciences Department

Jury

Prof. Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Kadir ATLANSOY

In the second half of the thirteenth century, the Seljuk State entered the process of collapse due to the Mongol invasion of Anatolia. As a result, social disintegration occurred in society and many chaos and disorder emerged. Spiritual leaders of the society have tried to guide the society with their ideas originating from religion in order to get away from this situation in social life. Spiritual leaders believed that society could only be kept together in this way, and that social life could only be rebuilt on the basis of religion. They wrote religious and mystical works in order to guide and support the people who were at an impasse and to reinforce national feelings.

Figures such as Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Yunus Emre, and Ahî Evran are among those who produced works of significant value that shaped social life and could be passed on to future generations. Âşık Paşa is also among these sufi-literary figures who wrote the first Turkish works in Anatolia to ensure unity and order within society.

This study, titled " Âşık Paşa’s Sufi Views In His Work Named Garib-Nâme" examines Âşık Paşa’s ideas regarding fundamental concepts related to sufiism. The study aims to see the whole picture by also utilizing the ideas of other sufis. Âşık Paşa’s works, including Garib-nâme, Fakr-nâme, Vâsf-ı Hâl, Hikâye, Kimya Risâlesi, Elif-nâme, Risâle fî Beyânî’s-Semâ, and other poems, are included in the research.

This study extensively investigates Âşık Paşa’s life, works, and sufi views. It addresses and explains fundamental concepts prominent in his sufi thought, such as unity (tawhid), morality, knowledge, gnosis, the relationship between the servant and the Lord, and individual and societal unity.

Keywords: Morality, Âşık Paşa, Garib-nâme, sufiism, Tawhid.

ÖN SÖZ

Âşık Paşa'nın yaşadığı on dördüncü asır, toplumsal buhranın olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu sıkıntılardan uzaklaşmak ve kurtulmak isteyen halk çareyi, mutasavvıfların fikir ve anlayışlarında bulmuşlardır. Tasavvufî düşünce geleneğinin temsilcilerinden olan Âşık Paşa, aklî, naklî ve kalbî delillerle birey ve toplumun iyileşmesi ve toplumsal birlikteliğin sağlanmasını amaçlayan bir tasavvuf anlayışı benimsemiştir.

Tezimiz de Âşık Paşa'nın eserlerindeki tasavvuf ile ilgili unsurların incelenmesi ve onun tasavvuf anlayışını ortaya çıkarılması için yazılmıştır. Bu çalışmada Âşık Paşa'nın tasavvufî fikirleri ele alınarak dönemin tasavvuf anlayışı anlaşılmasına çalışılmıştır. Âşık Paşa'nın eserlerindeki tasavvuf ile ilgili olan bölümlerinin incelenmesiyle elde edilen bilgiler, ana ve alt başlıklar halinde sınıflandırılmış ve yapılan değerlendirmeler bu başlıklar altında sunulmuştur.

Bu çalışma Âşık Paşa'nın tasavvuf anlayışını, eserlerinden ve diğer araştırmalardan hareketle ele almayı amaçlamıştır. Çalışmada, girişle birlikte iki bölüm ve sonuç kısımları yer almaktadır.

Çalışmanın girişinde tezin konusu, yöntemi, amacı ve yararlanılan kaynaklar gibi genel unsurlar açıklandıktan sonra yaşadığı dönem hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Âşık Paşa'nın, hayatı ve ilmî kişiliği hakkında açıklanmalar yapıldıktan sonra eserleri tanıtılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Âşık Paşa'nın tasavvuf anlayışı ele alınmıştır. Onun tasavvufî bakış açısı açıklanarak incelenmiştir.

Çalışma, sonuç ve öneriler kısmıyla son bulmuştur. Bu bölümde Âşık Paşa'nın çalışmanın genel değerlendirmesi yapılarak bir sonuca bağlanmıştır.

Tez çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren, yardımlarını ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam, danışmanım Sayın Prof. Dr. Hüseyin KURT'a şükranlarımı sunarım. Tez yazım sürecinde kütüphanesindeki güzide eserleri benimle paylaşarak yazılı kaynak noktasında destek veren Sayın Öğr. Gör. İsmail KASAP hocama teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim süresince desteklerini esirgemeyen, tez yazım aşamasında daima yanımda olan kız kardeşim başta olmak üzere anneme, babama, erkek kardeşlerime ve değerli eşime çok teşekkür ediyorum.

Kırşehir- 2024 Sümeyye TÜTÜNCÜ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	iv
BİLDİRİM	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖN SÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	2
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ.....	2
4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
5. ÂŞIK PAŞA’NIN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BAKIŞ	6
5.1. Siyasî Durum.....	6
5.2. Sosyo-Kültürel Durum.....	7
5.3. Dinî ve Tasavvufî Durum	8
5.4. İlmî ve Edebî Durum	8
BÖLÜM I.....	10
1. ÂŞIK PAŞA’NIN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	10
1.1. HAYATI	10
1.1.1. Doğumu, İsmi ve Çocukluğu.....	10
1.1.2. Soyu ve Ailesi.....	10

1.1.3.Vefatı ve Türbesi	11
1.1.4.İlmi, İtikadi, Edebî ve Siyasî Yönü	11
1.1.4.1. İlmi Yönü.....	11
1.1.4.2. İtikadi Yönü	12
1.1.4.3. Siyasî yönü.....	12
1.1.4.4. Edebî Yönü	13
1.1.5.Mutasavvıflardan Etkileşim Halinde Olduğu Şahsiyetler.....	13
1.1.6.Mutasavvıflardan Etkilediği Şahsiyetler	14
1.2. ESERLERİ.....	14
1.2.1.Garib-nâme.....	14
1.2.2.Fakr-nâme	17
1.2.3.Vasf-ı Hâl	18
1.2.4.Hikâye	19
1.2.5.Kimya Risalesi.....	19
1.2.6.Elif-nâme.....	19
1.2.7.Risâle fî Beyânî's-Semâ.....	19
1.2.8.Tasavvuf Risâlesi.....	20
1.2.9.Diğer Şiirleri.....	20
BÖLÜM II	21
2. ÂŞIK PAŞA'NIN, TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ	21

2.1.AHLÂK İLE İLİŞKİLİ GÖRÜŞLERİ	21
2.1.1.Ahlak.....	21
2.1.2.Tevbe.....	29
2.1.3.İhlas	33
2.1.4.Sabır	35
2.1.5.Şükür	36
2.1.6.Rızâ	39
2.1.7.Tevekkül.....	42
2.1.8.Sıdk	44
2.1.9.Hayâ	47
2.1.10.Tevazu	50
2.1.11.Havf.....	55
2.2.BİLGİ VE MARİFET İLE İLİŞKİLİ GÖRÜŞLERİ.....	57
2.2.1.Akıl	57
2.2.2.Hikmet.....	60
2.2.3.Tevhid	62
2.2.4.İlim.....	64
2.2.5.Şeriat	76
2.2.6.Tarikat	79

2.2.7.Hakikat	81
2.2.8.Marifet.....	83
2.3.BİREYSEL VE TOPLUMSAL BİRLİK İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	88
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA	100

GİRİŞ

On üçüncü asrın ikinci yarısında Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla meydana gelen iç karışıklıklar, toplumda çeşitli ayrışmalara sebep olmuştur. Bu ayrışmalar sonucunda toplumdaki birlik ve beraberlik bozulmuş, huzursuzluk artmış ve birçok karışıklık ortaya çıkmıştır. Bu karışıklıklardan uzaklaşıp birlik ve beraberliğin tekrar sağlanmasını isteyen toplumun manevî önderleri bunun, sadece din temelinde olabileceğine inanmışlardır. Bu doğrultuda hareket ederek kaynağını akıl ve nakilden alan düşünceleriyle halka yardımcı olmaya çalışmışlar ve çeşitli eserler kaleme almışlardır. Onların bu fikir ve eserleri, insanların tekrar huzura kavuşma yolunda önemli bir rol oynamıştır. Bu noktada dönemleri itibariyle sosyal yaşama yön veren ve insanları bulundukları karışıklıktan kurtarmaya çalışan manevî önderlerden ilk akla gelenler; Mevlânâ (ö. 672/1273), Yunus Emre (ö. 270/1320), Ahî Evran (ö. 659/1261) ve Âşık Paşa (ö. 733/1332)'dir.

Bu isimlerden fikirleriyle çalışmamızın konusunu oluşturacak olan Âşık Paşa, on üçüncü asrın bitmesine yakın hayat sürmüş, dönem halkını nasihatleriyle yetiştirmeye gayret etmiştir. O fikirleriyle halka destek vermiş, eserlerini ise toplumun her kesiminin anlayacağı biçimde oluşturmuştur. Bu durum sebebiyle de dönemi ve sonrası için büyük etkiler bırakmıştır. Bunlardan yola çıkarak bizim çalışmamızın da ana teması Âşık Paşa'nın tasavvufî fikirleri olmuştur. “*Âşık Paşa'nın Garib-nâme Adlı Eserinde Tasavvufî Görüşleri*” ismini taşıyan bu çalışma, eserlerinden hareketle onun asıl anlatmak istediklerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Âşık Paşa hayatı boyunca mütevazı, gözden uzak bir şekilde yaşamış, şöhretten kaçınmıştır. Bu tavrı sebebiyle de döneminde yaşamış meşhur düşünürler gibi geniş çevrelerce tanınmamıştır. Bu eksikliği tespit etmemiz bizi, onun hayatını, eserlerini ve tasavvufî görüşlerini daha iyi anlamaya, tasavvuf geleneğindeki yerini ve önemini göstermeye yöneltmiştir.

Tezimiz Âşık Paşa'nın genel tasavvufî görüşlerini anlamaya yönelik bir çalışma olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmada onun ilmi ve tasavvufî fikirlerini kendi eserlerinden, tarihi kaynaklardan ve tasavvuf konulu eserlerinden yararlanarak ortaya koymaya gayret edilecektir. Âşık Paşa tasavvufî eğitimi kimlerden almış ve kimlerden etkilenmiştir? Kendisinden önceki mutasavvıfların Âşık Paşa'nın üzerindeki etkisi var mıdır? Eğer etkisi varsa onların düşünceleri Âşık Paşa'nın eserlerine yansımış mıdır? Âşık Paşa'nın

dönemindeki mutasavvıflarla olan ilişkileri ve etkileşimleri nelerdir? Âşık Paşa'nın kendi dönemindeki tasavvufa ve genel olarak tasavvuf kültürüne sağladığı katkılar nelerdir? Âşık Paşa'nın eserlerine yansıyan temel tasavvufî fikirler nelerdir? Onun eserleri dönemindeki tasavvufî düşünceleri nasıl etkilemiştir? Âşık Paşa'nın tasavvufî etkilerinin fikir ve yöntem yönünden sürekliliği var mıdır? gibi sorular ışığında onun tasavvufî konulardaki görüşlerini belirleme çabası güdülecektir.

Tezimizin konusu, Âşık Paşa'nın hayatı, kaleme aldıkları ve eserlerinden hareketle tasavvufî görüşlerini ortaya çıkarmak, değerlendirmesini yapmak, tasavvuf tarihindeki yeri ve etkilerini ortaya koymaktır.

Şimdiye kadar Âşık Paşa üzerine birçok çalışma ortaya koyulsa da onun tasavvufî görüşlerini ele almış müstakil bir tez bulunmamaktadır. Tezimiz, Âşık Paşa'nın hayatı ve tasavvuf anlayışı ile ilgili bilgilerin aktararak akademik ve ilmi çalışma olarak ortaya konulması bakımından önem arz etmektedir. Âşık Paşa'nın hayatını ve fikirlerinin meydana çıkarmak, İslam medeniyeti açısından da önemlidir. Ayrıca Âşık Paşa hakkında yapılan bu çalışma onun tanınırlığının artmasına, adının ve fikirlerinin gün ışığına çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Âşık Paşa'nın tasavvufî fikirlerinin gün yüzüne çıkarılması, tasavvufun dinî ilimlerle ilişkisini, İslam kültür ve medeniyetine katkılarını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın da amacı, Âşık Paşa'nın hayatı ve çevresi hakkında bilgiler vermek, tarihî şahsiyetini, eserleri ve içerikleri incelemek, kendi eserlerinden hareketle ilmi ve tasavvufî kişiliğini ortaya koymak suretiyle Âşık Paşa'nın tasavvuf geleneğindeki rolünü ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışma ile tasavvuf kültürü açısından da önemli bir şahsiyet olan Âşık Paşa'yı ve tasavvufî fikirlerini ele alarak, mevcut eksikliğin giderilmesi amaçlanmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Çalışmamızda Âşık Paşa'nın tarihi şahsiyetinin yanı sıra kaleme aldığı kitaplarından hareketle onun tasavvufî görüşleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Âşık Paşa'nın Garib-nâme, adlı eseri araştırma kapsamında ele alınacaktır. Âşık Paşa'nın Garib-nâme'de kullandığı kavramlar, bu kavramların Âşık Paşa'yı hangi boyutta etkilediği konusu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Yapacağımız çalışmada Âşık Paşa'nın hayatını devam ettirdiği dönem ve bu dönemin sosyokültürel durumu göz önüne alınarak ayırıştırma yapılmaya çalışılacaktır. Âşık Paşa'nın yaşadığı dönem ve öncesindeki sufiler, Anadolu'da siyasî, ilmi ve dinî durumun tasavvufî eserlere yansiyıp yansımadığı gibi hususlar bir konu bütünlüğü sağlamak amacıyla genel bilgi niteliğinde kısa ve özet olarak verilecektir.

Çalışmada, Âşık Paşa'nın hayatı ve eserleri ile ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra diğer dinî ilimlerle alakalı fikirlerine yer verilmeden tasavvufî görüşleri detaylı bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Yukarıdaki açıklama dışında ayrı bir araştırma konusu olabilecek teknik ayrıntılar çalışma konusuna dâhil edilmeyecektir.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşacaktır.

Giriş bölümünde araştırmamızın amacında belirtilen temel sorular ve bu sorulara cevap olacak hipotezi kurgulayan araştırmanın amacı, önemi, yöntemi, kaynakları ve Âşık Paşa'nın yaşadığı dönemin özellikleri yer alacaktır. Çalışmamızın ilk bölümünde, kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Âşık Paşa'nın hayatı, eserleri, tasavvufî ve ilmî kişiliği incelenecektir.

İkinci bölümde Âşık Paşa'nın tasavvuf anlayışı sistematik ve mukayeseli olarak ele alınacaktır. Eserlerindeki aktardıklarından ve şiirlerinden yola çıkarak Âşık Paşa'nın tasavvufî fikirleri incelenecektir. Âşık Paşa'nın tasavvufî kavramlara bakışı ele alınırken yer yer ıstılâhî bilgi verilip açıklanacaktır.

Çalışma sonuç ve değerlendirme ile sona erecektir. Bu bölümde Âşık Paşa'nın çalışmada ortaya koyulan değerlendirmeler genel olarak bir sonuca bağlanacaktır.

4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız durumlardan dolayı Âşık Paşa ve tasavvufî görüşleri hakkında bir araştırma yapmanın gerekli olduğuna dair kanaatimiz, bizi Âşık Paşa'nın eserlerini ve hakkında yapılan çalışmaları incelemeye sevk etmiştir.

Yaptığımız inceleme sonucunda Âşık Paşa hakkında çeşitli bilgi ve açıklamanın yer aldığı birçok kaynağın mevcut olduğunu tespit ettik. Biz burada Âşık Paşa'nın eserleriyle birlikte hakkında yazılmış olan eserlerden çalışmamıza kaynaklık edenleri sıralamakla yetineceğiz.

1. Kendi Eserleri

Araştırmamıza temel olarak Âşık Paşa'nın eserleri kaynaklık etmiştir. Âşık Paşa'nın

günümüze kadar ulaşmış eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

- Garib-nâme
 - Fakr-nâme
 - Risâle fî Beyâni's-Semâ
 - Hikâye**Error! Bookmark not defined.**
 - Kimya Risalesi
 - Tasavvuf Risâlesi
 - Elif-nâme
 - Vâsf-ı Hâl
 - Diğer Şiirleri
2. Diğer Eserler

Âşık Paşa ve eserlerinin ele alınıp incelendiği, çalışmamıza da kaynaklık edecek temel tasavvufî eserler şu şekildedir:

Abdûlbaki Gölpınarlı, Âşık Paşa'nın Şiirleri, Türkiyat Mecmuası

Agâh Sırrı Levend, Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi: Fakr-nâme ve Vâsf-ı Hâl

Agâh Sırrı Levend, Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi Daha: Hikâye ve Kimya Risalesi

Abdûlbâki Gölpınarlı, Yunus Emre ve Tasavvuf

Ali Alparslan, Âşık Paşa'da Tasavvuf

Sadettin Buluç, Elvan Çelebi'nin Menâkıb-nâmesi

Elvan Çelebi, Menâkıbü'l-kudsiyye

Cihan Okuyucu, Âşık Paşa'nın Tasavvuf Risâlesi

Kemal Yavuz, Anadolu'da Başlayan Türk Edebiyatında İlk Miraç-nâmeler: Âşık Paşa ve Miraç-nâmesi

Kemal Yavuz, Âşık Paşa, Garib-nâme

Hüseyin Kurt, Âşık Paşa'da Tasavvufî Düşünce

Fatih Köksal, Şaban Kırılı, Âşık Paşa'nın Sema Risalesi: Risâle fî Beyâni's-Semâ

Büşra Bulut, Âşık Paşa'nın Mevlidi İnceleme – Metin,

Bunun yanı sıra Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi ve İstanbul Ansiklopedisi gibi ansiklopedilerin ilgili maddelerden istifade edilecektir.

Yukarıda sıraladığımız tasavvufî kaynaklarıyla birlikte tez konusu ile ilgili ortaya konulan akademik çalışmalardan da yararlanılacaktır.

3. Doktora ve Yüksek Lisans Çalışmaları

Ülkemizde Âşık Paşa hakkında bilinen en eski tarihli tez, Cevdet Ekinci tarafından 1973'te Garib-nâme eseri üzerine Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı'nda yapılan bölümü bitirme tezi olmuştur.

1973 yılından 1991'e kadar geçen zamanda aşağıda bilgilerini verdiğimiz 10 tez hazırlanmıştır.

- Ayşe Gürol, Âşık Paşa ve Garib-nâme 'si, Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet tezi, İstanbul 1991
- Cevdet Ekinci, Âşık Paşa Garib-nâme, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Erzurum 1973
- Amil Çelebioğlu, Sultan II. Murad Devri Mesnevîleri, Basılmamış doçentlik tezi, Erzurum 1976
- Avni Gözütok, Âşık Paşa'nın Garib-nâme'si, İlk dört bâbının transkripsiyonlu metni, gramer, kelime teşkili, çekimler ve seçme lügat, Yüksek Lisans tezi, Erzurum 1986
- Zeki Kaymaz, Âşık Paşa Garib-nâme, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1989
- Zeki Kaymaz, Âşık Paşa Garib-nâme, Dil özellikleri, kısmî transkripsiyon, söz dizini, basılmamış Doktora tezi, Malatya 1989
- Hasan Altınzincir, Garib-nâme (1-5. bablar), Doktora Tezi, Adana, 1991
- Remzi Baykaldı, Garib-nâme, Raşit Ef nr. 9344. bab 1-5: Transkribe, metin, metindeki ayet ve hadislerin mealleri, vs Kayseri, 1990
- Kadir Güler, Âşık Paşa, Garib-nâme (9 10. bablar). Transkribe Metin, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1990
- Mahmut Şarlı, Âşık Paşa, Garib-nâme (6, 7, 8. bablar). Transkribe Metin,

Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1990,

1992'den 2003'e kadar Âşık Paşa hakkında Nesrin Feyzioğlu tarafından 1996 yılında yazılan, “*Garib-nâme Üzerinde Bir Motif İncelemesi*” konulu doktora tezinden başka bir teze rastlanmazken 2003'ten itibaren hemen her yıl Âşık Paşa ve eserleri hakkında tez yapılmıştır. Bu çalışmalarla ilgili tez.yok.gov.tr internet sitesinden detaylı bilgi alınabilir.

Çalışılmış tezler incelendiğinde çoğunlukla Âşık Paşa'nın Garib-nâme isimli eserinin dil ve edebiyat açısından ele alınması üzerinde olduğu görülmektedir. Âşık Paşa'nın Miraç-nâme, Fakr-nâme, Vasef-ı Hal, Hikâye ve Kimya Risalesi eserleri makale şeklinde yayınlanmış ve incelenmiştir.

Âşık Paşa'ya dair yukarıda zikredilen çalışmaların hemen hemen hepsinin, onun sûfi şahsiyetinden ziyade onun eserlerinin şekli özellikleri ile ilgili konular işlenmiştir.

5. ÂŞIK PAŞA'NIN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BAKIŞ

5.1. Siyasî Durum

1071 yılında Malazgirt mücadelesinde Sultan Alparslan (ö. 1072)'ın galip gelmesi, Türklere Anadolu'nun kapılarını açmıştır. Bu zaferin ardından Anadolu'da Türkleşmeye ilk adımlar atılmış ve bu süreç Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla sonuçlanmıştır (Günay, & Güngör, 2015; Şeker, 2020). Bu zaferden sonra Anadolu, tamamen Türklerin etkisine girmiştir. Devamındaki süreçte ise Süleyman Şah (ö.479/1086) ve taraftarları tarafından Anadolu Selçukluları Devleti inşa edilmiş; Kırşehir, Sivas, Kayseri gibi pek çok büyük Anadolu Şehri de bu devletin idaresine dâhil olmuştur (Gölpınarlı, 2016; Yalçın, 1970).

On üçüncü asrın ilk dönemlerinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin başında güçlü, zeki, yetenekli ve sanatsever bir hükümdar olarak bilinen I. Alaaddin Keykubad (ö. 643/1237) bulunuyordu (Alptekin, 1989; Köprülü, 1981). Tahta kaldığı süre boyunca hükümdarlığı altındaki toplum çok rahat bir dönem geçirmiştir. Ancak, onu zehirleyerek hükümdar olan oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev (ö. 635/1246) yönetimindeki beceriksizlik, basiretsizlik ve tedbirsizlik nedeniyle Selçuklu Devleti'nin ilerleyen ve yükselen başarısını duraklatmıştır (Hammer, 2011). Bu dönemde meydana gelen, iç karışıklıklar, saltanat kavgaları, Moğol akınları gibi durumlar Selçuklu Devleti'nin istikrarını bozmuştur. Bu olaylar, Anadolu'nun tarihi ve toplumsal yapıları üzerinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuş ve tarihin gidişatında derin izler bırakmıştır (Sevgi, 1986).

Türkmenler, içinde bulundukları sıkıntılara daha fazla dayanamamış iç ve dış

kışkırtmalar sonucunda isyana kalkışmışlardır. Bunun devamında Babaî İsyanı meydana gelmiştir. İsyanın yapılmasında bazı kaynaklarda Âşık Paşa'nın dedesi Baba İlyas (ö. 637/1240)'ın etkisinin olduğu ifade edilse Elvan Çelebi (ö. 760/1359), dedesi Baba İlyas'ın isyana karşı bir tavır sergilediğini ve Baba İshak (ö. 638/1241)'ı uyardığı halde aksi şekilde davrandığı eserinde açıkça ifade etmiştir (Ocak, & Erünsal, 2014). Genel kanıya göre isyanın asıl öncüsü, I. Alâeddin Keykubat döneminde Harzemşahlar devletinin Moğol istilasının sonucu yıkılmasının ardından Anadolu'ya göç eden ve hükümdarla iyi ilişkiler içindeymiş gibi görünen ve Baba İlyas'ın müridiymiş edasıyla hareket eden ancak kendi menfaati için uğraşan Baba İshak'tır (Erkoç, 2005; Köprülü, 1981; Ocak, 2000).

Babaî isyanı Anadolu tarihindeki en önemli aşamalardan biridir. Baba İlyas'ın torunu Âşık Paşa, oğlu Muhlis Paşa (ö. 672/1247) ve Babaîlerin temsilcileri, Anadolu'nun farklı yerlerine göçmüş, özellikle de kuruluş aşamasında olan Osmanlı Devleti'nin kültürü üzerinde etkili olmuşlardır. Ayrıca, Babaî şeyhlerinden olan Edebâli (ö. 726/1326) 'nin, Osman Gâzi (ö.1307/1900)'nin mürşidi olduğu eski kaynaklarda ifade edilmiştir (İnalcık, 1999).

On üçüncü asırda Anadolu Selçuklu Devleti hem Moğol istilasıyla mücadele etmiş hem de Babaî isyanıyla sarsılmıştır (Turan, 2023). Moğol istilasının Anadolu topraklarına büyük bir tehdit oluşturmuş, devleti içten ve dıştan zorlamıştır. Aynı zamanda, Babaî isyanı da devletin iç dinamiklerini sarsmış ve huzursuzluğa sebep olmuştur. Bu dönemde yaşanan durumlar, devlet içinde siyasî istikrarsızlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak da bölgesel yönetimler meydana gelmiştir (Köprülü, 2009). Başta Karamanoğulları, sonrasında Sahipatoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları olmak üzere birçok beylik de bağımsızlıklarını ilan etmiştir (Yavuz, 2000).

Bu dönemde bölgenin siyasî, sosyal ve askeri süreçlerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Moğol saldırıları, Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin ve kurulan beyliklerinin yanı sıra, Babaî isyanının patlak vermesi dönemin Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasî durumunun büyük bir buhranda olduğunu göstermektedir (Turan, 2023; Yavuz, 2000).

5.2. Sosyo-Kültürel Durum

Moğol istilasının öncesinde Anadolu Selçuklu Devleti önemli ölçüde zayıflamış ve halk büyük çalkantılarla, karmaşık siyasî durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Bölge Haçlı Seferleri, Babaî İsyanı ve Ermenilerle yapılan savaşlar gibi bir dizi istilaya maruz kalmıştır. Meydana gelen savaşlar, isyanlar ve çatışmalar, insanların hayatını zorlaştırmış ve güvensiz bir ortam oluşturmuştur. Bu sıkıntılı durumlar içinde yaşayan halk, dağılan yönetimden etkilenmiş ve

olumsuzluğa kapılmıştır. Karışıklık ve baskılardan bıkip ezilen insanlar, bu dünyada mutluluk bulamayacaklarını düşünerek ahirette huzur ve saadeti temin etmek için farklı arayışlara yönelmişlerdir. Bu dönemde, bir çıkış yolu olarak görülen tasavvufa ilgi olayları başlamıştır (Kaval, 2013). Bu durum Anadolu'nun içinde bulunduğu sıkıntılı sürecin şeyhler yetiştirmeye nasıl da elverişli hale dönüştüğünü göstermektedir (Ağırakça, 2011; Ayan, 1999; Yazıcı, 2022).

5.3. Dinî ve Tasavvufî Durum

On üçüncü asırdan on beşinci asra kadar Anadolu'daki tasavvufî canlılığının en önemli sebeplerinden biri, Endülüs'teki Mağrib medresesi ve Harezm medresesindeki ilim adamlarının etkisi olmuştur. Bu âlimler, dönemin siyasî kargaşaları sebebiyle, Müslümanlar için güvenli bir liman olan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Böylece bu medreselerde yetişen ilim adamları, bilgi ve kültürlerini Anadolu'ya taşımışlardır. Müslüman ilim ve düşünce geleneği bu topraklarda sürdürülebilmıştır. Anadolu, bu ilim adamlarının varlığı sayesinde irfan merkezi haline gelmiştir (Bardakçı, 2016; Türer, 1991).

Bu buhranlı dönemde, Ehlisünnet çizgisindeki tasavvuf anlayışıyla hareket eden önemli şahsiyetler insanlara fayda sağlamak için çaba harcamışlardır (Barkan, 1974; Koca, 2002; Köprülü, 1965). Edep, aşk ve sevgi gibi konularda Mevlânâ, toplumsal birlik, beraberlik ve ticaret ahlakı konularında Ahî Evran, nazarî alanda İbni Arabî, teşkilatlanma ve organize olma hususunda Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1270), halk şiiri alanında ise Yunus Emre gibi hak âşıkları, Anadolu tasavvufî topluluklarında önemli rol oynamışlardır. Bu önemli şahsiyetlerin yanı sıra, pek çok Allah dostu Anadolu'nun uç ve kırsal bölgelerine, göçmen kabilelerine kadar gidip halkı tasavvufî kültürle yetiştirmeye gayret etmişlerdir. Tasavvufî kültürü, bu şekilde Anadolu halkının manevî ve sosyal yolculuğunda önemli bir rol oynamış ve bu zorlu dönemde insanlara destek ve adeta bir rehber olmuştur (Türer, 1991).

5.4. İlmî ve Edebî Durum

On üçüncü ve on dördüncü asırlar arasındaki dönem, Anadolu'da edebî olarak da oldukça dikkat çeken bir dönemdir. Bu dönem başlarında, Farsça ve Arapça yaygın olarak kullanılmış, Türkçe ise halk arasında günlük konuşma dili olarak kabul görmüştür (Türer, 1991; Yavuz, 2000).

On dördüncü asırda, Anadolu Türk edebiyat tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde millî dil olan Türkçe, diğer diller olan Farsça ve Arapça ile mücadele etmiş ve kendi varlığını güçlendirmiştir. On üçüncü asırda başlayan bu mücadele, on dördüncü asırda büyük

bir başarıya ulaşmıştır. Bu dönemde Türkmen beylikleri ve diğer yerel yönetimlerin güçlenmesiyle birlikte millî dil olan Türkçe de önem kazanmıştır. Halk arasında zaten yaygın olarak kullanılan Türkçe, artık ilim ve edebiyat dilinde de yaygın kullanılır hale gelmiştir (Köprülü, 2009).

Bu süreçte Klasik Türk edebiyatının da temelleri atılmıştır. Türkçe yazılmış birçok eser ortaya çıkmış ve Türk edebiyatının zenginleşmesi sağlanmıştır. On dördüncü asır edebiyatı, genellikle mesnevî ve gazel türündeki eserlerle zenginleştirilmiştir. Bu dönemde edebiyat alanında, sadece ünlü şairler Yunus Emre, Mevlânâ, Âşık Paşa ve Ahmed-i Gülşehrî (ö. 735-1335) gibi isimler değil, Said Emre (ö. 8./14. asır), Kaygusuz Abdal (ö. 847/1444) gibi pek çok şahsiyet de etkileyici eserler üretmiştir (Köprülü, 2009).

Mevlânâ, Yunus Emre, Âşık Paşa gibi büyük şahsiyetlerin, fikir ve kültürel açıdan Anadolu'ya zenginlik katmalarının kadar önemli bir diğer husus da aynı dönemde kurulan bir imparatorluğa fikir ve edebiyat açıdan yön vermeleridir. Bir medeniyetin inşa edilmesi için kuruculara ihtiyaçları vardır. Âşık Paşa da bu kurucu şahsiyetlerin önde gelen isimlerindendir. Türkçe kaleme aldığı eserleri, Anadolu'daki edebiyat yapısını etkilerken aynı zamanda bu büyük medeniyetin temellerinin atılmasına da katkıda bulunulmuştur. Âşık Paşa gibi şairler ve düşünürler, imparatorluğun fikrî ve edebiyat hayatını renklendirerek, Osmanlı medeniyetinin temel taşlarından biri olmuşlardır (Kaplan, 2016; Köprülü, 2009).

Âşık Paşa'nın eserleri Türkçe olarak kaleme alınmış ve halk arasında büyük ilgi görmüştür. Eserleriyle birlikte Türk edebiyatı, zengin ve canlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Bu dönem edebiyatı, sadece halk arasında değil, saray çevrelerinde de değer görerek medeniyetin bir parçası haline gelmiştir. Özetle, Mevlânâ, Yunus Emre, Âşık Paşa gibi büyük şahsiyetlerin Anadolu'ya katkıları yalnızca edebiyat açısından değil, aynı zamanda medeniyetin temellerinin atılması açısından da büyük öneme sahiptir. Bu isimler, Anadolu'nun zengin kültürel geçmişini şekillendiren ve Osmanlı medeniyetinin oluşumunda önemli rol oynayan temel taşlardır (Türer, 1991).

BÖLÜM I

1. ÂŞIK PAŞA’NIN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Bu bölümde Âşık Paşa’nın hayatı, ailesi ve içinde bulunduğu ilmi, edebî ve siyasî duruma yönelik günümüze kadar ulaşmış bilgilerin tahlili gerçekleştirilmektedir. Burada Âşık Paşa’nın hayatı ile ilgili yeni veriler sunulmamaktadır. Sadece Âşık Paşa’nın hayatı ve tasavvuf literatürdeki yeri hakkında kısa bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu şekilde de bölümlerimizdeki açıklamaların özgün değerlerinin görülmesi amaçlanmaktadır.

1.1.1. Doğumu, İsmi ve Çocukluğu

Tasavvufî kültürde önemli bir yere sahip olan ve gerçek adı Alâeddin Ali olan Âşık Paşa 670/1272 senesinde Kırşehir’de doğmuştur (Öztürk, & Dinç, 2020). Eserlerinde geçen hakiki aşk yolunda olan bir sufi anlamına gelen Âşık sıfatını künye olarak kullanmıştır. Paşa sıfatı ise ileri gelen kişi, ağabey, babanın ilk oğlu gibi anlamlara gelmektedir (Kut, 1991).

Âşık Paşa’nın yetişkinliğe kadardaki dönemi Moğol istilalarının, beylik mücadelelerinin olduğu sıkıntılı bir ortama denk gelmiştir. Yaşadığı dönem boyunca ise toplam iki tanesi Osmanlı, üç tanesi Selçuklu sultanı olmak üzere beş hükümdar dönemini görmüştür (Öztürk, & Dinç, 2020).

1.1.2. Soy ve Ailesi

Âşık Paşa, Türkmen derviş bir aileye mensuptur. Horasan erenlerinden Ebu’l Beka Şeyh Baba İlyas bin Horasânî’nin torunudur. Şeyh Baba İlyas, Moğol istilasının olduğu dönemde Vefâî şeyhinin temsilcisi sıfatıyla Horasan bölgesinden Amasya’ya yerleşmiştir. Şeyh Baba İlyas’ın bağlıları Babaî olarak adlandırılmaktadır (Kut, 1991).

Baba İlyas, Vefâî geleneğinin Anadolu’daki en önemli temsilcilerindendir. Ayrıca Hacı Bektâş-ı Velî ve Şeyh Edebâli gibi Osmanlı Devleti ve Anadolu kültür tarihi açısından önemli isimlerin de şeyhi konumundadır (Öztürk & Dinç, 2020).

Baba İlyas soyundan gelen Osmanlı tarihçisi Âşık Paşazade (ö. 889/1484) Baba İlyas’ın, Ebu’l Vefa El Bağdadî’nin bir halifesi olduğunu dile getirmiştir. Âşık Paşa’nın torunu Elvan Çelebi ise dedesinin Dede Gargın (ö. 13.’ın asır) olduğunu ifade etmiştir (Öztürk & Dinç, 2020).

Baba İlyas, bazı kaynaklarda isyanı sonucu idam edilmiştir. Diğer bazı kaynaklarda ise

Amasya yakınında bir yerde beş yıla yakın bir süre sürgün edildikten sonra bağışlanarak şeyhlik yapmaya devam etmiştir (Gibb, 1998; Ocak, 1991; Tarım, 1948, 1955).

Şeyh Baba İlyas'ın Muslihiddin (Muhlis) Musa, Ziyaeddin Musa, Şemseddin Mahmud, Muizüddin Ali adında çocukları olmuştur (Tarım, 1955).

Muhlis Paşa, Baba İlyas'ın en ufak çocuğudur. Muhlis Paşa'nın bebekliği Babaî isyanına denk gelmiş, çıkan kargaşaların içinden kurtarılmıştır. Yaklaşık yedili yaşlarında gittiği Mısır'da dönemin sultanı Melik Zahir (ö. 613/1216)'in yanında yedi seneye yakın kaldıktan sonra tekrar Anadolu'ya dönmüştür (Kut, 1991).

Muhlis Paşa'nın dönemin hükümdarından Sultan Baybars (ö. 676/1277) ve Karamanoğulları ile ilişkiler kurduğu bilinmektedir (Öztürk, & Dinç, 2020).

Muhlis Paşa Anadolu'ya geldiğinde üzerine atılan suçlamalar nedeniyle birçok kez zindana atılmıştır. Döneminde meydana gelen bazı siyasî olayların içinde bulunmuş, hatta kısa bir dönem Konya'da sultanlık tahtına oturmuştur. Daha sonra bir müddet Arapkir'de kaldıktan sonra, Kırşehir'e gitmiştir. Burada Âşık Paşa'yı Baba İlyas'ın halifelerinden olan Şeyh Osman'a emanet etmiştir. Muhlis Paşa 672/1247 yılında vefat etmiştir. Şeyh Osman, Muhlis Paşa'nın vasiyeti üzerine yaklaşık on dört yaşındayken Âşık Paşa'yı Kırşehir'e getirip onunla yakından ilgilenmiştir. Belirli bir yetkinliğe gelince de Âşık Paşa genç yaşta zaviyenin başına geçerek şeyh olmuştur. Muhlis Paşa'nın vasiyeti sebebiyle de, Şeyh Osman'ın kızı Hacı Hatun ile evlenmiştir (Tulum, 2014). Bu evliliğinden, Melek Hatun adında kızları ile Elvan, Kızılca, Selman (Süleyman) ve Hasan Can adında oğulları olmuştur (Erkoç, 2005).

1.1.3. Vefatı ve Türbesi

Âşık Paşa, döneminde karıştığı bazı siyasî olaylar sebebiyle Mısır'a sürgün gitmiştir. Dönüş yolundayken Kırşehir'de rahatsızlanarak 1332'de vefat etmiştir. Âşık Paşa için kendisinin vasiyeti üzerine Kırşehir'in kuzeydoğu tepesine bir türbe yaptırılmıştır (Eyice, 1991). Türbe halen halk tarafından çokça ziyaret edilen mekânlar arasındadır (Kut, 1991).

1.1.4. İlmi, İtikadi, Edebî ve Siyasî Yönü

1.1.4.1. İlmi Yönü

Âşık Paşa'nın kaleme aldığı eserler özellikle de Garib-nâme isimli eseri incelendiğinde gençliğinde çok mükemmel bir eğitim aldığı göze çarpmaktadır. Âşık Paşa'nın İslamî ilimler özellikle de tasavvuf alanında büyük bir kudret kazandığı ifade edilmektedir (Köprülü, 1965).

Âşık Paşa, ilmi eğitim almaya çok küçük yaşlarında başlamıştır. Küçük yaştan itibaren Vefâiyye tarikatına mensup sufilerden iyi bir tasavvuf terbiyesi almıştır. Âşık Paşa, Süleyman Kırşehrî'den ilk eğitimlerini almış devamında Şeyh Osman'ın halkalarına katılmıştır (Kut, 1991).

Âşık Paşa'nın Ermenice ve İbranice dillerine hâkim olduğu bilinmektedir. Ayrıca onun Farsça tasavvufî mesnevî eserlerinin öncülerinden mutasavvıf şairler Hakîm Senai (ö. 525/1131) ve Ferîdüddin Attar (ö. 618/1221)'in eserlerine hâkim olduğu bilinmektedir (Gölpınarlı, 1961; İnal Savi, 2009).

Âşık Paşa'nın etkin bir şeyh olarak etrafında birçok halifesinin bulunduğu, kendisinin ve çevresinin etkisiyle özellikle Moğolların Müslüman olduğu anlaşılmaktadır (Öztürk, & Dinç, 2020).

1.1.4.2. İtikadi Yönü

Âşık Paşa'nın hayatı ve eserleri incelendiğinde gelenek olarak Ehli Sünnet'e bağlı olduğu ifade edilmektedir. Eserlerinde özellikle de Garib-nâme de her şeyin Allah'tan geldiği anlayışı hâkimdir. Bunun yanı sıra Âşık Paşa ve aile büyüklerinin Alevilerin liderlerinden olduğu görüşü öne sürülmüştür. Buna göre, Âşık Paşa ve Garib-nâme'nin Alevilik-Bektaşiliğin temel bir kaynağı konumunda olduğu ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makalatının bir şerhi olduğu ifade edilmektedir. Bu görüşün ilmi bir tetkike dayanmaksızın sadece bir kabulden ibaret olduğu söylemek mümkündür (Öztürk, & Dinç, 2020).

1.1.4.3. Siyasî yönü

Âşık Paşa, Anadolu halkının zor zamanlarında yanında olması, onlara rehberlik etmesi ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda gerekli desteği vermesi sebebiyle döneminin ideologu olarak nitelendirilmektedir (Yavuz, 1991, 2000).

Âşık Paşa'nın adı dönemindeki çeşitli siyasî olaylara karışmıştır. İlk olarak Mısır'a elçi, devamında Vali Timurtaş (ö. 728/1328)'in da veziri olmuştur. Timurtaş isyana kalkışmış, isyanı başarısız olunca da Âşık Paşa Mısır'a kaçmak durumunda kalmıştır. Orada yakalanarak tutuklanan Âşık Paşa , 732/1332'de hapisten çıkarılınca Amasya'ya dönmüştür (Kut, 1991).

Âşık Paşa Osman Gazi (ö. 724/1324)'nin bağımsızlık merasiminde ve Orhan Gazi (ö.763/1362)'nin tahta geçişi esnasında orada yer almıştır. Ayrıca Orta Anadolu'daki birkaç şehrin Osmanlı'ya dâhil edilmesinde etkisi olmuş ve bir dönem de Kırşehir Bey'i olarak görev yapmıştır. Kurduğu zaviyelerde verdiği eğitimlerle toplumsal huzura katkı sağlamıştır

(Erkoç, 2005; Tarım, 1948; Yavuz, 2000). Bu etkileşimin temel nedeninin Âşık Paşa'nın ailesinin, Osmanlı beyliğinin kuruluşunda önemli roller oynayan Babaîler ve Ahîler olmasından kaynaklandığı bildirilmektedir (Tarım, 1948).

1.1.4.4. Edebî Yönü

Âşık Paşa Türk edebiyatındaki mevlid, miraç-nâme, menkıbe ve aşk hikâyeleri türlerini ortaya koyanların ilkleri olması bakımından kendinden sonrakilere öncülük etmektedir (Yavuz, 1991, 2000).

Âşık Paşa'nın nesir olarak da kaleme aldığı eserleriyle birlikte genellikle mesnevî türünde şiirleri bulunmaktadır. Döneminin en kapsamlı mesnevîsi olan Garib-nâme, bu türdeki en önemli eserlerinden biridir. Ayrıca, musammat türünde olan gazelleri de vardır. Gazelleri genelde, aynı harflerle başlamaktadır. Bunların en dikkat çekici olanları ise Elif-nâme türünde olanlar oluşturmaktadır. Âşık Paşa, bu türün de öncü şairlerdendir (Banarlı, 1983; Erkoç, 2005; Pekolcay, 2002).

Âşık Paşa eserlerinde insanları olayların zahirinden ziyade hakikatini görmeye davet etmesi, günlük olaylara ibret gözüyle bakması hikmet edebiyatının da ilklerinden olduğunu bizlere göstermektedir (Banarlı, 1983; Erkoç, 2005; Pekolcay, 2002).

Âşık Paşa, yazılı metinlerde Arapça ve Farsça dillerinin yaygın olarak kullanıldığı bir dönemde, eserlerinde özellikle Türkçe dilini kullanmıştır. Eserleri incelendiğinde diller üstü bir fikir dünyası olduğu görülmektedir. Âşık Paşa'nın eserlerinde dil ve nefesin ses ile ilişkisi, seslerin ve harflerin nasıl meydana gelerek anlamlandığını ifade etmesi, çok sayıda eski ve yöresel kelimeler tercih etmesi, organ, hayvan isimleri gibi Türkçenin çekirdek kelimelerini dil kurallarına uygun olarak ortaya koyması ondaki Türkçe dili bilincinin derinliğini ortaya koymaktadır (Günşen, 2002; Yavuz, 2000).

Âşık Paşa Türk dilini kullanırken söz sanatlarına çok fazla yer vermemiş, sade açık ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Eserlerini diğerlerinden ayıran nokta ise önemli konuları yönü samimi bir dille ifade etmesidir (Banarlı, 1983).

Âşık Paşa'nın eserlerinin bu kadar önemli oluşu, kendisinden önceki Türkçe Anadolu şairlerine öncülük etmesi ve aruz ölçüsünü ustaca kullanmasından kaynaklanır. Bunun yanı sıra, hece vezniyle yazdığı şiirleri de bulunmaktadır (Yavuz, 1991, 2000).

1.1.5. Mutasavvıflardan Etkileşim Halinde Olduğu Şahsiyetler

Âşık Paşa dönemin ilim ve kültür merkezin de yaşaması onun tasavvufî şahsiyetinin

şekillenmesine katkı sağlamıştır (Göçgün, 1986; Karahan, 1985). Bunun yanında Âşık Paşa tasavvufî şahsiyetinin şekillenmesinde, kendi tarikat çevresinin ve döneminde yaşamış diğer tasavvufî şahsiyetlerin etkisi de söz konusudur.

Âşık Paşa çağdaşı olan, Gülşehrî ve Cacabey (ö. 700-1301) Kırşehir’de yaşamışlardır (Balibeyoğlu, 1998; Erkoç, 2005; Köprülü, 1965). Yine Âşık Paşa çağdaşı olan Yunus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî, Süleyman Türkmanî ve Sultan Veled (ö. 712/1312) gibi âlim ve ârifler Kırşehir ve çevresinde bulunmuşlardır. Âşık Paşa’nın eserleri incelendiğinde yukarıda adı geçen mutasavvıfların etkisinin olduğu görülmektedir (Gölpınarlı, 1961).

Ayrıca Âşık Paşa’nın eserleri incelendiğinde Muhyiddîn İbnü’l Ârabî (ö. 638/1240) ’nin tasavvufî anlayışı ile ortak noktaların olduğu da göze çarpmaktadır.

1.1.6. Mutasavvıflardan Etkilediği Şahsiyetler

Şeyh Galip (ö. 1213/1799), Bakî (ö. 1008/1600), Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/1469), Süleyman Çelebi (ö. 825/1422), Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451) ve Kaygusuz Abdal (ö. 848/1444) gibi isimlerin eserlerinde Âşık Paşa’nın tesiri açıkça görülmektedir (Göçgün, 1986; Gölpınarlı, 1936; Karahan, 1985).

Nâbî (ö. 1124/1712) ve Ahmedî (ö. 815/1412)’nin kaleme aldığı hikmet türü eserlerinde Âşık Paşa’nın etkisi görülmektedir (Göçgün, 1986; Gölpınarlı, 1936; Karahan, 1985).

Şeyh Ali Şîr, Şeyh Eşref, Sârimuddin Saruca, Şeyh Alay ve Şeyhülislam Fahrüddin (ö. 750/1349) , Âşık Paşa’nın etrafında bulunan ve aynı zamanda onun düşüncelerini bizlere aktaran halifelerdendir (Ağırakça, 2011).

1.2. ESERLERİ

Âşık Paşa, kaleme aldığı eserleriyle Türk edebiyatına katkılarda bulunmuştur. Eserlerinden en tanınmış olan Garib-nâme, Türk edebiyatında mesnevî türünün ilklerindendir. Âşık Paşa, Garib-nâme’nin yanı sıra birçok küçük mesnevî ve nesir eseri kaleme almıştır. Burada Âşık Paşa’nın eserlerinden en çok bilinenler ele alınıp tanıtılacaktır.

1.2.1. Garib-nâme

Garib-nâme, "Süleyman-nâme" ve "Leyla ile Mecnun" gibi diğer önemli eserlerle birlikte, on dördüncü asırda Anadolu Türkçesinde kaleme alınmış Türk edebiyatının en önemli üç büyük mesnevîsinden biri olarak bilinmektedir (Yavuz, 1991, 2000). Âşık Paşa bu eseri 1330 senesinde tamamlamıştır. Eserin içeriği, kapsamı ve yazım dili nedeniyle ortaya

çıkıldığı andan itibaren çok kıymet verilen bir eser olmuştur (Yavuz, 2000).

Halkın eğitimi amacıyla yazılan Garib-nâme, dinî ve tasavvufî anlamda öğretici bir niteliktedir. Bu bağlamda, Türk Tasavvuf tarihinin ilklerinden olmakla birlikte, en kapsamlı tasavvuf kaynaklarından biri olma özelliğini taşımaktadır (Kut, 1991).

Bu eser, Genc-nâme, Maarif-nâme, Divan-ı Âşık Paşa isimleriyle anılsa da Âşık Paşa'nın kendi ifadesinden anlaşılacağı üzere, eserin adı Garib-nâme olarak belirlenmiştir (Yavuz, 2000). Âşık Paşa, Garib-nâme'de, Arapça ve Farsça dillerine karşı garip görülebilecek tavır sergilediği için eserine Garib-nâme ismini koymuş olabilir (Günşen, 2002).

Âşık Paşa döneminde, ehlisünnet çizgisinde olan dervişler ile bu çizgide olmayanlar arasındaki mücadele sürmekteydi. Âşık Paşa, ehlisünnet kurallarına uyan bir sufîydi. Garib-nâme'nin kaleme alınışın ana nedeninin bu durum olduğu belirtmiştir (Erkoç, 2005; Göçgün, 1986; Köprülü, 1965; Ocak, 1991).

Garib-nâme, mesnevî uyak tarzında kaleme alınmıştır. Bu eser, Mevlânâ'nın kaleme aldığı Farsça mesnevîye karşı olarak ortaya koymuştur (Noyan, 1998). Garib-nâme, aruz vezninde "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılmıştır. Eserde zaman zaman hece vezninin de kullanıldığı görülmektedir (Köprülü, 1981).

Kıtalar iki dizeden oluşur ve bu dizeler birbiriyle kafiyelidir. Beyit sayısı ile ilgili farklı görüşler belirtilmiş olmasıyla birlikte, nüshalar incelendiğinde eserin toplamda yaklaşık on iki bin beyit içerdiği sonucuna varılmıştır. Bazı nüshaların başında uzun Farsça bir mukaddime bulunmaktadır. Ayrıca bazı nüshaların son kısımlarında Âşık Paşa'nın gazellerine rastlanmaktadır (Kut, 1991).

Garib-nâme, Âşık Paşa'nın düşünce dünyasını yansıtan temel bir kaynaktır. Eserin giriş kısmında, içerisinde yer alan bölümlerin bilgisi verildikten sonra tevhid ve münacat beyitleri ile devam etmektedir. Sonrasında ise sırasıyla Hz. Muhammed (sav) ve dört büyük halife methedilmekte ve peygamberliğin delili niteliğindeki beyitle devam etmektedir (Genç, 2011). Kemal Yavuz (2000) bu düzenin Kutatdgu Bilig'e benzerliği olduğunu ifade etmiştir.

Garib-nâme, on baba ve her bab da on destana ayrılmıştır. Bablar kurallı bir örüntü şeklinde açıklanarak devam etmektedir. Bu iki durum Garib-nâme'nin gözle görünen en belirgin özelliğidir (Mengi, 2019). Bu şekilde genişleyen, büyürken nizam ve intizamını koruyan bir yapıya sahip olan eser, insanı derin bir tefekküre daldırarak çok ötelere götüren bir konu bütünlüğüne sahiptir (Yavuz, 2000).

Her bölümün sayısına uygun konu açıklamaları yapılmaktadır. İlk bölümde, tevhid ve bir olan şeyler üzerinde durulurken; ikinci bölümde, can ve beden, yeryüzü ve gökyüzü, dünya ve ahiret gibi ikili yapılar ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman gibi üçlü bölümler incelenmektedir. Dördüncü bölümde ateş, hava, su ve toprak gibi dört bileşenden oluşan ayrıntılara değinilmektedir. Beşinci bölümde, insanın ve âlemin beş katının üzerinde durulmaktadır. Altıncı bölümde, dünyanın altı günde yaratılışı anlatılmaktadır. Yedinci bölümde, yedi kat gökyüzüne vurgu yapılmaktadır. Sekizinci bölümde, sekiz cennetten bahsedilmekte ve sekiz kapılı bir şehir gerçek aklın varlığıyla ilişkilendirilmektedir. Dokuzuncu bölümde, dokuz nefisten bahsedilirken; onuncu bölümde öşür vergisinin, on emirin ve on sayısının kemâlâtının üzerinde durulmaktadır. Bu düzenlemeyle Garib-nâme de tam yüz hikâyeye yer verilmiş olmaktadır. Kemal Yavuz (2000), eserde her kıssada birçok farklı konunun ele alındığını, her kıssanın yaklaşık on farklı konuyu içerdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla da eserin 550 konuyu işlediğini ve üzerinde durduğunu belirtmiştir. Bu çokluğu dikkate alan Yavuz (2000), Garib-nâme'nin sadece bir tasavvuf kitabı olarak değerlendirilemeyeceğini vurgulamıştır (Yavuz, 1991, 2000).

Garib-nâme'nin hacmi nedeniyle, beyitlerin yer yer tekrarlandığı dikkat çekmektedir. Kıssaların başlangıçlarında ve bitişlerinde, birbirine benzeyen kelimelerin ve ifadelerin kullanıldığı fark edilmektedir. Eserde Farsça ve Arapça tamlamalar ihtiyaç duyuldukça kullanılmıştır. Bunun yanı sıra günümüzde kullanımdan kalkmış birçok kelimenin ve eski Türkçe eklerin eserde yer alması göze çarpmaktadır. Âşık Paşa, bu eserde edebî kurallara göre birçok kelime türetip oluşturmuştur (Yavuz, 1991).

Âşık Paşa, okuyucuyu ikna etmek için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Bunlardan biri de Kur'an ve hadisleri kullanmaktır. Eserinde, yüz elliye yakın ayet ve hadis meali bulunmaktadır (Şarlı, 2000).

Garib-nâme, sade, anlaşılır, açık, çekici ve oldukça yalın bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Garib-nâme'nin öne çıkan bir özelliği de Türk edebiyatının ilk büyük telif eseri, olmasıdır. Telif eser oluşu, Türkçe eserlerin Arapça ve Farsça eserlerin tercümesinden ibaret olduğu algısını ortadan kaldırmaktadır (Mengi, 2019).

Âşık Paşa, Garib-nâme ile Arapça ve Farsçanın yanı sıra Türkçe olarak da mesnevî türünden eserler kaleme alınabileceğini ispatlayarak Türklüğe verdiği önemi göstermiştir (Noyan, 1998). Âşık Paşa'nın Türk diline ait farkındalığı ve ortaya koyduğu eserlerin Türk edebiyat tarihinin ilklerinden olması, bu edebiyatın şekillenmesinde temel bir rol oynamıştır.

Ayrıca, Türk kültür hayatını içermesi, dönemin toplumsal unsurlarını yansıtması, birlik ve düzeni ele alması, bu eserin hiçbir zaman ortadan kaybolmayacak olan değerini ortaya koymaktadır (Yavuz, 2000).

Garib-nâme'nin ilk nüshası, yazılmasının ardından 97 yıl geçtikten sonra, yani 830/1427 yılında elimize geçmiştir. Bugüne kadar bilinen 116 nüshadan 81'i Türkiye'deki kütüphanelerde bulunurken, 35'i yurtdışındaki kütüphanelerde yer almaktadır (Erkoç, 2005; Köprülü, Yavuz, 2000). Garib-nâme'nin bu nüshalar arasında en eskisi ve en yenisi Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir (Gürol, 1991; Yavuz, 2000). Diğer bir kaynakta ise, en eski iki nüshaların Süleymaniye ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilmektedir. Garib-nâme'nin en eski tarihli nüshası olarak bilinen Raif Yelkenci nüshası şark Dilleri Mektebi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Kut, 1991).

Garib-nâme'nin Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan nüshasının dışındaki tüm nüshaları tek bir cilttir. Adı geçen nüsha 1477 de yazılmıştır ve iki ciltten oluşmaktadır. Bu nüshada diğerlerine göre en güzel yazı örneklerinin yer aldığı göze çarpmaktadır (Köprülü, 1965; Yavuz, 2000).

Âşık Paşa'nın Garib-nâme'deki gazellerinin yanı sıra, nazire mecmualarında da toplam altmış yedi şiirine rastlanmıştır. Bu şiirler, Sadettin Nüshet Ergün (ö 1366/1946) ve farklı zamanlarda Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1402/1982) tarafından yayımlanmıştır (Ocak, 2000).

Garib-nâme nüshalarında fark edilen bir özellik, eserin çeşitli biçimlerde ortaya çıkmasıdır. Bunlar, daha sonra farklı adlar altında düzenlenmiş ve Garib-nâme'nin içinden seçilmiş eserlerdir. Bunların yanı sıra, Tunus Milli Kütüphanesi'nde bulunan bir başka nüsha da vardır. Bu durum, eserin farklı yerlerde hem yerel hem de uluslararası düzeyde başka nüshalarının da bulunabileceği olasılığını bizlere göstermektedir (Erkoç, 2005).

Son yıllarda Garib-nâme'nin el yazması nüshalarının Latin harflerine aktararak iki çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki, 1998 yılında Ankara'da Bedri Noyan (ö. 1417/1997) tarafından ele alınan çalışmadır. 2000 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan ikinci çalışma, Kemal Yavuz tarafından ortaya koyulmuştur. Yavuz çalışmasında, özellikle Süleymâniye nüshasını temel alarak diğer üç nüshayla karşılaştırmalarını göstermiştir (Erkoç, 2005).

1.2.2. Fakr-nâme

Fakr-nâme adlı tasavvufî ve sembolik mesnevîde Âşık Paşa, alçak gönüllülüğü ve dünya nimetlerin önemini azaltarak sade yaşamı ele almaktadır. Bu kavramı, Allah tarafından

çeşitli renklerle süslenmiş bir kuş olan "fakr" olarak tasvir etmektedir. Eserde, bu renkli kuş nihayetinde Hz. Peygamber'i seçerek onunla beraber olmayı tercih etmektedir (Yavuz, 2000).

Eserin Manisa ve Roma'da olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Roma'daki nüsha 861/1456 tarihlerinde yazılmış altı sayfadan oluşmaktadır. Roma nüshası, Garib-nâme'nin devamında yer alan 161 beyitten oluşmaktadır. Yazı stili harekeli nestâlik şeklindedir. Manisa kütüphanesinde bulunan nüsha ise yedi sayfadan meydana gelir, ne zaman yazıldığı belli değildir. Bu nüsha, 201 beyitten oluşmaktadır (Levend, 1953).

Prof. Dr. Kemal Yavuz (2000), Garib-nâme destanlarında yer almayan ancak Fakr-nâme ve Vasef-ı Hâl'in içinde bulunan hikâyelerin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Garib-nâme'nin her bir bölümünün on farklı destana paralellik gösterdiğini, düzeni ile anlatımının tamamen Garib-nâme hikâyelerinin özünü taşıdığını belirtmiştir. Hatta bazı beyitlerinin birebir aynı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu eserin ilk olarak Agâh Sırrı Levend (ö. 1399/1978) tarafından yayımlandığına dair bilgiyi ise Prof. Ettore Rosi (ö. 1374/1955) vermiştir (Levend, 1953).

1.2.3. Vasef-ı Hâl

Küçük bir mesnevî olup otuz beyitten biraz fazla uzunluğa sahiptir. Roma ile Manisa'da iki nüshası bulunmaktadır (Kut, 1991; Yavuz, 2000).

Yazarın adı veya mahlası belirtilmemiş olsa da eserin Garib-nâme'nin sonuna eklenmiş olması, Âşık Paşa'ya ait olduğu izlenimini güçlendirmektedir. Temel olarak, eser zamanın önemine odaklanmaktadır. Bu kısa mesnevîde, zamanın değerini anlamak, zamanı doğru bir şekilde kullanmak ve Allah'ın hoşnutluğu için zamanı geçirmek konusunda öğütler bulunmaktadır (Levend, 1953). Bu mesnevîye göre geçmiş artık geçmiştir, gelecek ise kimse tarafından bilinemez. Sahip olduğumuz her şey şu anda yaşadığımız zamanda mevcuttur. Bilge olan, kendi durumunu bilir ve yaşadığı zamanı verimli bir şekilde değerlendirir (Levend, 1953).

Kemal Yavuz (2000) Vasef-ı Hâl ve Fakr-nâme'nin, Garib-nâme'nin içeriğinde yer almayan kısımları bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Garib-nâme'nin her bir bölümüyle benzerlik gösterdiğini, düzen ve anlatımının Garib-nâme'nin tarzını yansıttığını, hatta bazı beyitlerinin ortak olduğu belirtilmiştir. Yavuz (2000) ayrıca bu eserden ilk olarak bahsedenin Prof. Ettore Rosi olduğunu kaydetmiştir (Yavuz 2000)

1.2.4. Hikâye

Bu eser, elli dokuz satırdan oluşan kısa bir hikâyeyi barındırır. Şiirsel bir tarzda kaleme alınmıştır. Agâh Sırrı Levend'in yayınladığı hikâyenin belirli bir başlığı yoktur. Raif Yelkenci (ö. 1393/1974) 'ye ait bir Garib-nâme nüshasının sonunda yer alır (Kut, 1991).

Hikâyenin kahramanları üç kişiden oluşmaktadır. Âşık Paşa, bu hikâyede bir araya gelen bir Müslüman'ın, bir Hristiyan'ın ve bir Yahudi'nin rüyasının sonucunda helva yeme hakları ile ilgili başlarına gelen olaylardan bahseder. Buradaki amaç, iddiada bulunmamak ve mana ile hikmete değer vermek üzerinedir. Hikâyenin ruhu ve anlamı, Garib-nâme'deki hâkim olan ruh ve anlamla aynıdır (Levend, 1954).

1.2.5. Kimya Risalesi

Eserin bir nüshası Çorum'daki İl Halk Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir (Yavuz, 2000). Bu risale, mensur bir eser olup kimya konularını ele almaktadır (Levend, 1954).

Risalenin Âşık Paşa'ya aidiyeti tartışmalıdır. Üslup ve yazım stili Âşık Paşa'nın üslubuna uymadığı iddiası, risalenin asıl sahibini belirsiz kılmaktadır. Ancak, Kimya Risalesinde ele alınan bazı konuların Garib-nâme'nin farklı yerlerinde de geçtiği dikkate alındığında, Kimya Risalesini Âşık Paşa'nın kaleme aldığı net bir şekilde ifade edilebilir (Erkoç, 2005).

1.2.6. Elif-nâme

Elif-nâme yaklaşık otuz şiirden meydana gelmektedir. Bölümleri yer yer hece ve aruz ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Eserin Elif-nâme olarak adlandırılmasının nedeni, beyitlerin ilk harflerinin eliften ye harfine kadar sıralı bir şekilde yazılmış olmasıdır. Elif-nâme'nin dört farklı nüshası bulunmaktadır. Eser dikkatle incelenip yeterince araştırılmadığı için henüz tenkitli bir metin olarak yayımlanmamıştır (Demirel, 1996).

1.2.7. Risâle fî Beyânî's-Semâ

Bursalı Mehmet Tahir (ö. 1344/1925) Manisa'daki Murâdiye Kütüphanesi'nde Âşık Paşa'nın Risâle fî Beyânî's-Sema isimli bir şiir kitabı bulunduğunu belirtmiştir (Tahir, 1972). Ancak bu eserin gerçekten Âşık Paşa'ya ait olup olmadığı belirsizdir. Mehmet Fuad Köprülü (ö. 1385/1966) ise eserin Âşık Paşa'ya aidiyetinin şüpheli olduğunu, eserin ona atfedilmemesi gerektiğini ifade eder (Aslan, 2016). Agâh Sırrı Levend de aynı görüşü savunur. Ona göre eserde âşık künyesinin kullanılması, eserin Âşık Paşa tarafından yazıldığını kanıtlamaz.

Çünkü o dönemde Âşık mahlasını pek çok mutasavvıf kullanmaktadır (Köksal ve Kırılı, 2013).

Mensur risalenin başlangıç bölümlerinde yaratılış anlatılmakta, ardından sema konusuna geçilerek sema tahlil edilmektedir. Semanın dört tür insan için helal olduğu savunulmakta ve bu durumun ayrıntıları ele alınmaktadır (Levend, 1955).

1.2.8. Tasavvuf Risâlesi

Tasavvuf risalesi, ortalama yüz sekiz varaktan oluşmaktadır. Cihan Okuyucu (1988)'ya göre bu eser, Agâh Sırrı Levent'e ait olan Vücûd-ı İnsan nüshasının aynısıdır.

Tasavvufî hususların ele alındığı bu küçük eser, Garib-nâme'nin üçüncü bölümünde yer alan dördüncü kıssanın kısaltılmış hali gibidir (Levend, 1955; Okuyucu, 1988).

1.2.9. Diğer Şiirleri

Âşık Paşa'nın yazdığı dokuz manzume bulunmaktadır. Bu şiirler, bazı dergilerde ve bazı Garib-nâme nüshalarının devamında yer almaktadır (Gölpınarlı, 1936). Bunların dışında Sadettin Nüzhet Ergun (ö. 1365/1946), Âşık Paşa'nın şiirlerinden 28 tanesini eserine dâhil etmiştir. Bu şiirlerden 15'i Garib-nâme'de yer almayan manzumelerdir. Gölpınarlı (1936) ise ilk olarak 14, sonrasındaki süreçte de 67 manzumesini yayımlamıştır (Erkoç, 2005). Prof. Dr. Kemal Yavuz (2000) da bunlardan farklı olarak farklı manzumeler bulduğunu belirtmiştir (Erkoç, 2005).

BÖLÜM II

2. ÂŞIK PAŞA’NIN, TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

3.1. AHLÂK İLE İLİŞKİLİ GÖRÜŞLERİ

3.1.1. Ahlak

Ahlak Arapça hulk kelimesinden türemiş olup huylar anlamına gelmektedir. Ahlak, insanın ruhsal özelliklerini belirleyen özelliklerdir (Cebecioğlu, 2009). Tasavvuf alanında ahlâk terimi, manevî yetileri, insanın olgunlaşmasına yardımcı olacak bilgi ve fikir durumu karşılamaktadır. Genellikle halk kavramı insanın dış görünüşünü, hulk kavramı ise insanın manevî yapısı ifade etmektedir (Çağrı, 1989).

Ahlak nefsin bir yetisi olup bu özellik sayesinde davranışlar, düşünceye ihtiyaç duymadan kolayca gerçekleşir (Gazzalî, 2021). Ahlak, güzel olan ve çirkin olan olmak üzere ikiye ayrılır. Güzel olan ahlak-ı hamide, çirkin olan ahlak-ı zemime olarak adlandırılır. Şükür, cömertlik, ihlas ve tevazu gibi nitelikler ahlak-ı hamideyi oluştururken, nankörlük, cimrilik, riya ve kibir gibi özellikler ahlak-ı zemimeyi temsil eder (Kuşeyrî, 2009).

Tasavvufun özü kötü özelliklerden arınmak ve iyi niteliklerle bürünmektir. Tasavvuf, ahlakla ilgilidir. Ahlakî açıdan diğer insanların ilerisinde olan tasavvuf açısından da onların ilerisinde olur (Kuşeyrî, 2009).

Âşık Paşa, yazdığı eserlerde ahlak kavramını dinî ve tasavvufî bağlamda ele almıştır. Eserlerinde peygamberlerin, sahabenin ahlakından örnekler vermiş ve böylece uygulamamız gereken ahlakî davranışları ortaya koymuştur. Ona göre, kişinin kemale ermesi için dinî ve ahlakî açıdan tam olması gerekir. Bu makama din ve ahlak olmadan ulaşamaz. Biri olmazsa diğeri eksik kalır. Kemale erme sürecinde din ve ahlak birbirini tamamlayarak ilerler (Yavuz, 2000).

Âşık Paşa’ya göre insan hayatı boyunca, nefsinin tutsağıdır. Nefis kötü duygu ve düşüncelerle kişinin Allah'a kavuşmasının önüne geçmeye çalışır. Bunun böyle olmaması için kişinin masivadan uzaklaşıp, Allah'a yönelmesi gerekir. Halvet halindeki kişi dünya zorluklarına rağmen daima Allah'ı zikredip kurtuluşa eren kişidir. Âşık Paşa halvet haline şöyle değinmiştir:

“Hışm u gaybet cehl ü inkâr u riyâ

Kor mı sini kim varasın Tañrı 'ya

Degme birnüñ galbesinden ‘akl u cân
Cûş içinde kanı halvet iy fülân
Her ki bu biş galbeden kurtılmadı
Bilüñ anı hîç halvet bulmadı
Ol gerekse göge çıksun yalñuzın
Halvet olup görmeyiser dôt yüzün
Gerek insün yidi deñiz ka‘rına
Halvet issi olmayısar ol yene
Gerek agsun yüce daglar başına
Dôt-ıla olmayısardur âşinâ
Çünkü dünyâ galbesinden çıkmadı
Halvet içre dôt yüzine bakmadı
Halvet issi ol-durur kim dünyeden
Kurtıla diri yörirken bu beden” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, eserlerinde insanların güzel ahlak sahibi olmaları gerektiğinin üzerinde durur. Ona göre, güzel ahlak, bireysel ve toplumsal huzur ve mutluluğun temelini oluşturur. Konuyu açıklarken Allah’ın kullarına ibadet etmelerini ve ana-babalarına iyi davranmalarını emrettiği İsrâ Suresi 23. ayetini de mısraları arasına dâhil etmiştir. Ayette belirtildiği gibi kişilerin ana-babalarına hizmet etmesi ve onları memnun etmesi Allah'ın emridir. Anne ve babanın tavsiyelerinin dinlenmesini, söz ve yüz ifadeleri ile bile olsa onların incitilmemesini Âşık Paşa şöyle ifade etmektedir:

“Bu ogul kız ataya vü anaya
Farz u vâcibdür kim ikrâm eyleye
Ne ki dirse karşı söz kaytarmaya
Mahkum ola hîç kaşın kantarmaya
Felâ-tekul lehumâ üffin velâ-tenherhümâ ve kul lehumâ kavlen kerîmen”(17/23)
(Yavuz, 2000)

(Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları

azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle) (Karaman, Çağrı, Dönmez, Gümüş, 2020)

Âşık Paşa, geçmişte çocuklar küçük ve muhtaçken anne ve babanın çalışıp çabalayarak çocuklarına bakıp büyüttükleri gibi evlatlarının da ana-babalarına bakıp ilgilenmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bir zamân ata ana işler-idi

Oğlını vü kızını bisler-idi

Bu kez ogul kız gerek kim işleye

Atayı vü anayı hoş bisleye” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, dört halifeyi onların ahlakî anlamda ön plana çıkan özelliklerinden bahseder. Hz. Ebu Bekir doğruluğuyla ve sahip olduğu her şeyi Allah yolunda harcamasıyla, Hz. Ömer adaletiyle, Hz. Osman Kur'an ile münasebetiyle, Hz. Ali de mücahitliğiyle bilinir. Âşık Paşa bu özelliklerini kendisi şu şekilde ifade etmiştir:

“Birisi Sıddîk-ı gör hâlini

Kim niçe terk itdi sevdük mâlını

Yagmalatdı mâl u mülkü hânûmân

Virdi ol 'ışka gönül ü cism ü cân

Ve seyücennebuâ'l-etkâ ellezî yû'tî mâlehu yetezekkâ

(Mâlini Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan (ateşten) uzak tutulur)
(Karaman, vd., 2020, 92/17-18)

Terk ile söyündürdi ol hırs odını

Dutdı sıdkı aldı Sıddîk adını

‘ÖMER’İ RADIYALLAHU ‘ANHU MEDH İDER

Ol biri ‘Ömmer’di kim dâd eyledi

Kendü oğlın öldürüp ad eyledi

Oğlını öldürdi mutlak dîn-içün

Eyle sanmañ siz anı kim kîn-içün

İnnallâhe ye'muru bi'l- 'adli ve 'l-ihsâni

(Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder)
(Karaman, vd., 2020, 16/90)

Dâd kıldı ‘âlem içre tâ-ebed

Hôşnud andan hem Muhammed hem Ahad

‘OSMÂN’I RADIYALLAHU ‘ANHU MEDH İDER

Birisi ‘Osmân-ı zi’n-nûreyn idi

Kim Kelâmullah’ı ol hatm eyledi

Mushaf üzre virdi baş u dökdi kan

Hak yolında tâ-ebed kaldı nişân

Dökdi kan u virdi baş aldı rızâ

Hôşnud andan hem Resûl ü hem Hudâ

‘ALÎ’Yİ RADIYALLAHU ‘ANHU MEDH İDER

Birisi kimdi Emîrû’l-mü’minîn

Ol ‘Alî kim açdı bu İslâm dinin

Saldı kâfir boynına ol Zü’l-fikâr

Zü’l-fikâr’dan dü nîm oldu Zü’l-humâr

Dîn kılıçın saldı kâfir boynına

Kimse katlanmadı anuñ oynına” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, eserlerinde adalet ve dürüstlüğün önemine sıkça vurgu yapar. Ona göre, adalet toplumda barış ve istikrarın sağlanmasında kilit bir rol oynamaktadır. Bu konuyu “Allah; adaleti, ihsanı ve yakınlarınızda olanlara yardım etmeyi, buyurur” (Karaman vd., 2020) mealindeki Nahl Suresi 90. ayetiyle açıklamıştır.

Âşık Paşa, Allah’ın sadece bir kısım insana bahsettiği niteliklerden bahseder. Bu niteliklerden biri de insanlar arasında ayırım yapmayan, herkese eşit davranan adaletli kişidir. Allah böyle adil kişiyi her daim koruması altına alır. Bu niteliği taşıyan kişiye hiç kimse kötülük yapamaz. Tüm din ve milletten insanlar, onun için kin ve düşmanlık beslemez. Tam tersine, onu severler. Bu kişi, herkes için büyük bir mutluluk kaynağıdır. Bu özelliklerdeki bir kişi, Allah katında büyük değer ve üstünlük bağışlanmış, yüceltilmiştir. Bu lütuflara erişmiş

adil kişi, mutlu ve kutlu bir kişidir. Âşık Paşa bu kişinin özelliklerini řu şekilde ifade etmiştir:

“Münkir ü kâfirden ol kayurmaya
Aña karřu müdde ‘î dem urmaya
Kamu yirde bekleye Allah anı
İy hořâ ne bahtlu anuñ canı
Hîç halk aña elem degürmeye
Hükm idüp kimse aña yol sürmeye
Ger müsülmân ger cühûd ger nasranî
Kim bakup görür-ise sever anı
Cümle halk andan yaña iver ola
Kamuları ol dahı sever ola
Devlet ola yitmiř iki millete
Düşmeye anı sevenler mihnete
İrişürse yir yüzi halkı bile
Kamusın kul eyleye hulkı bile
İmdi bellü bildüñüz mi bu işi
Ne sebebdan eyle olur ol kişi
Kim kul olur cümlesi anı gören
Müddê ‘îlıkdan geđer aña iren
Çünki basdı kul idindi neřsini
Kendüye döndürdi cümle ehlini
Kamu ‘âlem kul-durur ol kimseye
Kim-durur kim aña karřu söyleye
Böyle olan kimsene devletlüdür
Mansıb u bahşâyış ü hil ‘atlüdür
Rûzı kılun dōstlara anı Çalab

‘Âşık’uñ olsun du ‘âsı müstecâb’’(Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre zengin kişi, nasipli kabul edilir, her şeyi alabilecek güce sahiptir. Allah, insanlara bazı hazineler vermiştir. Zenginlik hazinedir, fakat cömertlik olmadan zengin kişinin değeri çok azdır. Zenginlik, cömertlikle bir araya geldiğinde değer kazanır. Cömertlik çok güzel bir his olup bunu sadece cömert zenginler anlayabilir. Zengin ve cömert kişiyi cahiliye devrindeki Hatem-i Tay’a benzeten Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Dünyada bu mâl u ni ‘met hōş olur

İlla şol vakt kim sehâvet iş olur

Kankı bayda kim sehavet olmaya

Yarın anda hîç şefâ ‘at bulmaya

Yohsa her kimse kim adı bay olur

Bî-sehâvet bellü bilüñ vây olur

Kankı bayda kim sehâvet olmadı

Şöyle bil kim ol cihâna gelmedi

Çün sahîdür baylıg oldur kirtü bay

Nitekim olmışdı ol Hâtem-i Tây

Pes bilüñ cômardlığı baylıg-ıla

Virmedi ol pâdişâh degme kula

Key hasiyyetdür tüvângerde kerem

Ol kerem ehli bilür ben ne direm

Ma ‘lum oldı ol dahı niçe ‘ydügin

Bay kişilerde sehâvet ne ‘ydügin

İmdi gel dervîşligi gör niçedür

Kim bilesin bu hikâyet nitedür

Ya ‘ni dervîşlik bu yohsullık-durur

Baylıg u beglik degül kullık-durur’’ (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, şecaat kavramını ahlakî bir çerçeve içinde değerlendirir. Bu erdemi,

toplumsal adaletin sağlanmasında ve bireyin kendi manevî mücadelelerinde önemli bir rol oynayan bir güç olarak ele alır. Âşık Paşa' ya göre gerçek şecaat, nefesine mücadele edebilme ve kötü arzulara karşı koymakta kabiliyetidir. Onun eserlerinde şecaat, hem bireysel hem de toplumsal bir erdem olarak işlenir ve şecaatin sadece fiziksel bir özellik olmadığını, aynı zamanda ahlakî ve manevî bir olgunluk gerektirdiğini hatırlatır (Yavuz, 2000).

“Kanı ol kim ister alplık adını

Almag ister düşmanından dadını

Düşmanın kahr eyleyüp basmak diler

Başını at yanına asmak diler” (Yavuz, 2000)

Şeklinde başlayan dizelerde Âşık Paşa alplığı betimleyerek şecaat kavramını ayrıntılı bir şekilde açıklar. Âşık Paşa'ya göre yiğitlik, güzel bir özelliktir, ancak herkes bu yükü kaldıramaz. Pehlivan, yiğit kişinin korkusuz olması gerekir. Pehlivan, yiğit bir alpin korkusuz olabilmesi için dokuz şart gerekmektedir. Bunlardan ilki cesarettir. Güçlü yüreği olan bir alp cesurdur, sabırlıdır ve düşman karşısında kararlıdır. Yiğit kişi, lider, cesur ve ordunun güvenini kazanmış olandır. Bu kişi düşmanı korkutacak yetkinliğe sahip kimsedir. Bunun yanı sıra cesaretle birlikte güç, çaba, at, zırh, yay, kılıç, mızrak ve dosta sahip olan bir kişi ancak cesur alplerden birisi olur. Âşık Paşa'ya göre dünya alpliğinin temel koşulu cesaret ve korkusuzlukken, din alpliğinin ilk şartı veliliktir. Bu durumu şu dizelerle ifade eder:

“Kanı ol kim ister alplık adını

Almag ister düşmanından dadını

Düşmanın kahr eyleyüp basmak diler

Başını at yanına asmak diler

Gelsün işitsün kim alplık ne-y-imiş

Alplaruñ sermâyesi niçe-y-imiş

Eydeyüm bir bir saña ahvâlini

Kim bilesin alp erenler hâlini

Alplık eylep degmeden ad almadı

Yagıdan korkan durup dad almadı

Zîra kim alplık geñez nesne degül

Kim öñinde cümle düşmân ola kul

Kişi alp olmaklığa âlet aña

Ne gerekdür eydeyüm bir bir saña

Aña elbette tokuz nesne gerek

Evveli şol kim ola muhkem yürek

.....

Pes vilâyet ilk aña degmiş gerek

Kim ola ol yürek içinde yürek” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, insanların sadece dış görünüşüne veya mal varlığına göre değil, merhametli ve adaletli olmalarına göre değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Kişinin ahlakî olgunluğu, başkalarına karşı gösterdiği merhametle ölçülür. Yöneticilerin, adaletli olmalarının yanı sıra merhametli davranmaları, hükmettikleri insanlara karşı anlayışlı ve hoşgörülü olmaları gerektiğini belirtir. Bir yöneticinin en temel özelliklerinden biri yumuşak huylu ve merhametli olmasıdır. Her eylemi dürüstlük ve cömertlikle yapmalı, halk arasında herkesin derdiyle ilgilenmeli ve onların problemlerine çare olmalıdır. Âşık Paşa bu kişilerin özelliklerini şu beyitlerle ifade eder:

“Ola ol sultân bu dünyâ diregi

Baglana anuñla halkuñ yüregi

Hem ola ol pâsbân uşbu dine

Tâ ki nehy atlanmaya dîn esbine

Ya ‘ni hakkı bâtıla basdurmaya

Kendü dahı basmaga kasd urmaya

Bekleye dîn ehlini ‘adli-y-ile

Besleye yohsulları bezli-y-ile

İşi anuñ ‘adl-ıla ihsân ola

Derdlüler derdine ol dermân ola” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre bir hükümdar herkesi memnun etmesi için, adalete tam anlamıyla riayet etmeli, fakirlere gereken yardımı yapmalı ve halkına sevgi ve merhametle bakmalıdır.

Âşık Paşa bu hükümdarın özelliklerini şu beyitlerle ifade etmektedir:

“Çün ola sultânlaruñ ‘adli tamâm

Baylara yohsullara bezli tamâm

Dôstıdur ol kamunuñ bes mutlaka

Cümle halk üzre çü şefkatla baka” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, insanların birbirlerine karşı göstermeleri gereken merhamet ve anlayışın önemini vurgular. Bu, özellikle zayıf, yoksul ve muhtaç kişilere karşı gösterilen şefkatle kendini gösterir (Yavuz, 2000).

Âşık Paşa, Allah'ın insanlara olan sonsuz merhametini ve şefkatini vurgular. Allah'ın merhametini, insanların tevbe etmeleri halinde günahlarının affedileceği vaadi ile destekler. Âşık Paşa, konuyu ele alırken merhameti sedefe benzetir. Sedefte sevgi ve merhametin olmadığı düşünülmektedir. Ancak sedef yağmur damlalarını şefkat ve merhametle aldığı için damlalar değerli birer inciye dönüşmektedir. Bunun gibi şefkat gösteren kişi, Hakk'ın merhametine erişir. Âşık Paşa bu düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir:

“Yohsuluñ gönli gerek mahkûm ola

Adı zâlim olmaya mazlûm ola

Kim aña rahmet kıla ol pâdişâh

‘Afv ola kılur-ısa yüz biñ günâh” (Yavuz, 2000)

3.1.2. Tevbe

Tevbe, sözlük anlamıyla geri dönme, günahı terk etme, pişmanlık duyma, dönüş yapma, nedamet, doğruluk yoluna yönelme gibi anlamlara gelmektedir. Bir günaha pişmanlık duyarak vazgeçme sürecidir. Nasuh tevbesi ise, samimi bir şekilde eski hataları tamir edercesine, kalıcı bir dönüşümü ve tevbe edilen günaha bir daha dönmemeyi ifade eder. Tasavvufî sulûkte, yetmiş farklı aşamadan bahsedilir. Bu aşamaların ilki tevbe iken, sonuncusu kul olmaktır (Cebecioğlu, 2009).

Başka bir ifadeyle tevbe, günah ve hata işlemekten vazgeçip Allah'ın emirlerine uymak, pişmanlık duymak ve nedamet göstermek anlamına gelir. Tevbe, Allah'ın yasaklarından kaçınmaya karar vermek, yapılan hataları telafi etmek için çaba sarf etmektir (Baltacı, 1981).

Diğer bir ifadeyle tevbe kötülüklerden pişmanlık duyup doğru yola yönelmektir.

Küfürden imana dönmek kâfirlerin, kötü davranışlardan iyiliklere geçmek fasıkların, ahlakî eksikliklerden iyi ahlaka yönelmek iyilerin, dünyevî arzulardan ilahî hakikatlere yönelmek Peygamberlerin ve velilerin tevbesidir. Avam insanlar günahlardan, havas insanlar gafletten tevbe ederler (Uludağ, 2016).

Tevbe, kalpte yer alan kötülüklerin direncini kırarak doğru yola yönelmek ve Rabbin emirlerine uymak, O'nun hakkını gözetmektir. Cürcânî (ö. 1413/816) 'ye göre tevbe, kalpteki direnci bırakıp Allah'a yönelmek ve Allah'ın hakkını yerine getirmektir (Cürcani, 2014).

Kuşeyrî (ö. 465/1072) tevbe kavramının Allah'a yönelme anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ona göre bu durumda kulun tevbesi Allah tarafından kabul edilir ve O'nun lütfuyla ona dönüş yapılır. Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) ise tevbe olarak, Allah'tan başka her şeyden dönmeyi tanımlar (Kuşeyrî, 2009).

Gazâlî'ye göre, tevbe bilgi, pişmanlık, manevî durum ve gelecekte vazgeçişten oluşur. Kul önce işlediği günahın, Rabbine kavuşma yolunda önünde bir engel olacağını anlar ve bu bilgiyle birlikte kalbinde acı bir duygu hisseder. Bu acı, pişmanlığın bir ifadesidir. Bu pişmanlık durumu kişiyi, içinde bulunduğu durumu ve geleceğini düzenlemeye yöneltir. Yaptığı yanlışları hemen terk eder ve gelecekte aynı hatayı tekrarlamamaya çalışır. İşte bu sürecin tamamına tevbe denir (Gazzalî, 2021).

Kişinin hatalarından dönüp tevbe etmesi, Âşık Paşa'nın eserlerinde öne çıkan bir durumdur. O, tevbe ve manevî arınmanın, kişinin ruhunu temizleyeceğine ve Allah'a yaklaştıracığına inanır. Kişiyi diğer yaratılmışlardan farklı kılan durumlardan birisi tevbe etme yeteneğidir. Tevbe kişiyi kâmil ahlak seviyesine ulaştırır. Kişi sürekli olarak mütevazı ve tevbekâr ve Rabbiyle birlikte hayatına devam etmelidir. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Kendü eksügin bilen mahrûm degül

Mahrum oldur kim yola mahkûm degül

Hayrı hak'dan şerri nefsinden bilen

Oldur âhir tevbesi makbûl olan” (Yavuz, 2000)

Hayrı Allah'tan, kötülüğü ise kendi nefsinden bilen tevbesi kabul edilir. Allah'ın dilediği her şey gerçekleşir, ancak suçu kendi nefsinde gören ve buna tevbe eden kişinin bu davranışı da edepli bir tutumdur. Suçu Allah'tan bilen ve ona yönelten kişi affa mazhar olmaz. Âşık Paşa'ya bu konuyu Hz. Âdem ile şeytan arasındaki durumu anlatarak şöyle ifade

etmiştir:

*“Gerçi takdîr Tañrı’ dandur her işe
Hiç kimesne eydimez kim bu nişe
Lîki edebdür suçı nefsdan bileler
Her dem istigfâr u tevbe kılalar
Suçı hak’dan dutsa lâyük olmaya
Eyle diyen hiç rahmet bulmaya
Nitekim İblîs-ile Âdem-durur
Bu söze tanuk bular muhkem-durur
Bunlar iksi suçlu oldu nâgehân
Gerçi takdîr Tañrı’nuñdur bî-gümân
Birisi la’net olup düşdi irak
Biri uçmakdan çıkup dartdı firâk
Bunlara bu iş Çalap’dan bahş-ıdı
Takdir içre nüsha olmış nakş-ıdı
İblis’e Âdem bahâne oldıdı
Âdem’e İblîs havâle geldidi
Degmesi bir dürlü iş işlediler
Ol iş-ile suçlu oldılar bular
Birisi rahmet bulup geldi ilerü
Birisi la’net olup kaldı girü” (Yavuz, 2000)*

Dünyada, işledikleri günahın farkında olan ve cehennemini varlığını bilen bir grup insan vardır. Ancak bilseler bile günahlarında ısrarcı olup tevbe etmezler. İyilik ve doğruluktan yüz çevirirler. Bu tür kişiler, cehennemi hak ederler. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

*“Lâcerem hoş vardılar ol hazret’e
Her biriniñ cânı irdi rahmete*

Bir gürûhı bilür-iken hak yolın

Nefsini yiñemedi oldı yulın

Bildiler kim hōş degül terk itdiler

Tevbe kılup mürşid elin tutdılar

Pâdişâh hem yarlıgadı bunları

Dünyadan bunlar dahı çıkdı arı

Bir gürûhı eyü yavuz dimedi

Dünyada işlemedük iş komadı

Yavuz işden hâsıl oldı çok günâh

Kaçan olsa isteyiser pâdişâh

Dünyada itdüklerin bilür kamu

Hem dahı bilür ki var uçmak tamu

Eyle-y-iken tevbeye gelmez bular

Ulular ögüdini almaz bular

Tamu odına bular lâyük-durur

Hiç gümânsuz uşbu söz bayık-durur

İnne 'llezîne fetenu' l-mü' minîne ve' l- mü' minâti sümme lem yetûbu felehüm 'azâbu cehennem velehum 'azâbü' l-Harîki" (85/10) (Yavuz, 2000)

(Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır) (Karaman, vd., 2020)

Âşık Paşa'ya göre, insanda çeşitli hastalık ve bunların şifası vardır. Ruhun şifası tevbe iledir. Ruhun tedavisi için kişinin, içten tevbe ederse Rabbinin lütfuna erişir. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

“Tevbedür cân rencine şerbet bilüñ

İy yarânlar tevbeye ragbet kılüñ

Her kim ister cânı rencden kurtıla

Ol gerek gerçekleyin tevbe kıla

Çünkü cân bu tevbeden şerbet içer

Hak anuñ üzresine rahmet saçır” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa kul olmanın ilk şartının tevbe olduğunu ifade etmiştir. Ona göre tevbe etmeyen kişi Allah’ın rahmetinden mahrum kalır (Kurt, 2023). Her olanın bir sebebi olduğu gibi, tevbenin de günahların affına vesile olduğu bir gerçektir. Tevbe eden kişinin, Allah’ın merhametiyle mükâfatlandırılacağını Âşık Paşa şu şekilde ifade eder:

“Tevbeyi hem bir bahâne eyledi

Kim ki kıldı rahmetiyle toyladı” (Yavuz, 2000)

Tevbe etmek aslında çok basittir. Doğru ile yanlış ayırt edebilmek, insanlar arasında bir ayırım yapabilmek, aslında tevbe etmek demektir. Tevbe, insanın ömrü boyunca Allah'a yönelmesini sağlayan sağlam bir demir gibidir. Gerçek anlamda tevbe eden kişi, içi neşe ile dolar. Bedeni cehennem ateşinden kurtulur. Gerçek tevbe sahibi, Allah’ın rahmetiyle bürünür. Tevbesi olmayan bir kul, gerçekten iman etmiş sayılmaz. Bu kişiler fitne ve yanlış eden günahkârlardır. Böyle insanların iç dünyası sürekli bir sıkıntı içindedir. Âşık Paşa bunu şöyle ifade eder:

“Tevbedür bu nefis ayagında demür

Tevbelü nefis oldı kul kamu ‘ömür

Her kimüñ kim nefsi tevbe kılmadı

Eyle bil kim ol imâna gelmedi” (Yavuz, 2000)

Kalbi Allah aşkı ile dolu olan kişilerin aşk şarabı içtiği kadehi tevbesidir. Tevbeden içen aşka boğulur. Âşık Paşa’nın dilinden bu durum şu şekildedir:

“Tevbedür ‘ışk sâkisinüñ sagrakı

İçen olur cümle ‘ışk müstagrakı” (Yavuz, 2000)

3.1.3. İhlas

Saflaşmak, kurtulmak, arınmak anlamlarını taşıyan hulustan türemiş olan ihlasın terim anlamı, fiillerini kibir ve menfaatten uzaklaştırıp yalnızca Allah için yapmaktır. İslamî literatürde ihlas, şirk, gösteriş, menfaat ve kibirten, hurafelerden, arınmayı, hayırda yarışmayı ve fiillerini sadece Allah’ın rızâsı için yapmayı ifade eder. İhlâsın, sözde, davranışlarda, ibadetlerde ve manevî durum ile hareketlerde farklı şekillerde ortaya çıktığı bilinmektedir (Ateş, 2000).

Arapça bir terim olan ihlas ifadesi, gösterişi terk etmek, ibadet ve taatlerde samimiyet sağlamak anlamlarını içerir. İstilahî manada ise kalbi, sıkıntıdan, gösteriştten ve dünya süsünden arındırmak, saf bir şekilde kulluk etmek, yaptığı işlerde karşılık beklememek, sadece Allah'ın hoşnutluğunu arzulamak anlamlarına gelmektedir. Bir kişi tasavvuf yolunda ilerlediğinde fark eder ki, dış etkenler kişinin niyetini bozar, arınma gerçekleştikten sonra geriye sadece saf ve samimi bir niyet kalır. İhlâs, işlerini yaparken Allah'tan başka şahit talep etmemektir. İhlâs, kul ile Allah arasında gizli bir sırdır. Melekler bile sırrı bilemezler, ona müdahale edemezler. Doğruluk ve ihlas arasındaki fark şudur: Doğruluk, esastır ve önce gelir; ihlas ise ayırt edilmiş bir durumdur. İhlâsın bir işe girmesinden sonra ortaya çıkması da bir farzdır. Mutasavvıflar ihlası, her türlü eylemin sadece Allah için olması olarak tanımlarlar. Bir kişinin işinde sadece Allah'ı görmesi, ihlasın en yüksek noktasıdır (Cebecioğlu, 2009).

Başka bir ifade ile ihlas kalbi, manevî huzursuzluğa neden olan unsurlardan arındırmak, sadakat-i kâmile ile Allah'a yönelik kulluk etmek, kulun işlerini karşılık beklemeden, başkalarının görmesi istemeden gerçekleştirmesi demektir (Baltacı, 1981).

Tasavvuf ehli, atılacak her adımda yalnızca Allah'ın rızâsını gözetmenin ihlas olduğunu belirtirler. İhlâsın, özün sözüne, sözün de özüne örtüşmesi gerektiğini ifade ederler. Ayrıca, ikiyüzlü olmaktan kaçınmanın önemini vurgularlar (Tûsî, 2012).

Sûfîler, saf ve temiz kalple yapılan fiil ve davranışların, yani iyi niyetli ve herhangi bir çıkar olmadan gerçekleştirilen davranışların, ihlasın bir göstergesi olduğunu belirtirler. Ayrıca, bu tür samimi tutumların önemini vurgularlar (Gazzalî, 2021; Kuşeyrî, 2009).

İhlâs, sözde, fiillerde, ibadetlerde, manevî hallerde çeşitli şekillerde tezahür eder. İnanç konularının temeli tevhid, ibadetlerin temeli ihlas, dünya işlerinin temeli ise adaletle dayanır (Uludağ, 2016).

Kişi, iş ve eylemlerinde sadece Allah'a yaklaşmayı hedeflemeli, başka herhangi bir amacı olmamalıdır. İhlâs, fiillerde yalnızca Allah'ın şahitliğini istemek ve insanların düşüncelerini önemsememekle gerçekleşir. Bu şekilde kişi, fiillerindeki noksanları görüp tam anlamıyla kulluk yapar (Kuşeyrî, 2009).

Âşık Paşa ihlası, Allah'a içten bir bağlılık ve teslimiyet olarak anlatılır. İhlâs, sadece dinî görevleri yerine getirirken değil kişinin her yönünü ve eylemlerini Allah'ın hoşnutluğunu kazanma niyeti üzerine kurma düşüncesini içerir. Âşık Paşa, ihlası bir müminin yaşamındaki temel öğelerden biri olarak değerlendirir ve yazılarında bu kavramı öğütler, örneklerle destekler ve şiirsel bir dille ifade eder.

Âşık Paşa, salih amellerin ihlas ile yapılması tavsiye ederken, kibir ve gösterişe meyledilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre yapılan her şey Allah için samimiyetle yapılmalı, kalp temizliğiyle hareket edilmelidir. Bunu şu şekilde ifade eder:

“Pes gerek hayrât-ıla ihlas ola

Ol iş issi hak katında hâs ola” (Yavuz, 2000)

Bir hata yaptıktan sonra pişmanlık duyan kişi ihlas ile tevbe etmelidir. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde açıklar:

“Kim kılursa tevbeyi ihlas-ıla

Hîç gümânsuz hak aña rahmet kıla” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'nın şiirlerinde ihlasın işlenişi, onun dinî ve ahlakî bir öğretici olarak rolünü güçlendirir. O, eserleriyle ihlasın önemini sürekli hatırlatır ve ihlasın geliştirilmesinin, kişisel manevî yolculukta ilerlemesi için vazgeçilmez olduğunu vurgular.

Âşık Paşa, Anadolu tasavvuf edebiyatında ihlas kavramını, bireyin iç dünyasını dönüştürme ve ilahî olanla bir bütün haline gelme çabasını destekleyen bir araç olarak sunar. Eserleri hem dönemindeki insanlara hem de sonraki nesillere tasavvufî bir açıdan manevî rehberlik etmeye devam eder.

3.1.4. Sabır

Sabır, birini bir şeyden alıkoyma, kısıtlama, tutma, direnme, dayanma, tahammül etme gibi anlamları olan Arapça kökenli bir terimdir. Zorluklarla başa çıkma ve dertlere katlanma olarak tanımlanan sabır, aynı zamanda Allah'a ibadette istikrarlı olma ve günahlardan kaçınma çabası olarak da açıklanır. Sabır, zorluklarla karşılaşır karşılaşmaz o anda gösterilen bir davranıştır ve farklı derecelere sahiptir. Sonunda elde edilecek güzellileri düşünerek zorluklara katlanmak, Allah'ın cezasından korkarak günaha girmekten kaçınma, ibadet ve inanç halinde nefsin zorlanmasına sabretmek, bu derecelerden bazılarıdır (Cebecioğlu, 2009).

Sabır zorluklarla karşılaşıldığında, sadece Allah'a dönüp başka kimseye yakınmamak, şikâyet etmemek ve kendi acılarını paylaşmamak demektir. İnsan, belalar karşısında Allah'a yönelmeli ve O'nun lütfunu talep etmelidir. Sabır, zorluklarla karşılaşıldığı an yapılması gereken bir eylemdir. Ayrıca, sabır haramlardan kaçınmak ve dinî sorumluluklara göre hareket etmeyle de ilişkilendirilebilir. Sabırın sonucu, huzurdur (Uludağ, 2016).

Âşık Paşa sabırın üzerinde sıkça durmuştur. Âşık Paşa'nın şiirlerinde sabır, sadece

mücadelede bir araç olarak değil, aynı zamanda ilahî aşkın bir sonucu olarak da ele alınır. Onun gözünde, sabır, derin bir Allah sevgisi ve bağlılığının ifadesidir. Sabır, velilerin ve Allah dostlarının bir özelliğidir. Onlar, karşılaştıkları zorluklara dayanarak, sonunda elde edecekleri nimetlerin bilinciyle sabrederler. Âşık Paşa bu kavram ile ilgili fikrini şu beyitlerle ifade eder:

“Kim Çalab’uñ dōstları ne kıldılar

İbtîlâdan niçe rahmet buldılar

Pes bilüñ kim kahr içinde lutfı var

Şunu bilen kıldı kahrı ihtiyâr

Anuñ-içün sabr iden her bir işe

Her ne kim olursa dimez bu nişe” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, evliyanın sabrının toprağa benzetmekte ve bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Evliyânüñ sabrı beñzer topraga

Kim gerek her dem aña rahmet yaga” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, şefkat ve sabır hükümdarların önemli bir sıfatı olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Sultân oldur kim anuñ ‘ilmi ola

‘Akli sabrı şefkati hilmi ola” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'nın eserlerinde sabır kavramı, sadece dünyevî zorluklarla mücadele etmek için değil, aynı zamanda manevî olgunlaşma ve ilahî aşka ulaşma sürecinin temel taşı olarak da işlenir. Bu bağlamda, sabır, hem dünya zorluklarıyla baş etme gücünü ifade eder hem de ruhanî bir erişim aracı olarak değerlendirilir.

3.1.5. Şükür

Şükür, verilen nimete teşekkürü ifade etmektedir. Bir iyiliğin kabul gördüğünü belirtmek, iyilik yapan kişiyi övmek, bu nimeti veren Allah'ın lütfunu dile getirmek ve O'nu yüceltmek şükretmenin bir yoludur. Şükürün karşıtı ise nimetlere nankörlük anlamında küfrân-ı nimettir. Tasavvufî bakış açısına göre şükür, Allah'ın nimetini ifade ederek önünde eğilmek veya O'nu nimet veren olarak övmek ve yüceltmektir (Uludağ, 2016).

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/910)'ye göre şükür, nimetin karşılığında Allah'a isyan etmemektir. Dolayısıyla, her isyan ve günah, herhangi bir nimete dayandığı için aslında nankörlük olur (Uludağ, 2016). Cüneyd'in ifadesine göre, şükür, kalp ve dille yapılan bir itiraf eylemidir. Şükreden kişi, kendi içinde nimeti kabul etmek ve bunu dışa vurmak için kalp ile itiraf ederken, başkaları için ise bu ifadeyi dil ile yapar (Kaşani, 2010).

Şükür, verilen nimeti kabul edip nimeti vereni düşünmek ve ona hamd etmek, nimeti doğru yönde değerlendirmektir. Şükür, üç şekilde gerçekleşir. İlki dil ile şükür olup, nimetin sahibine açık bir şekilde teşekkür etmektir. İkincisi kalp ile şükürdür ki, her şeyin Allah'tan geldiğinin farkında olmaktır. Üçüncüsü ise bedenle şükürdür. Kişinin kendisini ilahî emirlere uymak ve nehiylerden uzak durmaktır (Yılmaz, 2022). Kalp ile yapılan şükür, tüm yaratılmışları kapsayacak şekilde içinde iyi fikirleri barındırmaktır. Dil ile yapılan şükür, Allah'a hamd ve övgü ifade eden sözleri dile getirmektir. Diğer uzuvlarla yapılan şükür ise, Allah'ın verdiği nimetleri O'na taatte kullanmak ve onları Allah'a karşı isyan etmekten sakındırmaktır (Gazzalî, 2020). Âlimlerin şükür sözleriyle, ibadet edenlerinin emelle, ehl-i marifet kişilerinin emelle ise hal ile gerçekleşir (Cebecioğlu, 2009).

Ebû Saîd Harrâz'a göre şükür, nimeti nerden geldiğini bilmek ve verenin yetiştiriciliğine razı olmak demektir. Kul razı olup şükrettikçe Allah ona daha fazla başarı nasip eder. Başarısı artan kul ise daha çok şükreder (Kelabazi, 2021).

Âşık Paşa, cennetin ve Allah'a yaklaşmanın yolunu, azla yetinmek ve şükretmeyi ihmal etmemek olarak açıklar. Bu fikrini İbrahim Suresi 7. ayetin meali olan: "*Şükrederseniz nimetlerimi artıracağım*" (Karaman vd., 2020) ile destekler.

Âşık Paşa'ya göre insan, Allah'ın lütfettiği nimetlere karşı minnettarlık göstermeli ve hem azlık hem de bolluk durumunda memnuniyetini ifade etmelidir. Şükür, sadece sözlerle değil, eylemlerle de gösterilmelidir. Âşık Paşa, ibadet etmek ve iyilik yapmakta mütevazı davrananın, ibadet ederken bu kadar yeter diyerek kendi sınırlarını çizenin hem kendisini kısıtladığını hem de Allah'ın merhametinden yoksun kaldığını şöyle belirtir:

"Her ki tâ'at azına kâni' ola

Rahmetinden Tañrı'nuñ mahrûm kala

Mâl azına kim kâni' olur-ısa

Tañrı'ya her dem şükür kılur-ısa

Tañrı anuñ yanudın uçmak vire

Hîç gümânsuz ol kişi hakk'a ire

Le'in şekertüm le-ezîdenneküm (14/7)

(Şâyet şükrederseniz, size olan nimetlerimi artırır da artırırım)(Karaman, vd., 2020)

Ol ki tâ'at azına kâni'-durur

Kendü işi kendüye mâni'-durur" (Yavuz, 2000)

Mala mülke aşırı düşkün olmayan ve mevcut olanla yetinen kişi çok büyük bir mükâfata erişir. Bundan sonra onun destekçisi Allah olur. Allah'ın yardımıyla, tüm yaratılmışlar her şey onun emrinde hareket eder. Âşık Paşa bunu şöyle anlatır:

"Dünyelige kâni' olmak kân-durur

Zîra kim yarıçısı Rahmân-durur

Ol nese kim kân-durur eksilmeye

Yarı kim hak'dan-durur kesilmeye

Kimse kim yarıçısı Rahmân ola

Tag u taş cümle aña fermân ola" (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'ya göre beden topraktan gelmektedir. Allah bedene can vererek toprağı da kıymetli hale getirmiştir. Bunun için kulun tüm organları ile Allah'a binlerce kez şükretmesi gerekmektedir. İnsanlar önce geçmişte ne olduklarını hatırlamalı, sonra da gelecekte ne olacaklarını düşünmelidirler. Âşık Paşa bu durumu şöyle anlatır:

"Pes bize vâcib-durur şükr ü senâ

Günde yüz biñ kez cana vü hem tene

Zîra kim ten bir avuç toprag-ıdı

Bilelikden ol dem ol ırag-ıdı

Çün Çalap ol topragı kıldı güher

Pes bu ten üstinde çok şükrâne var

Cümle a'zâ şükr aña kılsa gerek

Ne'ydüğün ü n'oldüğün bilse gerek" (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, Allah'ın çeşitli nimetler verdiğini belirterek insanların zamanını Allah'a şükretmek için harcamaları gerektiğini ifade eder. Kişi şükrettikçe Allah ona verdiği nimetlere

benzer yüz binlercesini daha verir, onu dert ve endişelerden uzak tutar. Âşık Paşa bu durumu şöyle anlatır:

“Şükr iderseñ yüz biñ ança artura

Seni dünya kaygusından kurtara” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, Garip-nâme'de şükür kavramını ele alırken, insanların dünya hayatındaki geçici zorlukları aşarak ahirete odaklanmaları gerektiğini vurgular. Böylece, şükür sadece Allah'a karşı minnettarlık ifadesi olarak değil, aynı zamanda bir erdem, sabır ve ruhsal olgunluğun işareti olarak ele alınır.

Âşık Paşa, şükürün insanı olumlu bir şekilde değiştirebilecek güce sahip olduğunu belirtir. Şükreden bir kişi, hayatın zorluklarına karşı daha dirençli hale gelir ve ruhsal bir huzura erişir. Ayrıca, şükür insanları daha alçakgönüllü ve başkalarına karşı daha merhametli yapabilir.

Sonuç olarak, Âşık Paşa'nın eserlerinde şükür kavramı, bir Müslümanın hayatındaki önemli temalardan biri olarak ele alınır. Bu kavram üzerinden insanların dünya ve ahiret hayatını nasıl iyileştirebilecekleri üzerine derinlemesine düşünmeye çağrılır. Bu bağlamda, şükür hem bir ibadet biçimi hem de ahlakî bir ilke olarak kabul edilir.

3.1.6. Rızâ

Rızâ, hoşnutluk, şikâyet etmemek, razı olmak ve manevî memnuniyet durumunu ifade eder. Rızâ, insanın Allah'ın iradesine uyum sağlaması ve kendisiyle barışık olmasıyla gerçekleşir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre, rızâ, kişinin kendi iradesini bir kenara bırakması anlamına gelir. İbni Ata'ya göre ise, rızâ, insanın Allah'ın ezeli tercihini kabul etmesi ve kendi tercihlerini bu büyük tercihe uydurmasıdır. Bu durum, insanın kendi hakkındaki tercihini, Allah'ın tercihindan daha üstün görmemesiyle anlaşılır. Bu şekilde de kızmaktan ve şikâyet etmekten vazgeçmesiyle gerçekleşir (Uludağ 2016). rızâ kaderin ve kaderin yansımalarının kabul edilmesini, yaşanan olayları manevî bir huzurla karşılamayı ve şikâyet etmemeyi içerir, böylece Allah'ın hoşnutluğuna erişilir (Baltacı, 1981).

Başka bir ifadeyle rızâ kalbin, hüküm altında sessiz ve sakin olması durumunu ifade eder. Genellikle, rızâ, hükme ve kaderin karşısında itiraz etmemeyi içerir. Rızânın ön şartı, olayın gerçekleşmesinden sonra gelmesidir. Eğer önceden gelirse, buna "azmetme" denir. İyilik sahiplerinin Allah'tan razı olması, kaza ile bağlantılıdır. Ancak bazen, kazaya rızâ gerekli değildir. Şehitlerin rızâsı, onların Allah'a olan sevgileriyle O'na kavuşma arzuları

arasındaki dengeyi ifade eder. Sadıkların rızâsı ise, onların sürekli olarak ilerleme halinde oldukları içindir, dolayısıyla onların rızâsı, varış noktalarında var olanı kabul etmekle ilgilidir. Mukarreblerin rızâsı ise, Allah'tan yaratılmışlara dönüş şeklinde gerçekleşir (Cebecioğlu, 2009).

Kur'an'da, Allah ile kul arasında karşılıklı memnuniyetin ve insanlar arasındaki uyumun yer aldığı görülür. Ayetler incelendiğinde, Allah'ın razı olduğu kulların iman edenler, sahabe ve onları izleyenler, doğrular, Rıdvan biatiyle bağlı olanlar, salih ameller işleyenler, Allah'ı ve Peygamberini düşman olarak görmeyenler olduğu belirtilir. Allah'ın razı olmadığı kullar ise, iman etmelerine rağmen kulluk görevini yerine getirmeyenlerdir (Bulut 2012; Uludağ 2008).

Sûfî geleneğinde, rızâ kavramı üzerine farklı görüşler ortaya konmuştur. Iraklı sûfiler rızâyı bir hal olarak değerlendirirken, Horasanlı sûfiler ise bir makam olarak ele almışlardır. Horasanlı sûfilere göre, rızâ, kulun kendi gayretiyle ulaşabileceği bir makamdır ki bu tevekkülün nihai noktasıdır. Iraklı sûfilere göre ise, rızâ Allah tarafından kalbe verilen bir haldir. Ancak genel olarak kabul edilen görüş, rızânın bir yolculuğun sonu olarak başlangıçta bir makam olduğu, ancak sonunda bir hale dönüştüğüdür (Kuşeyrî, 2009).

Âşık Paşa'ya göre, ibadetlerinde yaptığı kadarına razı olup daha fazlasını istemeyen birinin düşüncesi hem Allah'a ulaşmasını engeller hem de Onun rahmetine layık olmadığını gösterir. Bu durumu kendi ifadesiyle şöyle anlatır:

“Komaz anı kim ulaşmaz hazret’e

Ol kişi lâayık degüldür rahmete

Dünyelige kâni‘ olmak kân-durur

Zîra kim yarıçısı Rahmân-durur

Ol nese kim kân-durur eksilmeye

Yarı kim hak’dan-durur kesilmeye” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, Allah'ın rızâsını elde etmede kanaatin önemini vurgulayıp, bu hususta iki farklı yaklaşım olduğunu belirtir. Birincisi, yolunu kaybettiren bir yol kesici diğeri rehberlik edicidir. İnsan yolunu kaybettiren seçeneği tercih ederse, amaçsızca dolaşırken, rehberlik ediciyi seçerse Allah'a ulaşır. Bundan dolayı, kanaatin bir türü insanı Allah'a yönlendirirken, diğeri dinden uzaklaştırır. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“İki dürlü kâni ‘ olmak var-durur

Birisi reh-zen biri rehber-durur

Birisin işle iresin Tañrı ‘ya

Birisin kılma seni yoldan koya

Bir kanâ ‘at var eri iltür hak ‘a

Bir kanâ ‘at var kılan dînden çıka

Her ki kani ‘se azacuk ni ‘mete

İresidür ol hakîkî devlete” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre, dünyada arzulanan üç temel huy vardır. Bu üç özellik, Allah tarafından bahşedildiğinde, kişiyi tüm dertlerden ve endişelerden uzak tutar. Bu kişi daima mutluluk bulur. Ancak Allah bu üç niteliği herkese lütfetmez. Bu üç nitelikten ilkinde insanın her şeye heveslenmemesi, azı varsa aza ve çok varsa çoğa kanaat etmesi olduğunu şöyle ifade eder:

“Ne tama ‘ kıla gözi gördük yire

Ne galat suna eli irdük yire” (Yavuz, 2000)

İslam âlimlerinin, dinde hâkim olan üç yeteneği olmalıdır. Bu üç yetenekten biri eksikse, sözleri dinlenmez ve emirlerini yerine getiremez. Âşık Paşa şükrün de bunların arasında yer aldığını ifade eder. O şükrü, bitmek tükenmek bilmeyen bir hazineye ve harcadıkça artan inci tanelerine benzetir. Kanaatkâr bir kişi dünya malına bakmaz, her zaman Allah’ın verdiğiyle yetinir. Allah’tan başka hiç kimseye bağlı değildir. Ayrıca, ne kadar malı olursa olsun, hiçbir şeyi olmasa dahi hep doyumluğu içinde yaşar. Eğer İslam âlimleri bilgi sahibi olup bu bilgiyi uyguladıktan sonra aracısız olarak kanaat sahibi olurlarsa, tüm insanlığa sözlerini duyurabilir, onların sorunlarına çözüm bulabilir ve dertlerine derman olabilirler. Âşık Paşa bu hususu şu şekilde ifade eder:

“Kim kanâ ‘at key ulu genc-hânedür

Hîç dükenmez harc idüp dürdânedür”

El-kanâ ‘atu kenzün lâ-yefnâ

Çün ola ‘ilm ü ‘amel ârâste

Hem kanâ ‘at kıla ol bî-vâsıta

Kamu 'âlem hükmüne fermân ola

Şeksüz ol derdlülere dermân ola” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, sekiz farklı zengin insan sınıfından bahseder. Bunların arasında, kanaati hayat tarzı haline getiren kişi de bulunmaktadır. Bu nedenle, bu kişiler sürekli olarak dertlerinden feraha ererler. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Şol-durur ol kim kanâ'atdur işi

Dünya derbendinde tokdur ol kişi” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, dünyevî zevklerden ve bağlardan uzaklaşarak Allah'ın rızâsını arama düşüncesinin önemini vurgular. Bu, kişinin nefsi arzularından arınması ve manevî bir olgunluğa erişmesi anlamına gelir. Âşık Paşa, insanın yalnızca Allah'ın rızâsını gözetmesi gerektiğini ve bu yolda karşılaşılan her türlü zorluğun ve sıkıntının üstesinden gelinmesi gerektiğini öğütler.

Âşık Paşa'nın eserlerinde işlediği rızâ kavramı, tasavvufî bir tevekkül durumunu da içerir. Âşık Paşa, Allah'a olan bu derin bağlılık ve teslimiyetin, gerçek mutluluğa ve ruhsal huzura ulaşmanın anahtarı olduğunu vurgular. Bu bağlamda, rızâ aynı zamanda bireyin kaderine razı olması ve her durumda Allah'ın yüce planına güvenmesi gerektiğini ifade eder.

Özetle, Âşık Paşa'nın eserlerinde rızâ kavramı, İslami ve tasavvufî bir erdem olarak ele alınır. Bu hem dünyevî endişelerden kaçınmayı hem de Allah'a sonsuz güven ve teslimiyeti ifade eder. Bu kavram, Âşık Paşa'nın şiirlerinde manevî bir yolculuğun ve kişisel arınmanın merkezi unsurlarından biri olarak belirir.

3.1.7. Tevekkül

Tevekkül, insanın kalbinin Allah'a güvenmesi ve sığınması, varlıkta da yokluk da aynı ruh halinde olunması gerektiği anlamına gelen önemli bir kavramdır (Baltacı, 1981). Tevekkül, güvenle dayanmak, vekil atamak ve işleri devretmek anlamına gelir. Allah'a güvenerek insanların sahip olduğu şeylere göz dikmemek, verilen sözlere inanmak, her durumda yalnızca Allah'a sığınmak, kalbin Allah'a olan güveniyle vesvese ve kaygısını yok edip kişiyi mutluluğa ulaştıran bir teslimiyet halidir. Allah'ın yardımını ve vaatlerini yeterli görüp kişinin kendi önlemlerini terk etmesi olarak tanımlanır. Tevekkül, sonucun ortaya çıkması için gerekli önlemler alındıktan ve sebeplerine başvurulduktan sonra, bu önlemlerin yeterliliğini Allah'tan beklemektir. Önlem almadan önce, alırken ve aldıktan sonra, kısacası devamlı Rabbe sığınma esas olmalıdır (Uludağ, 2016).

Başka bir ifadeyle tevekkül, bedenle çalışmaya ve kazanmaya hiçbir şekilde engel olmayan bir kalp durumudur (Tûsî, 2012).

Diğer bir ifadeyle tevekkül, elinden gelen her şey yaptıktan ve tedbirleri aldıktan sonra işin sonucunu mutmain bir halde Allah'a havale etme eylemi olarak tanımlanır. Tevekkül gönül ile ilgili bir harekettir. Süfîler tevekkülü Allah'ın varlıkları mahiyetine göre ezelde irade ettiklerine karşı tamamen razı olmak, tam anlamıyla teslim olmak olarak tanımlar. Tevekkülde esas olan kalbin acıdan sıyrılmış olmasıdır (Cebecioğlu, 2009).

Âşık Paşa'nın eserlerinde tevekkül kavramı, genellikle hikâyeler, benzetmeler ve karakter tasvirleri aracılığıyla işlenir. Bu, onun mesajını daha anlaşılır ve etkileyici hale getirir. Karakter tasvirleri vasıtasıyla, tevekkülün ne anlama geldiğini, nasıl uygulanması gerektiğini ve bu uygulamanın bireyin hayatındaki olumlu etkilerini gösterir.

Âşık Paşa, din alplığı için insanın belli başlı sıfatlara sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Kişi, masivadan kurtulabildiği, kaderine razı olduğu ve elindekiyle yetindiği kadarıyla gerçek anlamda faziletli olur. Âşık Paşa bunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Şol-durur ol kim tevekkül tonını

Tonana vü duta hakk’a yönini

Ol tevekkül aña muhkem berk ola

Kim anuñla cânı gönli berk ola

Geçmeye hergiz aña düşmân ohı

Ya ‘ni dünyâ fikri vü şeytân ohı

Kimde kim yoksa tevekkül er degül

Kendü nefsi leşkerin yiñer degül

Nitekim ol enbiyâ vü evliyâ

Kıldılar düpdüz tevekkül Tañrı’ya

Fe izâ ‘azemte fetevekke’l ‘ala’llâhi (3/159)

(Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın.)
(Karaman, vd., 2020)

Bu tevekküldür tonı dîn ehlinüñ

Anuñ-ıla alpı oldı bu dinüñ” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, tevekkül sahibi kişilerin dünya endişelerinden uzak, Allah'a daha yakın olduğunu ve bu durumun manevî bir huzura kavuşmalarını sağladığını belirtir. Âşık Paşa tevekkülü, sadece Allah'a güvenmek olarak değil, aynı zamanda O'nun takdirine rızâ göstermek ve her türlü zorluk veya musibete karşı sabırlı olmak olarak açıklar.

Sonuç olarak, Âşık Paşa'nın tevekkül kavramına yaklaşımı, eserlerindeki manevî ve ahlakî öğretilerin temel bir parçasını oluşturur. Bu kavram, Âşık Paşa'nın tasavvufî anlayışının ve İslami inancının bir yansıması olarak görülebilir. Âşık Paşa böylece okuyuculara yaşamın zorluklarına karşı direnme ve teslimiyet modeli sunar.

3.1.8. Sıdk

Sıdk terimi, hakikat, güvenilirlik, doğruluk, dürüstlük gibi anlamları içerir, doğruluktan vaz geçmemek ve yalandan uzak durmak anlamına gelir (Baltacı, 1981).

Sıdk da sözün gerçeği yansıtmasıyla beraber, sözü söyleyenin zihnindeki bilgiyle uyumlu olmalıdır. Bir kişi, içten içe yalan söylediğini düşünüyorsa, sözü gerçeği ifade etse bile, bir kısmı doğru olsa da diğer kısmı yalan olduğundan bu tür bir söz yalan olarak nitelendirilir. Örneğin, Kur'an, münafıkların inançla ilgili ifade ettikleri sözlere, aslında kendileri inanmadıkları için onların yalancı olduğunu bildirmiştir (Çağrı, 2009).

Sufilere göre sıdk, helak olma riskinin bulunduğu durumlarda bile doğruyu söylemekten vazgeçmemektir (Uludağ, 2016).

Kuşeyrî, sıdkı, kişinin inancında şüphe bulunmaması, ibadetlerinde eksiklik olmaması ve eylemlerinde hata yapmaması olarak tanımlar. Cürçânî, sıdkı zor durumda bile yalan söyleyerek kurtulabilecekken doğruyu söylemek olduğunu vurgular. Sıdkın en asgari seviyesi, iç dünya ile dış ifade arasında uyum olduğunu belirtir (Kuşeyrî, 2009).

Mutasavvıflara göre, sıdk her şeyin en temel ögesidir ve her iş onunla tamamlanıp düzene girer. Sıdk, peygamberlikten sonra gelen yüksek bir makamdır. Doğruluktan vaz geçmeyen kişiye sadık, her şeyiyle dosdoğru olan kişiye de sıddık denir. Sıdk, kişide kalıcı bir fiil olduğunda kişi sıddıklar arasına katılır. Sıddıklardan olmak için ikinci bir yol aranacaksa o da sıdk sahipleriyle birlikte olmaktır. Sıdk, maddi ve manevî, Allah ile olan birliği korumakla sağlanır. Bu da kalbinde ve fikrinde Allah'ı olmasıyla ve O'ndan başka hiçbir şeyi düşünmemekle mümkündür (Cebecioğlu, 2009).

Âşık Paşa, Garip-nâmenin başlangıcında, Hz. Ebubekir dürüst, eli bol, sıdk sahip olduğundan ne varsa Allah yolunda infak ettiğinden bahseder. Konuyla ilgili de Kur'an-ı

Kerim'deki Leyl Suresi on yedi ve on sekizinci ayetlere yer vererek açıklamalarda bulunur. Âşık Paşa'ya göre tam anlamıyla doğru olabilmek için hırs özelliğinin ortadan kalkması gerekmektedir. Hırs sıfatı kendisinde bulunan bir kişide doğruluk aramanın yersiz bir iş olduğu şu şekilde belirtmektedir:

“Birisi Sıddîk-ıdır gör hâlini

Kim niçe terk itdi sevdük mâlını

Yagmalatdı mâl u mülkü hânûmân

Virdi ol ‘ışka gönül ü cism ü cân

Ve seyücennebuhâ’l-etkâ ellezî yû’tî mâlehû yetezekkâ (92/17-18)

(Ama Allah'a karşı gelmekten çok sakınan ve gönlünü arındırmak için Allah yolunda mal harcayan ise ondan uzak tutulur) (Karaman, vd., 2020)

Terk ile söyündürdi ol hırs odını

Dutdı sıdkı aldı Sıddîk adını” (Yavuz, 2000).

Âşık Paşa'ya göre, cennete ulaşmanın temel unsuru dürüstlüktür. Sıddıklar ve muhlisler içtenlikle hareket edip, şüpheye düşmediklerinden cenneti kazanır. Hatta cennete girişin bile doğrulukla gerçekleşeceğini Âşık Paşa şu mısralarında ifade eder.

“Uçmagı bu sıdk-ıla aldı alan

Rahmeti ikrâr-ıla buldı bulan” (Yavuz, 2000)

Doğruluktan sapan ve ihlastan uzaklaşan kişi inandığını ifade etse bile, mümin değil münafık olarak nitelendirilir. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Her ki sıdkı yog-ısa mü'min degül

Bes münâfıkdur degül anda kabûl” (Yavuz, 2000)

Nebiler ve şeyhler sürekli sıdk üzerine konuşmuşlardır. Cennete girmelerinin sebebi ise bu doğruları etrafındakilere anlatmaları ve doğru yolu göstermeleridir. Onların rehberliğinde olup cennete girmek için insanın kalbinde kuşku olmamalıdır. Hidayete ulaşmanın yolu da yalnızca peygamberler ve mürşitlerle mümkündür. Âşık Paşa bunu kendi ifadesiyle şu şekilde dile getirir:

“Enbiyâ vü evliyâ sâdık-durur

Anuñ-ıçun uçmaga lâyıkdurur

Ger dilerseñ kopasın anda bile

Ko gümânı gel ilerü sıdk-ıla” (Yavuz, 2000)

İnsanın özünde doğruluk yatar. Bu, insanın kimliğini oluşturan temel bir özelliktir. Doğruluk, bireye rehberlik eder ve gerçeğe yönlendiren bir yoldur. Bu yolda ilerlerken insanı gerçeğe ulaştıran unsur yine doğruluktur. Dolayısıyla, bu süreçte insanın öncelikle doğru olması gerekmektedir. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Sıdkı tut kim ola saña pîş-rev

Sıdk-ıla gel kamulardan pîş rev

Ger gelürseñ bu yola sen sıdk-ıla

Bil kim aduñ ‘akibet sıddîk ola” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre insanın Allah'a olan inancı, doğruluk ve dürüstlük içinde olması gerekmektedir. Çünkü ancak bu şekilde ibadetler gerçekten faydalı olabilir. Bu görüşünü verdiği Maide Suresi 119. ayetle şu şekilde destekler:

“Kul ‘ibâdet kılsa hõşdur Hâlık’a

İlle sıdk assı idiser sâdika

Yevme yenfe ‘u’s-sâdikîne sıdkuhüm” (5/119) (Yavuz, 2000)

(Bu gün, iman ve yaşayışlarında doğruluktan ayrılmayanlara doğruluklarının fayda vereceği bir gündür) (Karaman, vd., 2020)

Âşık Paşa, sıdkı anlatırken bir evdeki pencere camının büyük ve küçüklüğüne göre ışık aldığını belirten bir metafor kullanır. Pencerenin genişliği doğruluğun bolluğunu, pencerenin darlığı da doğruluğun azlığını şöyle tasvir etmektedir:

“Lîkin alur bacasınça her bir ev

Ol evi hahî kühün dut hâh nev

Bu gönüller eve beñzer her biri

Baca sıdkuñ düşer andan hak nurı

Bacasuz ev nitekim aydın degül

Aydını kendüzine kılmaz kabûl

Her gönül kim sıdkı yok beñzer şuña

Rahmet inmez tîredür öñden soña” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, eserlerinde genellikle insanların birbirleriyle ilişkileri ve Allah'a olan bağlılıkları çerçevesinde sıdk kavramını işler. Ona göre, sıdk, gerçek bir müminin karakterinin temelini oluşturur. Mümin hem Allah'a hem de insanlara karşı sadık olmalıdır; yani sadece doğru konuşmakla kalmaz, aynı zamanda verdiği sözleri tutar, güvenilir ve adil davranır.

Garib-nâme'de Âşık Paşa, insanların günlük yaşamlarında nasıl davranmaları gerektiğini öğütlerken sıdk kavramını sık sık vurgular. Şair, doğruluk ve sadakatin, toplumda saygınlık kazanmanın ve sosyal uyumun temeli olduğunu belirtir. Ayrıca, sıdkın kişisel gelişimde ve manevî olgunlaşmada önemli bir rol oynadığını anlatır.

Âşık Paşa'nın eserleri, sıdk gibi kavramları işleme tarzıyla, o dönemin toplumsal değerlerini ve dinî inançlarını yansıtırken, günümüzde dahi evrensel mesajlar içerir. Bu eserler, özellikle Türk edebiyatı ve İslami ahlak literatürü açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilir.

3.1.9. Hayâ

Hayâ kelime anlamı olarak takdir, şart, saygı, iyi ahlak, kural, terbiye, utanma, hayret etme, çok beğenme esas, davet, nezaket, gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise zaman içerisinde halk arasında gelenek ve kesin kural olmuş güzel davranışlar ve bu davranışları meydana getiren bilgi bütünüdür (Uludağ 2016). Tasavvufta hayâ tüm iyi özelliklerin bir yerde toplandığı bir sıfat olup bir grubun içinde kişinin eğitimle kazandığı ve kişiyi utandıracak durumlara mâni olacak özelliklerdir (Kuşeyrî, 2009).

Cürcanî'ye göre hayâ, yanlış davranışları bırakıp her türü hatadan uzak durmanın nedeninin farkında olmaktır. Ebû Zeyd el-Ensârî, hayâyı beğenilen söz ve eylemleri hayat tarzı haline getirmek olarak açıklar. İbn Atâ, devamlı hoş durumlar içinde olmanın hayâ olduğunu ifade etmiş, Abdullah b. Mübârek ise hayânın özünün kendini bilmek olduğunu belirtmiştir. Hz. Lokman, hayâyı hayâsızdan öğrendiğini ifade etmiştir. Zunnûn-ı Mısri'ye göre hayâsı olmayan salık, seyr-u sülûk yolunda yürüse bile ilerleyemez, döner dolaşır başladığı yere gelir. Ebû Hafs el-Haddâd, tasavvufun hayâdan oluştuğunu söylerken, Ahmed b. Muhammed el-Mukrî'nin hayânın nefsi terbiye etmek ve ahlak güzelliği olduğunu ifade etmiştir. Sehl b. Abdullah, ihlasla kulluk etmek için nefsin hayâ ile terbiye edilmesinin zorunluluğunu ifade etmiştir (Çağrı, 1994; Uludağ, 1994).

Hâris el-Muhâsibî'nin kaleme aldığı Âdâbü'n-Nüfus isimli eseri, İbn Kuteybe'nin

kaleme aldığı Edebü'l-Kâtib isimli eseri, hayâ konusunda yazılan eserlerin ilklerinden sayılır. Bu eserlerde kişinin kendi nefsinin iffet, saygı, merhamet gibi özelliklerle edeplendirilmesi gerektiği vurgulanır (Cebecioğlu, 2009).

Mutasavvıflar hayâyı iki kategoriye ayırarak incelemişlerdir. Zâhirî hayâ, beden ve şeriat konularını içerir. Fiilleri riyadan, münafıklıktan muhafaza etmektir. Bâtınî hayâ ise Allah ve gönül ile alakalı olup şehvet, acziyet gibi olumsuz şeyleri nefisten arındırmaktır. Mutasavvıflar asıl olanın bâtınî hayâ olduğunu belirtirler. Hayâ sünnetleri, sünnetler vacipleri, vacipler de farzları, farzlar da imanı güçlendirir ve muhafaza eder (Uludağ, 1994).

Ebû Nasr es-Serrâc ehl-i dünyanın, din âlimlerinin ve havâsın hayâsı olmak üzere üç edep fikrinin olduğunu ifade eder. Ehl-i dünyanın edep fikri, güzel ve fasih konuşmalar yapmak, klasik şiirleri ezberlemek, siyaset gibi çeşitli ilim, edebiyat ve sanat ve alanlarını bilmek ve uygulamaktır. Din âlimlerinin edep fikri, nefsi en güzel şekilde ahlaklandırılması, kötü heveslerden nefsi arındırarak ruhun tene hükmetmesi, sınırını bilmek ve iyilikte gayret etmek, şeriat kurallarına uyup şüphelilerden uzak durmak ve Allah'a kulluk etmektir. Havâsın edep fikri, kalp temizliği, ruhu muhafaza etme, manevî hallerde titizlik, verilen sözlerde durma, vaktin kıymetini farkında olarak gereğini bilerek iyi değerlendirmektir (Kuşeyrî, 2009).

İbn Arabî ise, tarikat, şeriat, hizmet ve Hakk'ın edebî olmak üzere dört grup hayâlî insan topluluğundan bahseder. Tarikat edebi, tarikat müntesiplerinin uydukları usul ve kuraldır. Şeriat edebi, şeriat esaslarını bilme ve bu esaslara uygun hareket etmektir. Hizmet edebi, hizmetin kendisinden daha değerlidir. Kişi ne kadar hizmet ederse etsin hiçbir yaptığını kendinden bilmemelidir. Hakk'ın edebî ise kul için gerekli olanı ile Allah için gerekli olanı ayırt etme yeteneği olarak tanımlanır ve kulun sahip olduğu şeyi kula, Allah'ın sahip olduğu şeyi ise Allah'a nispet etme anlamına gelir (Baltacı, 1981).

Bu detaylı açıklama, hayânın sûfiler açısından ne kadar kapsamlı ve önemli olduğunu gösterir. Hayânın hem dış hem de iç disiplinleri kapsamı, bireyin hem toplum içinde hem de kendi manevî yolculuğunda olgunlaşmasını sağlar.

Âşık Paşa, Allah'ın sevgili kıldığı övündüğü dostlarından bahseder. On kişiden biri, yanlıştan kendini muhafaza eden hayâ sahibi kadın ve erkeklerdir (Yavuz, 2000).

Âşık Paşa, için iffet ve hayâ duygusu hem kadınlar hem de erkekler için önemli bir zorunluluktur. Ona göre iffet ve hayâ duygusu oluşması için çeşitli şartlar bulunmaktadır. Dünyada on kıymetli şey bulunmakta bunlardan birisi de asil karakter ve nesebe sahip olmak

olduğunu ifade etmektedir. Edepsiz asalet, tedavisi olmayan hastalık gibidir. Sıradan bir insanın bile zor durumda kalmaması için edepli olması gerekir. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

“Ol neseb kim bu edebden yârı yok

Bir marazdur kim anuñ tîmârı yok

Çün neseble bu edeb yoldaş ola

Ol kişi lâ-büd ki halka baş ola

Şahsa, ol bir bî-edebse vây aña

Gülüşür yohsul u cümle bay aña

Çün neseble bu edeb yoldaş degül

Ulular gönli anı kılmaz kabûl” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'nın yazılarında, hayâ, insanın ahlakî ve ruhsal ilerlemesinde kritik bir unsur olarak öne çıkar. Hayâ, bireyin kendisine, etrafına ve ilahî varlığa karşı saygılı, nezaketli ve iffetli bir tavır sergilemesine olanak tanır. Bu erdem, bireyin ahlakî ilkelerine olan bağlılığını ve toplumsal kurallara olan saygısını yansıtır.

Âşık Paşa, hayâ kavramını genellikle insanın manevî bir nitelik olarak ele alır. Bu, kişinin doğuştan sahip olduğu bir yetenek değil, fakat ahlakî bir tercih ve çaba gerektiren bir özelliktir. Hayâ, kişinin eylemlerinde ve ilişkilerinde ahlakî bir duyarlılık ve sorumluluk hissetmesini sağlar.

Âşık Paşa'nın yazılarında, hayâ genellikle insanın Allah'a karşı derin saygısını ve bağlılığını gösterir. İnsan, hayâ duygusuyla Allah'ın nezdinde olduğunu ve bu bilinçle yaşar. Bu, insanın günahlardan sakınmasına ve Allah'ın isteklerine uygun bir hayat sürmesine yardımcı olur.

Hayâ, Âşık Paşa'nın eserlerinde olumlu bir nitelik olarak vurgulanır ve insanın erdemli bir yaşam sürmesinde büyük bir rol oynar. Bu erdem, kişinin kendisine, topluma ve Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmesine katkı sağlar ve böylece daha sağlıklı bir toplumsal yapı oluşturur.

Sonuç olarak, Âşık Paşa'nın yazılarında hayâ, insanın ahlakî ve manevî gelişiminde önemli bir temel nitelik olarak kabul edilir.

Hayâ, kişinin saygılı, edepli ve iffetli bir hayat sürmesine yol açar ve böylece

toplumun daha sağlıklı ve dengeli bir hale gelmesine katkı sağlar.

3.1.10. Tevazu

Sözlükte tevazu, genellikle tezellül ve huşû gibi kavramlar birbiriyle ilişkili ve benzer anlamlara sahiptir. Cürcânî'ye göre, huşû, hudû ve tevazu kavramları aynı temel anlamı taşımaktadır. Râgıb el-İsfahânî (ö.502/1109), huşû ile tevazunun birbirinden ayrı iki kavram olduğunu ifade etmiştir. Ona göre tevazu hem açık hem de gizli eylemler için kullanılan ahlakî bir niteliktir. Huşû ise daha çok beden hareketlerin ifade eder. Kalpte bulanan tevazu bedende huşû olarak kendinin gösterir. Cüneyd-i Bağdâdî, kalplerin gizli düşüncelerini bilen Allah'ın huzurunda gösterdiği tevazuyu huşû olarak tanımlar (Çağrı 2011).

Tevazu, Arapçada alçak gönüllülüğü ifade eder. Kendini tanıma ve onu alçaltma anlamına gelir. Bilinmezleri bilen Allah'ın hatırına, kalbin alçalmasıdır. Tevazu, tevhide saygı göstererek kendi benliğini yüceltme eylemi olarak tanımlanır. Cüneyd'e göre, tevazu, kenarı kırmak ve kanadı yere indirmek olarak tanımlar. Allah'a saygı göstermek ve Allah'tan dolayı Allah'ı kabul etmektir. Mütevazı olmak, alçak gönüllülüğe yönelmek, herkesin yükünü taşımak gibi tarifler de tevazunun farklı yönlerini ortaya koyar. (Cebecioğlu, 2009).

Diğer bir ifade ile tevazu insanın kendi nefsiyle ilgili hakikati görmesi, Allah'ın huzurunda alçakgönüllü bir kul olması ve insanlara karşı merhametli olması, kibirli ve gururlu olmamasıdır. Hakikati tanıyarak kabullenmek, hakikatin önünde boyun eğmek anlamına gelir (Gazzalî 2021; Kelabazi 2021).

Âşık Paşa, tevazuyla ilgili açıklamalarda bulunurken "*Muhakkak ki Allah büyüklük taslayanları sevmez*" (Karaman vd. 2020 16/23) mealindeki Nahl Suresi 23. ayet bağlamında konuyu ele alır. Mutavazı davranmayıp kalbi kibirle dolu olanların hayal kırıklığına uğranacağını çeşitli örneklerle ifade eder (Yavuz, 2000).

Tevazu ve kibir konusunu açıklarken, Âşık Paşa ilk olarak iblis ve Hz. Âdem kıssasını ele alır. Şeytan, tevazulu davranmadığı ve kibirle hareket ettiği için kendine güvenerek gaflete düşmüş ve böylece cennetten atılmıştır. Ancak Hz. Âdem, işlediği günahtan sonra pişman olmuş tevazu göstererek tevbe etmiş ve böylece bağışlanarak tekrar cenneti hak etmiştir. Âşık Paşa bu misali şu şekilde verir:

“Âdem eytdi yâ İlâhâ Rabbenâ

Suçlu oldum rahmet it ben miskine

Rabbenâ zalemnâ enfüsenâ ve in lem tagfirlenâ ve terhamnâ le-nekûnenne mine'l-

hâsirîne

(Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz) (Karaman, vd., 2020, 7/23)

Bilürem eksüklüyem suç işledüm

Kendü kendü nefsüme zulm eyledüm

Tevbe kıldum döndüm uş senden yaña

Kamu eksügüm-ile geldüm saña

Sen Rahîm 'sin hem Kerîm 'sin hem Gafûr

Hem Kadîm 'sin hem Mukîm 'sin hem Sabûr

Ben bilürem suçumu kıldum günâh

Sen kerîmsin yarlığa iy Pâdişâh

Dâyimâ bizden yañadan suç-durur

Yarlıgagıl rahmetüñ üküş-durur

Fetelekkâ Âdemu min Rabbihi (2/37)

Kelimâtin fetâbe 'aleyhi innehûhüve't-tevvâbü'rrahîmü (Karaman, vd., 2020)

Çünkü Âdem munsıf oldu hazret'e

Suçlu-y-iken lâyıık oldu rahmete" (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa' insanın toprak gibi tevazu sahibi olmasını ve başı yerde olarak tevazulu bir şekilde hareket etmesini ifade etmiştir. Ona göre tevazulu kişiler toplum tarafından da sevilir, büyüklerin saygısını kazanır ve aynı zamanda Allah'ın katında da yüceltilir bu durumu Âşk Paşa şöyle ifade eder:

"Her kim ol kendüzini miskîn göre

Hak'dan aña durmadın rahmet ire

Her ki düşdi topraga götürdiler

Eksügi her ne-y-ise bitürdiler

Her ki kendü eksüginden yirine

Bitile ol cümle halka görine

Kendüzin eksük gören oldı tamâm

Ulular gönlinde ol dutdı makâm” (Yavuz, 2000)

İnsana lütfedilmiş on değerli özellik vardır. Bunlardan birisi mütevazı olmaktır. Çeşitli fırsatlar ve mevkiler verilmiş, tüm işlemleri sorunsuzca gerçekleşmiş ve verdiği emirler sabırla uygulanmış bir kişi eğer mütevazı değilse, büyüklerin duasını alamaz, sahip olduğu makam ve mevki de anlamsız hale gelir. Makamı mevki sahibi merhametli ve alçakgönüllü olan kişiye tevazu çok yakışır. Yalnızca mütevazı kişi, herkesin saygınlığı kazanır. Tevazu, kalpleri nurlandırır. Tevazulu kişiye diğer insanlar ve büyüklerin yanı sıra Allah da merhamet göstereceklerdir. Âşık Paşa bunu şu şekilde dile getirir:

“Bu tevâzu‘ kanda kim olsa tamâm

Olur, aña cümle gönüller makâm

Pes ululıgla tevâzu‘ yaraşur

Ulular gönli yüzün oldur ki yur

Ulu şoldur kim ola sahib-kabûl

Niçe mansıbdı olursa gam degül

‘Âlim ola şeyh ola ger beg ola

Ya ‘ni şoldur kim bu halkdan yig ola

Çün tevâzu‘ ola anuñla bile

Hîç gümânsuz hak aña rahmet kıla

Ululıgla bu tevâzu‘ ne‘ydügi

Ma ‘lum oldı ol dahı niçe‘ydügi

İmdi gel bir cehdi gör tevîk-ile

Birikiçek ne olur iksi bile” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, insan vücudundaki ayrıntılardan bahsederek tevazunun önemini vurgular. Kişinin durumu ve makamı fark etmeksizin, kibirli olmaması ve onunla yoldaşlık etmemesini öğütler. Makam mevki sahibi bile olsa kişi, avam ile bir araya gelmeli ve kendisini önemli biri gibi görmemelidir. Kişinin değeri ve saygınlığı geçicidir, sadece Allah’ın rızâsı kalıcıdır. Tüm tavırlar, Allah’ın rızâsını kazanmak için olmalıdır. Çünkü bütün varlık makam mevki sahibi kişinin değil, Allah’ındır. İnsan ölümlü bir varlık olduğundan elde ettiklerinin geçici

sahibidir. Bu sebeple de kişilerin mal ve mülkiyetleri hakkında konuşmak doğru değildir. İnsanın kendi acizliğini bilmesi, sonsuz güç ve mülk sahibi Allah'a kulluk etmesi gerekmektedir. Âşık Paşa bunu şu şekilde anlatır:

*“Cümle halkuñ ölüsi vü dirisi
Hükmüñe muhtâc ola her birisi
Bu tasarruf çün dege hak'dan saña
Cümle gönüller döne senden yaña
Sen seni bir nesne oldum sanmagıl
‘İzzete hem hürmete aldanmagıl
Pes gerek kim sen tevâzu‘ kılasın
Kendüzüñ miskîn ü ‘âciz bilesin
Pes tevâzu‘dur senüñ dördünç işüñ
Ola miskinlig-ile her cünbişün
Olmaya kim kibr-ile yârlık saña
Yol bula yoldaş ola gönlüñ aña
Hak yolında key tevâzu‘ eylegil
Her sözi ol hakk'ı añup söylegil
Sen bu hükmi kendüzüñden sanmagıl
Hâkim oldum sanuban aldanmagıl
Mâlik oldur mülk anuñdur hükm anuñ
Anlagıl bu ortada neñ var senüñ
Çünkü sen yoksın senüñ neñ olısar
Ne ola hükmi anuñ kim öliser
Yirde gökde hâkim oldur mutlakâ
Kendüzüñ aňlap boyun vir ol hak'a
Çünkü sen kendüzüñi kul bilesin
Her iş içinde tevâzu‘ kılasın*

Pes halâl ola saña her dürlü iş

Ala senden kamu ‘âlem perveriş’ (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, âlimlere çok kıymet gösterir. Ona göre âlimler olmadan insanlar doğru yolda ilerleyemezler. Bu sebeple de onlara karşı tevazulu olunması gerekmektedir. Allah, insanı topraktan yaratmış ve sonunda yine toprağa döndürecektir. Bu yüzden, insanlar ölmeden önce, tâbiri caizse âlimlerin ayaklarının toprağı olunmalı, onların yanında her zaman saygılı, vefalı ve tevazulu olunmalı, söz ve davranışlar dikkatli ve hürmetli bir şekilde ortaya konulmalıdır. Toprak seviyesine inebilenler, rahmet yağmuru altında kalırlar. Allah, bu kişilerin her türlü eksikliğini tamamlar ve kademelerini arttırır. Ancak kibirlenenler ise Allah tarafından aşağılanır, yere çakılıp yerle yeksan olurlar. Âşık Paşa bunu şöyle dile getirir:

“‘Âlim öninde tevâzu‘ eylegil

Her ne kim söylerseñ alçak söylegil

Çünkü topraktan yaratdı hak seni

Yine toprak kılısar mutlak seni

Minhâ halaknâküm ve fîhâ nu ‘îdüküm ve minhâ Nuhrıcuküm târeten uhrâ (20/55)

(Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız. (Karaman, vd., 2020, 20/55)

Şimdiden toprak gibi pes alçak ol

Ol ulular ayagında toprak ol

Od gibi serkeş olan âdem degül

Aña ger iblîs dirseñ gam degül

Kanda bir ‘âlim görürseñ iy safâ

Baglagıl anuñ-ıla ‘ahd ü vefâ

Bunlara her dem tevâzu‘ eylegil

Her nefes himmet tevakku‘ eylegil

.....

Her gönül kim ine her dem topraga

Ol gönül üzre gerek rahmet yaga

Allah ol toprakdan anı götüre

Her ne kim eksügi varsa bitüre” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa Fakr-nâme isimli eserinde azla yetinen ve tevazulu kişiyi Allah’ın çeşitli renklerle süslediği "Fakr" isimli bir kuşla tasvir eder ve bu kuşun dünyada konaklayacak yer arayışını ve yolculuğunu hikâye eder. Fakr kuşu birçok yere uğrar ve arayışı Hz. Muhammed’e kavuşunca son bulur. Birçok durak yerinin arasından Hz. Muhammed’i seçmesinin sebebi ise onun zengin olduğu halde kendini fakir kılmış olmasından dolayıdır (Levend, 1954).

Âşık Paşa, eserlerinde tevazuda ilerleme meziyetinin insanın manevî huzuru için önemli bir rol oynadığını belirtir. Tevazu, kişinin Allah'a yaklaşmasını sağlar. Çünkü kişi Tevazu halinde, kibir ve gurur gibi engellerden arınır ve Allah'ın huzurunda daha samimi bir şekilde bulunabilir.

Âşık Paşa’ya göre, insanın Allah'a karşı mütevazı olması, Allah'ın büyüklüğünün kendinin de acizliğinin farkında olması gerekmektedir. Tevazu, sadece Allah'a karşı değil, aynı zamanda diğer insanlara karşı da gösterilmesi gereken bir meziyettir. Kişi, mütevazı bir tavır sayesinde diğer insanlara saygı gösterir, onların incitmez ve kendini diğerlerinin üstünde görmez. Bu, toplumsal refahın sağlıklı ve dengeli bir şekilde sürdürülmesine katkı sağlar.

Âşık Paşa, tevazuyu erdemli bir yaşamın önemli bir parçası olarak ele alınır. Ona göre, tevazu, insanın ahlakî ve ruhsal ilişkilerin temelidir ve kişinin Allah'a yaklaşmasını sağlar. Tevazu, kişinin kibir ve gurur gibi olumsuz özelliklerinden arınmasına yardımcı olur ve böylece daha sağlıklı bir ruh hali ve toplumsal belirtiler ağı oluşturur.

3.1.11. Havf

Havf, Allah'a duyulan korku anlamına gelir ve ulaşılması arzu edilen bir iyilikten ya da başa gelmesinden korkulan bir kötülükten doğar. Bu korkuya "hulkullah" veya "haşetullah" denir. Kimisi cehennemden ve azabından, kimisi Rabbin kahrından, kimisi de Rabbin kendisinden korkar. Rabbin kendisinden korkmak, aşkın sevgilisini kırmasından veya zarar vermekten korkmak gibidir ve âriflerin korkusu budur. Diğer yandan, avam ve halk, cehenneme girme veya cennete girememe korkusuyla titrerler. Bu korku, Allah'ın insanları kulluğa ve hayırlı fiillere yönlendirmek için kullandığı bir araçtır. Serrac'a göre, Allah'ın kahrına uğrayacağı fikri kişilerde havfa sebep olur. Gazâlî ise havfın yaptığından pişman olan günahkâr kulun hali olduğunu ifade etmiştir (Gazzalî 2021; Kuşeyrî 2009; Tusi 1996).

Başka bir ifadeye göre havf Allah'ın azabından korkarak din üzere hareket etmek, kulun dine aykırı davranışlardan kaçınmasıdır (Baltacı, 1981).

Râgıb el-İsfahânî havfı, insanın beklediği veya bildiği bir şeyden ötürü kötü bir durum yaşayacağı endişesi olarak tanımlamıştır. Gazâlî havfin kötü bir olayla karşılaşma beklentisinin insan ruhunda yarattığı eza ve endişe olduğunu ifade etmiştir. Tehânevî ise havfı, günahlardan dolayı utanç duymak ve acı vermek olarak özetler. Tasavvuf eserlerinde havf terimi, Allah'a bağlı korku ve ahiret hayatıyla ilgili endişeler için kullanılır. Kuşeyrî, havfin şimdiki zamandan ziyade gelecek ile ilgili olduğunu ifade etmektedir (Kuşeyrî, 2009).

Âşık Paşa'ya göre kişinin korktuklarından emin olmasını sağlayacak olan Allah'tır. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

*“Sini oldur korkulardan kurtaran
Az-iken her varlığını arturan” (Yavuz, 2000)*

Âşık Paşa, veliliği açıklarken, bu kişilerin Allah korkusu taşımadığını belirtir. Onlara göre, bu kişiler dünya ve ahirette mutludur. Âşık Paşa, bu fikrini desteklemek için Yunus Suresinin altmış ikinci ayetini ifade eder *“Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.” (10/62) (Karaman vd., 2020)*

Ancak, kişide Allah korkusunun bulunması da değerlidir. Çünkü Allah'tan korkan insan, başkalarından çekinmez. Bu da kişiyi güçlü ve cesur yapar. Allah korkusu güçlü olduğunda, nefsin kötü eğilimleri azalır. Âşık Paşa bu hususu şu şekilde dile getirir:

*“Kuvvete ger yâr ola hak korkusu
Anuñ-ıla gide nefsüñ hôr husı” (Yavuz, 2000)*

Âşık Paşa, eserlerinde genellikle Allah'a karşı derin bir saygı ve korkunun ifadesi olan havf kavramını işler. Ona göre, insanın kendi sınırlılığını ve acziyetini kabul etmesi, Allah'ın büyüklüğü ve kudreti karşısında alçakgönüllü olması gerekir. Bu durum, insanın Allah'ın emirlerine uyması ve O'na tam bir teslimiyet içinde olması anlamına gelir.

Âşık Paşa'nın eserlerinde havf duygusu, insanın manevî gelişimi için önemli bir role sahiptir. Kişi, Allah'a karşı derin saygı ve korkuyla dolu olduğunda kötü davranışlardan kaçınır, günah işlemekten sakınır ve ahlakî değerlere daha sıkı bağlı kalır. Havf duygusu, kişinin Allah'ın huzurunda daha dikkatli ve sorumlu bir şekilde davranmasına yardımcı olur.

Âşık Paşa'nın eserlerinde havf, aynı zamanda ahiret günü ve Allah'ın cezasıyla ilgili

duygusal bir endişeyi de ifade edebilir. Bu duygu, insanı günah işlemekten alıkoyar ve iyilik yapmaya teşvik eder. Havf duygusu, kişinin Allah'ın huzurunda hesap vereceğini bilerek daha dikkatli ve sorumlu bir yaşam sürmesine katkıda bulunur.

Sonuç olarak, Âşık Paşa'nın eserlerinde havf kavramı, Allah'a karşı derin bir saygı, korku ve itaatin ifadesi olarak ele alınır. Bu duygu, insanın manevî gelişimi için önemli bir rol oynar ve kişinin ahlakî değerlere daha sıkı bağlı kalmasına, günah işlemekten kaçınmasına ve Allah'ın huzurunda daha dikkatli bir şekilde davranmasına yardımcı olur.

3.2. BİLGİ VE MARİFET İLE İLİŞKİLİ GÖRÜŞLERİ

3.2.1. Akıl

Akıl Arapçada men', hacr ve nehv anlamlarındadır. İnsandaki anlama yeteneğine verilen isimdir. Bir bakış açısına göre, akıl, kalpte yanlış ile doğruyu birbirinden ayıran ilahî bir ışıktır (Gazzalî, 2021). Başka bir bakış açısına göre ise, insan bedenine hükmeden ve onunla ilişkili soyut bir özdür. Akıl, nefs-i natıkanın bir gücüdür (Cebecioğlu, 2009).

Bazılarına göre, maddenin ötesinde maddeden bağımsız bir varlık olan cevherin eylemlerinde maddenin etkisini taşıyan bir özelliğidir. Akıl, nefs-i natıkaya dayanan ve her bireyin ben dediği bir niteliktir. Bazı mutasavvıflar, Cebrail'e "ruh-ı a'zamâ" ve "arş-ı mecide" adını verdiler (Baltacı, 1981).

Tasavvuf dilinde, insan aklına "aklı cüzi" ve "aklı mecaz" denir (Uludağ, 2016).

Âşık Paşa, eserlerinde özellikle de Garip-nâmede öncelikle külli akıl kavramını açıklar. Ardından külli ruh kavramına geçer. Daha sonra da evrenin meydana geldiği dört unsur hakkında konuşur (Şimşek, 2016).

Külli akıl, ilk işiten ve razı olan, ol emrine ilk uyan varlık olarak tanımlanır. Bu akıl, Allah'a bir kul olma amacıyla hareket eder ve ardından külli nefs emri işitir. Külli nefs ayağa kalktığı anda, dünya dönmesi, yer ve gök hareketleri başlar. Bu fikirleri Âşık Paşa şu şekilde ifade etmiştir:

“Akl-ı küldür adı ma ‘rûf ol kuluñ

Kamu kuldân öñ gelüpdür ol bilüñ

Kâle’n-nebiyyü salla’llâhu ‘aleyhi veselleme evvele mâ halaka’llâhu’l-‘akle

(Nebi (sav) buyruduki: Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır) (el-Acluni, 2019))

Sâzı ilkin ol işitdi saldı baş

*Fî vü yî vü kâf u nûn a oldu baş
'Akl-ı kül ilkin işitdi ol üni
Kullıga durdı hak'a karşı yönü
Anun ardınca işitdi nefs-i kül
Ol ışıkde ol dahı hem oldu kul
'Akl-ı kül baş ol üne hôt eyledi
Nefs-i kül katlanmadı cûş eyledi
Nefs-i kül durdı vü çarh urdı semâ '
Cûşa geldi yir ü gök durdı semâ '
Çarha girdi çarh dün gündüz döner
Çarh içinde gösterür dürlü hüner'' (Yavuz, 2000)*

İnsanın aklı, manevî âlemlerde dolaşır ve oradaki rahmet pınarlarından yararlanır. Bu akıl, o konağa sürekli seyahat eder ve semadakilerin ilmine erişir. Allah ile arasındaki engeller kalkar. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

*"Akl-ıla rûhâni mülke seyr ider
Bir işid kim varuban anda n'ider
Nüh felekden yokaru seyri geçer
İrer ol rahmet honından yir içer
Seyr ile her dem varur ol menzile
Cümle gök ehlin görür bu 'akl-ıla
Hem görür ol hak didârın bî-hicâb
Pâdişâhlık bulur anda bî-hisâb'' (Yavuz, 2000)*

Âşık Paşa'ya göre marifetullah'a nefs ve beden ile erişilemez. O bu bilgiye ulaşmanın, sağlam bir akıl ve temiz bir gönülle mümkün olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, akıl içinde gizlenmiş olan ve bütün evrenlerin onunla can bulduğu bir deniz bulunur. Bu denize de bilgi denir. Bu bilgi, tüm faaliyetlerin temeli olduğundan onu iyi anlamak gerektiğini Âşık Paşa şu şekilde ifade eder:

"Akl içinde bir deñiz vardur nihân

Kim anuñla diridür cümle cihân

Dâniş ehli dâniş eydürler aña

Cümle işüñ câni oldur görseñe” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre âkil ve ârif bir kimse, hikmete ve manaya sahip olur. Mananın tadına varabilmek için akıl, sahibinin destekçisi olmalıdır. Akıl olmadan insanın gidişi daima bocalamış bir halde olur. Çünkü insan, akıl sayesinde şeref kazanır. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Akl u dâniş ya ‘ni yagdur ma ‘ni nûr

‘Akl şol uçmaga beñzer ma ‘ni hûr

Kimsede kim ‘akl u dâniş var ola

Lâcerem kim ma ‘ni aña yâr ola

Kimsenüñ kim ‘aklı yarı kılmaya

Lâcerem bu ma ‘niden dad almaya

Âdemî bu ‘akl-ıla buldı şeref

Görseñüz ‘aklı giden oldı haref

‘Âşık eydür ma ‘ni sözün ‘akıle

‘Âkil oldur ma ‘niye saddak kıla” (Yavuz, 2000)

İlk varlık emri olan ol emriyle doğan şey külli akıldır. Allah önce külli akı yaratmıştır. Bundan sonra, külli akıldan türeyen bir külli nefis ve ardından evren, yer, gökyüzü, canlılar, cisimler, dokuz gök, melekler ve insanlar gibi varlıklar ortaya çıkmıştır. Âşık Paşa, ilk yaratılanın külli akıl olduğunu, şöyle açıklar:

“Akl-ı küldür adı ma ‘rûf ol kuluñ

Kamu kuldân öñ gelüpdür ol bilüñ

Kâle ‘n-nebiyyü salla ‘llâhu ‘aleyhi

Veselleme evvele mâ halaka ‘llâhu ‘l-‘akle” (Yavuz, 2000)

İnsan, zekâsı ve akıyla olayların ve durumların farkına vararak analizlerini yapar. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Ortada ‘akluñ hakemdür üstüñe

Eyü yavuz görnü-durur 'akluña

Hem bilürsin devlet ehli yolını

Hem görürsin mihnet ehli hâlini” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'ya göre, akıl insanı hayvanlardan ayıran ve ona yüce bir konum kazandıran önemli bir özelliktir. İslam düşüncesinde genellikle akıl, vahiy ve ilahî etkilerle birlikte insanın kılavuzu olarak görülür. Âşık Paşa da bu geleneği devam ettirerek aklın, dünyevî ve ilahî gerçekliklerin anlaşılmasında kullanılması gereken bir araç olduğunu vurgular.

Garib-nâme'de, akıl sıklıkla insanın manevî yapısında önemli bir rol oynar. Âşık Paşa, aklın insanın doğru yolu bulmasına ve kötülüklerden kaçınmasına yardımcı olduğunu tasvir eder. Akıl ayrıca insanı doğru davranışlara ve adil çözümlere yönlendirir. Ancak Âşık Paşa, akıl ile kalbin denge içinde olmasının önemini vurgular. Ona göre, gerçek bilgelik ve ruhsal gelişim, sadece akıl yoluyla değil, aynı zamanda kalp sezgileri ve manevî derinlikle mümkündür.

Özetle, Âşık Paşa'nın eserlerinde akıl hem dünyevî hem de manevî yolculuklarda insan için bir rehber olarak işlev görür, ancak bu akıl tek başına yeterli değildir. Kalp ve manevî sezgilerle birlikte hareket edilmelidir. Âşık Paşa, bütüncül yaklaşımıyla, İslami öğretileri ve tasavvufî bilgeliği toplumsal açıdan geniş bir bakış açısıyla ele alır.

3.2.2. Hikmet

Arapça dilinde, hikmet kelimesi felsefe, adalet, bilgi, anlayış, peygamberlik, kutsal kitaplar, veciz ifadeler gibi anlamlar içerir. Bilgi ve eylemin birleşiminden doğan bir anlayıştır. İnsanın yetenekleri doğrultusunda, dış dünyadaki gerçekleri anlaması ve ona göre davranmasıyla ilgili bir bilgi türüdür. Doğru söz ve davranışın yanı sıra, gerçeği olduğu gibi anlamak da hikmetin bir parçası olarak kabul edilir. Hikmet, Allah'ın bir lütfudur ve bu vasıta ile müminlerin kalpleri güçlendirilir. (Cebecioğlu 2009).

Başka bir ifadeyle hikmet, insanın gücüne göre yaratılmışların hakikatini anlayıp ona göre davranmasından bahseden bilgidir. Bu bilgi, tabii, riyazî ve ilahî olarak üçe ayrılır (Baltacı, 1981).

Bir diğer ifadeye göre hikmet dengeye ulaşmış düşünme yeteneği, uygulama ve deneyimle kazanılan doğru bilgiyi ifade eder. Doğru eylem ve söz, her şeyin en mükemmel şekilde anlaşılmasıyla ilgili her konu hikmetin bir parçasıdır. Hikmet, Allah'ın bir lütfudur ve bu vasıta ile Allah dostlarının kalpleri güçlendirilir. (Uludağ, 2016).

Âşık Paşa'ya göre Allah'tan beş farklı bilgi gelmiş ve her biri insanın beş farklı alanına yerleştirilmiştir. Bu bilgiler; zahir, ibret, hikmet, esrar ve kudrettir. Her bir bilginin beş farklı kanıtı vardır. Bunlardan hikmetin bilgisi kalpte bulunur. Hikmet bilgisinin açık bir kanıtı olmasa da dinleyenin dürüst olması önemlidir. Hikmet, Allah'ın sözüdür. Bunu destekleyen kanıt ise müminin dürüstlüğü ve kalbinin temizliğidir. Eğer dinleyen kişide bu özellikler yoksa o kişi için her şey anlamsızdır. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Hikmete ger sıdk olmazsa delîl

Kanda söylerse olur hôr u zelîl

Zîra kim hikmet Çalap nutkı-durur

Pes delîli mü'minüñ sıdkı-durur” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, kötü kalpli kimselere hikmetin aktarılmaması gerektiğini belirtir. Böyle kişilere hikmetin ifade edilmesinin hikmet ilmine eziyet etmek olacağını vurgular. Hikmetli bilgi sadece onun kıymetini anlayabilecek kişilere açıklanmalıdır. Âşık Paşa çok sayıda beyitte, hikmeti dinlemek ve görmek için çaba sarf etmenin önemine şöyle dikkat çekmektedir:

“Bir teferrüc it sen uşbu hikmeti

İşit imdi hikmet-ile hâl niçe” (Yavuz, 2000)

Can ve tende birçok hikmet bulunduğunu anlatır.

“Cân-ıla ten hikmeti üküş-durur” (Yavuz, 2000)

Peygamber ve velilerden bahseden Âşık Paşa, bu kişilerin gece gündüz ilim ve hikmetten bahsettiklerini şu şekilde ifade eder:

“Yüz biñ yigirmi dört biñ enbiyâ

Dört yüz ol kırk tabakat-ı evliyâ

Ehli uşbu meclisüñ anlar-durur

Dahı bunlara uyan cânlar-durur

Cân-durur ol ortada harca varan

Cânına kalmadı ol girçek eren

Ortada yaylup-durur Kur'ân honı

‘İlm ü hikmet yir bular düni günü’ (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, eserlerinde hikmeti, Allah'tan gelen bir nur ve rehber olarak algılar. Bu nitelik, insanın kendi iç dünyasını keşfetmesi, nefsini tanıması ve ilahî hakikatlere ulaşma çabasıyla ilişkilendirilir.

"Garib-nâme" adlı eserinde, çeşitli hikâyeler ve öyküler aracılığıyla hikmeti genişletmeye çalışır. Sembolik karakterler kullanarak, okuyucuya hem dış dünyayla hem de iç dünyasıyla ilgili öğütler verir. Âşık Paşa'ya göre, hikmet sadece bilgi edinmek değil, aynı zamanda bu bilgiyi doğru bir şekilde hayata geçirerek ruhsal olgunluğa ulaşmaktır.

Hikmeti işlerken, akıl ve mantığın yanı sıra kalp ve ruhun da önemli bir rol oynadığını vurgular. İnsanın manevî bir dönüşümü ancak tasavvufî bir yolculukla mümkündür. Âşık Paşa'nın eserlerindeki hikmet anlayışı, ilahî bir armağan olarak kabul edilir ve insanın maddi dünyadan manevî dünyaya geçişinde önemli bir kılavuz olarak görülür. Bu yolculuklar, sadece bireysel bir arayışı değil, aynı zamanda toplumsal ahlak ve erdem anlayışını yükseltmeyi amaçlar.

3.2.3. Tevhid

Tevhid birleştirmek, bir araya gelmek demektir. Tasavvuf terminolojisinde ise, Allah'ı tasavvur etmek ve hayal edilen her şeyden ayrı bilmektir. Sufilere göre, tevhid üç türdedir. Allah'ın rububiyetini tanımak, birliğini kabul etmek ve O'nu benzer ve eşitlerden tenzih etmektir (Baltacı, 1981).

Sufiler, Allah'ın birliğini keşfetme, ilham alarak ve manevî deneyimlerle anladıklarından dolayı, tevhid anlayışlarına "halî tevhid", "sufi tevhid", "tevhidin hakikati", "ameli tevhid" gibi çeşitli isimlerle atıfta bulunulmuştur. Manevî ve ilahî gerçekleri yaşayarak Allah'ın birliğini keşfetmeye tahkik ve tahakkuk denir. Bu gerçeği keşfeden kişiye muhakkik veya mutehakkik denir. Tasavvufî tevhid, kulluk ve ahlakla ilgilidir, bu nedenle ameli yönü ağırlıklıdır. Sufiler, tevhid konusunda, kendi özgün ve anlaşılması zor olan işaret türüne benzer bir dil kullanırlar. Bu dili açıklamaları halinde ise daha kapalı bir duruma girebileceklerinden sır gibi gizli tutarlar (Uludağ 2012).

Kur'an'da, bütün peygamberlere Allah'ın birliği ve sadece Allah'a kulluk edilmesi gerektiğiyle ilgili vahiyler gönderildiği ve peygamberlerin kendi ümmetine tevhidi anlattıkları görülmektedir (Özler, 2012).

Tasavvufta tevhidin farklı dereceleri vardır. Tevhid, bir yandan Allah'ın kendi birliğini

ifade etmesi, diğer yandan ise meleklerin ve ilim sahiplerinin bu birliğe tanıklık etmesidir. Hakiki tevhid, Allah'ın kendisini birlemesidir ve bu, Allah'ın kendi zatınca mümkündür. Yaratılanlar sadece nasipleri kadar onu tevhid ederler (Uludağ, 2012).

Hüseyin er-Râzî tevhidi üç gruba ayırmıştır. Avamın tevhidi, Allah'ı vahdaniyetini, tek varlık olarak kabul etmektir. Hakikat ehlinin tevhidi ise her şeyin nedenini Allah'tan bilmek, havassın tevhidi ise kulun her an huzuru ilahideymiş gibi olması ve hâkimler hâkiminin sadece Allah olduğunu bilmesidir. Avamın tevhidi bir duymak, hakikat ehlinin tevhidi bir bilmek, havassın tevhidi ise bir görmektir (Uludağ, 2012).

Cürcanî'ye göre, Allah'ı, düşünülebilen, zihinsel olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak demektir. Rab olarak Allah'ı bilmek, Allah'ın ortağı ve benzeri olmadığını kabul etmek, şirkten uzak durmak olmak üzere tevhid üç şekilde gerçekleşir (Cebecioğlu, 2009).

Allah'ın varlığını akılla kavrayabileceğimiz ve zihinsel olarak hayal edebileceğimiz her şeyden soyutlamak tevhiddir. Tevhid, gözlem, kavrama ve bilinç durumudur. Sufiler yalnızca bir tek olan Allah'ı bilir ve görür ondan, başka bir varlık göremez veya bilemez. Tevhidin gerçekliğine eren kişi, başkasını unuttur (Uludağ, 2016).

Tevhid üç şekildedir. İlk olarak, Allah'ın kendi kendine tek ve benzersiz olduğunu bilmesidir. İkincisi, Allah'ın tek ve benzersiz olduğunu insanlara duyurmasıdır. Üçüncüsü ise insanların Allah'ı tek ve benzersiz olarak ifade etmesidir. En üstün tevhid Allah'ın kendi kendine tek ve benzersiz olduğunu bilmesi olduğu ifade edilir. Buna tevhid-i mücerred denir ve bu tevhid anlatılamaz; burada diller susar, onu dille ifade etmeye çalışan kişi sapmış kabul edilir (Kuşeyrî, 2009).

Âşık Paşa'ya göre olmayanı yaratmaya yoktan var etmeye gücü yeten ve tüm varlıkların yaratıcısı olan Allah'tır. Âlemin henüz var olmadığı zamanda bile gizli ilmini açığa çıkarandır. O bir ve eşi benzeri olmayan tek varlıktır. Âşık Paşa'ya göre, Allah'ın birliğine ulaşılabilmesi için bekaya erişmesi gerekmektedir. Buna bir örnek olarak Âşık Paşa, insanın dokuz feleğe dokuz perdeye geçerek birliğe ulaştığını şöyle anlatır:

“Her ki geçdi bu tokuz evden tamâm

Nüh felekden yokarı dutdı makâm

Aslı hak'dandı yine irdi hak'a

Hakk-ıla oldı bile buldı beka

Biriküben oldı bir ol bir-ile

Bile işler her işi takdîr-ile” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'ya göre, Allah, başlangıcı yoktur. Allah her şeyi var olan, mutlak ve benzersizdir. Evren, belirli bir amaç, irade ile düzenlenmiştir. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Tertib-ile düzmiş Allah her işi

N’ideyüm bilmez-ise degme kişi” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'nın eserlerinde ele aldığı tevhid kavramı, İslam düşüncesinin merkezi unsurlarından biridir ve Allah'ın birliği, eşsizliği anlamına gelir.

Âşık Paşa, özellikle Garib-nâme'de tevhid kavramını Allah'ın varlığının ve birliğinin kabulü üzerine kurar. Eserde, Allah'ın varlıklar üzerindeki mutlak teklik ve kudreti vurgulanır. Âşık Paşa, bu düşüncüyü desteklemek için Kur'an ayetlerini ve İslami öğretileri sık sık referans alır.

Tevhid inancı, Âşık Paşa'nın eserinde sadece teorik bir kavram olarak kalmaz, aynı zamanda etik ve toplumsal normlarla da ilişkilendirilir. İnsanların yaşamlarında Allah'ın emirlerine uygun hareket etmeleri, tevhid inancının bir yansıması olarak görülür. Bu bağlamda, Âşık Paşa, insanları doğru yolda olmaya, kötülüklerden sakınmaya ve ahlakî değerlere bağlı kalmaya teşvik eder. Eserinde tevhid, aynı zamanda sosyal adalet ve eşitlik kavramları ile de ilişkilendirilir. Zira Allah'ın birliği, tüm insanların aslında bir tek yaratıcıya tabi olduğu ve bu sebeple eşit olduğu anlamına gelir.

Âşık Paşa'nın tevhid anlayışı, ayrıca tasavvufî bir boyut da taşır. Allah'a ulaşmanın ve onunla bütünleşmenin yollarını arayan sufiler gibi, Âşık Paşa da insanın ruhî yolculuğuna ve bu yolculukta karşılaşılan manevî engellerin üstesinden gelmeye büyük önem verir. Garib-nâme'de bu manevî yolculuğu ve Allah ile kavuşma arzusunu dile getirirken, tevhid kavramını manevîleştirme ve Allah'ın her yerde var olduğu bilinciyle yaşama vurgusu yapar.

Sonuç olarak, Âşık Paşa'nın eserlerinde tevhid hem dinî bir doktrin hem de etik ve tasavvufî bir ideal olarak işlenir. Bu kavram, onun düşünce dünyasının ve eserlerinin merkezinde yer alır ve İslami öğreti ile Türk halkına ulaşma amacını yansıtır.

3.2.4. İlim

İlim bilmek, bilgelik, irfan, kendi gerçekliğini bilmek, yolcunun kendi benliğini tanıması olarak tanımlanır (Uludağ, 1990). İlim, temelde bir şeyin gerçek doğasını anlamak anlamına gelir (El- İsfahânî, 2022);

Tasavvuf terminolojisinde ilim, peygamberlik mirası olarak mümin kulun kalbine yerleşen bir nurdur. Bu nur sayesinde Allah'a ve emirlerine yol bulunur. Bu ilim insana has bir özelliktir ve duygusal ve düşünce algılarından farklıdır. İlim, delille kanıtlanan ve cehaleti gideren bir şeydir (Herevi, 2017).

Harakânî (ö. 425/1033) bilginlerle cahillerin aynı olmadığına inanır. Harakânî'ye göre üç grup için Allah'a yol vardır. Bu gruplar, saf ilimle meşgul olan âlim, hırka ve secde ile meşgul olan sufî, kürek ve elle çalışan işçidir. Aksi durumda hiçbir iş yapmadan duran nefis kişiyi helak eder (Seyhan, 2014).

İlim şer'i, aklî, vicdani ve ledünnî ilim olmak üzere dört ana kategoride incelenir. Şer'i ilimler arasında fıkıh, hadis, tefsir ilimleri, aklî ilimler kapsamında kelâm, felsefe, astronomi gibi ilimler değerlendirilir. Ahval ile ilgili bilgiler ise vicdani ilimler kategorisine girer ve bu ilimde akıl araya girmez, sadece deliller ve burhanlarla idrak edilir. Dördüncü kategori olan, ledünnî ilim ise, Allah tarafından seçilmiş kullara ilham edilir. Allah kaynaklı olmayan bir ilmin, ilahî tat ve ruhanîyeti olmaz, bu tür ilimler ilham vermez. İlahi kapıyı açacak olan ilim, aşk ve şevk gerektiren ledünnî ilimdir. Ledünnî ilmi bir seviyedir sadece gerçek akıl sahipleri ve tasavvuf ehli anlayabilir (Ankaravi, 2008).

Dünyaya değer vermeyen ve zahitlikte bulunan kimsenin, kalbinin vadileri büyür, ilim nehirleri coşar. Hasan-ı Basrî (ö. 110/428), hakiki fakihin, masivaya kıymet vermeyeceğini ifade etmiştir (Sühreverdi, 2010).

Kuşeyrî'nin ifadesine göre, marifet ilim anlamına gelir. İlim ve marifet, ârif ile âlim anlam olarak birbirinin karşılığıdır (Kuşeyrî 2009). İlim kitaplardan söylenilenden öğrenilmez. O durumdan ve hakikatten geçici fani ve baki olanlardan öğrenilir (Geylani 2019).

Âşık Paşa'ya göre, ilim, eyleme dönüşmediği sürece bir değere sahip değildir, boş ve yararsızdır. İnsan gerçek mutluluğu sadece bildikleriyle eyleme geçirdiğinde yaşar. Öncelikle insanın Allah'ın bilgisini edinmesi ve her eylemini ona göre ayarlaması gerekmektedir. Anlamını bilmezse bilginin herhangi bir faydasının olmayacağını ve bilgi eyleme dönüştürülmezse eksik kalacağını Âşık Paşa şöyle ifade etmektedir:

“Tañrı ‘ilmin hôş-durur bilse kişi

İşlese anuñ-ıla her bir işi

Okımag u bilmek ü kılmakdur iş

Kıldığı anda kabûl olmakdur iş

Ma ‘ninin bilmezse ‘ilmi olur muhâl

Bildüğün kılmazsa hûd küllî vebâl” (Yavuz, 2000)

İlimle hareket eden kişi gayreti sebebiyle cennete erişeceğini Âşık Paşa şu beyitlerle ifade eder.

“Ten ‘amel kılsa aña uçmak gelür

Nitekim akça cihân mülkin alur” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, iş yapmadan insanın hedefine ulaşamayacağını belirtir ve işsizliği gemide eşyası olmayan birine benzeterek şöyle anlatır:

“İmdi bu fikre gerekdür hûş ‘amel

Nişe gelür hûd ‘amelsüz ol emel

Ya ‘ni olmazsa metâ ‘ı kişininüñ

Hiç gemide revnakı yok işiniñ

Pes ‘ameldür âdemîde key metâ ‘

Ol ‘amelsüz kişi dek darta sudâ” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, öncelikle insanın bilgi sahibi olması gerektiğini vurgular. Çünkü cahil kişinin nasıl davranacağını, Allah’a nasıl kulluk edeceğini bilemediğini şöyle ifade eder:

“İlk gerek kim Tañrı ‘ilmin bileler

Andan anuñla ‘ibâdet kılalar

Ne bile câhil kişi n’itmek gerek

Tañrı yolında niçe gitmek gerek” (Yavuz, 2000)

Davranış ilmin mahsulüdür. Kişinin davranışlarını zevk alarak yapması için ilim öğrenmede çabuk olmalı oyalanmamalıdır. İlim olmadan yanlış doğrudan ayırt edilemez. İlim ve davranışın kendinde bulunduğu kişi bütün insanların rehberi yöneticisi olur. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Gerçi kim ‘ilmüñ ‘ameldür mîvesi

İlla şahs ilkin bu ‘ilme ivesi

Ya ‘ni mîve bitmedi hiç bî-şecer

Pes ‘ilimsüz ma ‘lum olmaz hayr u şer

Her işi bilmek gerek ilkin kişi

Bilmeyinçe işleyümez her işi” (Yavuz 2000).

Âşık Paşa'ya göre evrendeki her şey, insana ilim ve hikmet öğreten bir kitaptadır. Âşık Paşa, Allah'ın kendisine farklı bir ilim verdiğini, kendisi gibi anlayanların aynı kitaba bağlı olduklarını, anlamayanlara ise sürekli olarak anlatmak gerektiğini belirtir. Böylece insan, gizli ilimlerine ve meleklerin makamına erişecektir. Âşık Paşa bunu şöyle ifade eder:

“Kim görürse bunçılaysın bu işi

Hem-kitâbdur hûd benümle ol kişi

Görmeyene gösterüdmek gerek

Tâlîbe matlûb diyüdmek gerek

Tâ ki hakk’uñ gizlû ‘ilmi biline” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, hakiki iman sahibi kişiyi, hikmet ve ilmin ne olduğunu bilip bulduğu yerde kabul eden, inkâr eden kişiyi de hikmet ve ilimden anlamayan şeklinde nitelendirir. Hikmet ve ilim, iman ve küfrün birbirinden ayırt edilmesini sağlayan temel unsurlardır. Âşık Paşa bu durumu şu mısralarla ifade eder:

“Girtü mü ‘min dünyada şol kişidür

Ma ‘ni sözün kanda bulsa işidür

Her ki ma ‘nî ne ‘ydüğün bilmez-ise

Münkir oldur ma ‘niden almaz-ısa” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, ilim olmayan canlı ölüme benzettikten sonra, cana hayat veren şeyin ne olduğunu şöyle dile getirmiştir:

“Cân kim anuñ Tañrı ‘ilmi cânıdur

Görseñüz ol kamunuñ sultânıdur” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, cahil ile bilginin ayrımını yaparken ilim için akıl gerekliliğine vurgu yapar. Akılsız olanın ilimsiz ve cahil olarak kalacağını belirtir, tam olgunluğa ermiş akıllı kişinin ilminin daha da fazlalaşacağını şu şekilde ifade etmiştir:

“Her kimüñ kim aklı yokdur ‘ilmi yok

‘Aklı kâmil kişinüñ hûd ‘ilmi çok’ (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre ilim sahibi olmak isteyenın öncelikle akıl sahibi olması gerekmektedir. Cahil kişinin ilmi ölü ilim gibidir. Onun ilmi hiç kimseye yarar sağlamaz. Çünkü bu kişi aklını kullanamadığı için sahip olduğu ilim onu Allah’a götürmez. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Bu ‘akıldur cânı ‘ilmüñ mutlakâ

‘Aklı nâkıs ‘ilm-ile irmez hak’a

Kankı ‘ilm issi kim ol ‘âkil degül

Hiç ‘ilminden ‘amel hâsıl degül” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, Allah’ın dünyaya kendi âleminden on değerli armağan gönderdiğini belirtir. Bu armağanları kabul edip yaşamına uygulayan kişilerin hem bu dünyada hem de öteki dünyada değerli, yüce, saygın ve sevgili olacaklarını ifade eder. Bu on değerli armağanın beşincisi, Allah’tan gelen ilimdir. Âlem, semalardan Allah tarafından insanlara ulaştırılması için yere indirildiğinden âlem bu ilim sayesinde can bulur, gizli olan her şey aydınlığa kavuşur. Karanlıklardan bu ilim sayesinde kurtulunur ve dertler kederler mutluluğa dönüşür. Bu ilmin yeri semalar olduğu için insanı semalara çeker. Bu ilme sahip olanlar, en üstünlüğe ve en yüksekliğe erişir. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“HaberHak anı viribidi gökden yire

Geldi kim halka haber hak’dan vire

Revnaka bu ‘ilm-ile geldi cihân

Ma ‘lum oldu âşikârâ vü nihân

Aslı gökdendür bizi dartar göge

Kim uyarsa irişür yigden yige

Bu ‘ilim bir nerdübândur uçmaga

Hem kanatdur cânâ göge uçmaga” (Yavuz, 2000)

Kur’an’ın okunması ve ezberlenmesi beş aşamada gerçekleşir. Âşık Paşa, Kur’an’ın nasıl okunacağı ve anlaşılacağı, bu anlayışa göre yaşamın nasıl şekillenmesi gerektiğini şöyle vurgular:

“Kur’ân okınmakda vardur biş makâm

*Biş kez okınmag-ıla olur tamâm
Degme birne bunça dürlü renc gerek
Renc yiye ol kimseye kim genc gerek
Diñle imdi biş kez okınmak nedür
Kim bilesin bu hikâyet nitedür
Bir okınmak şol ki Kur'ân hıfz ola
Hâfız anı yidi kır'atla bile
Kaç 'aşirdür niçe âyetdür tamâm
Ma'lûm ola kaç durakdur kaç makâm
İlla bilmez ma'nisin lafzın bilür
Eyle olsa bir kez okınmak olur
Pes ikinci okımagı şol-durur
Kim bire bir taht-ı lafzın bildürür
Degme bir harfün kim okır ma'nisin
Bilür anuñ ne dimekdür kamusın
Taht-ı lafzuñ bilür ol ne didügin
İlla bilmez anda maksûd ne'ydügin
Ma'niniñ maksûdını bilmekdür iş
Pes üçinçi okımagı ol-ımış
Hem süre hem ma'niyi maksûdına
Hem bile her âyetün maksûdı ne
Sebeb-i nezli nedür anı bile
Şerhü takrîr eyleye kıldan kıla
Bu üçinçi okımakdur kamusı
Zîra bilnür bunda ma'ni ma'nisi
İmdi gel dördinçisin gör ne-y-imiş*

*Bir işit kim ol dahı niçe-y-imış
Şol-durur dördinçisi kim ol kişi
hazret'e lâyük ola her bir işi
Bildügi 'ilmi tamâm işler ola
Ol 'ilim birle 'amel eyler ola
Ol ki dördinçi okınmak şol-durur
'İlmi böyle okımaklık yol-durur
Geldük ol bişinçi okınmaklığa
Şoldur ol kim kılduğı göge aga
Tâ'atuñ ol hazret'e lâyük gele
Pes saña hak rahmeti bayık gele
Çün kim Allah'dan saña rahmet ire
'İlmüñe hem tâ'atuña cân vire
Dirile 'ilm ü 'amel sende tamâm
Mahkum ola saña cümle hâs u 'âm" (Yavuz, 2000)*

Âşık Paşa ilim ve ibadetin kişinin hayatında nasıl can bulması gerektiğine dikkat çeker. Bu durumda, her organın kendine özgü bir yeteneği olması gerekmektedir. Göz, Allah'ın nurundan ışığını aldığı takdirde, bakışları neşe getirir. Kulak, duyduğunu bilgi olarak algılamalıdır. Dil hikmeti yaymalıdır. Eller, yardıma muhtaçlara yardım etmeli, ayaklar bastıkları yere merhamet götürmelidir. Akıl, basiret sahibi olmalı, evrenin yaratılış gayesini düşünmeli ve şükretmeyi bilmelidir. Esas olan her şeyi, Allah'ın rızâsına uygun, O'nun hoşnutluğunu ve onurunu gözeterek yapmaktır. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

*"Her bir a'zañ bir hüner issi ola
İşid imdi eydeyüm nessi ola
Gözün ola hak nurından yahtulu
Kime bakarsañ kılasın bahtulu
Kulaguñda şöyle ola ol eser
Kim alasın her bir ünden bir haber*

*‘İlm ü hikmet kim gelür senden dile
İşidenüñ gönli içre yazıla
Her du‘â kim gele agzuñdan dogra
Bir nefesde ol nefes göge aga
Ellerüñle götüresin düşmiş
Dutar-ısañ bitüresin her işi
Ayaguñ basduk yire rahmet gele
Nire kim varur-ısañ ilden ile
Akluñ Allah sun ‘ını fikr eyleye
Sun ‘ içinde Sâni‘a şükr eyleye
Göñlüñ Allah rahmetiyle şâd ola
Cümle dürlü kaygudan âzâd ola” (Yavuz, 2000)*

Âşık Paşa'ya göre kendisinin farkında olan ve yönünü Rabbine çeviren kişiye insan denir. Bilgiye sahip olmayan ve boş bir yaşam süren insanın, aslında hiç var olmamış gibi düşünülmesi gereklidir. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

*“Âdemî oldur bile kendüzini
Hazret’e dutmuş ola ol yüzini” (Yavuz, 2000)*

Allah insanlara beş tür ilim bahşetmiş ve bunlar kulların vücudunun beş yerine yerleştirmiştir. Bu bilgilerden biri olan zahir ilmi, Allah’ın sevdiği kişilere nasip ettiği ve nefse hükmeden bir ilimdir. Bu ilim Allah’ın hükümlerini öğreten, doğruyu gösteren ve maddi manevî düşmanların tehlikelerinden koruyan ilimdir. Âşık Paşa bu ilmi şu şekilde açıklar:

*“‘İlm-i zâhir Tañrı’dan çün döstına
Geldi hâkim oldu bu nefis üstine
Tâ ki nefse emr-i ma‘rûf bildüre
Pâdişâha karşı kullık kıldura
Nefsüñe bu dogru yolu göstere
Sini şeytân gâretinden kurtara” (Yavuz, 2000)*

İbret ilmi, duyu ve akıl ile algılanamayacak durumları gösteren bir ilimdir. İbret ilmi ile akıl arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. İbret, evrene kazanmış olan ilimle birlikte akla işlenmiştir. Bu ibretler, akıl ve duyu ile algılanır.

“İlm-i ibret şol-durur ‘akl añlaya

Görmedügin hem göre hem tañlaya

Zîra ‘âlem üzre ‘ibret yazludur

‘İlmi anuñ ‘akl içinde gizlüdür

Göz görür ‘akl okır ol ‘ibretleri

Hiç ola mı hem delü ‘ibret eri

Ol ilim pes ‘akl içinde oturur

Kanda kim bakarsa ‘ibret getürür” (Yavuz, 2000)

Hikmet ilmi, Rabbin kalbe yerleştirdiği bilgidir. Hikmet, Allah’ın kelamı olup kalpte belirginleştğinde sözle ifade edilir. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Diñle hikmet ol dahı kanda-y-ımış

Hikmeti hak göñüle kıldı nüzûl

Bil anı kim kendü söylepdür nugûl

El-hikmetü nutku’llâhi ta‘âlâ

Hikmeti göñüllere hak bildürür

Şol göñüle kim aña kâbil-durur” (Yavuz, 2000)

Esrar ilmi, bedende de nefiste de bulunmaz. Allah, sırları ruha yerleştirmiştir. Bu durum ezelden ebede kadar devam edecektir. Âşık Paşa bunu şöyle anlatır:

“İlm-i esrârı Çalap cânda kodı

Sanma kim nefsde vü yâ tende kodı

Şol zamân kim cân ezelde var-ıdı

Anda söyleşdügi bu esrâr-ıdı

Pes bu esrâr ol ezelden cân-ıla

Bile geldi bunda nite ayrıla” (Yavuz, 2000)

Kudret ilmi, varlığın içinde yer alır. İmkânsız görülen her şeyi gerçekleştiren odur. Kudret tamamen gerçektir ve evrenin içinde tam hâkimiyete sahiptir. Tüm ilimlerin özüdür ve varlık içinde Allah'ın nurudur. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“İlm-i kudret zât içinde oturur

Niçe bitmez işleri ol bitürür

Kudrete bu zât içinde pâdişâh

Kendü düzdi aña lâyük tahtgâh

Zîra kudret ‘ilmi küllî hak-durur‘

Âlem içre hâkim-i mutlak-durur

Pes bu kudret cümle ‘ilmüñ cânıdur

Zât içinde pertev-i Yezdânîdür” (Yavuz, 2000)

Zahir ilminde kanıt Kur'an ayetleri veya peygamber hadisleridir. Bu ilimlerin kanıtı ve doğruluğu da şu şekildedir:

“Pes meseldür ‘ibret evinde delil

Nitekim Kur’ân’da eydür ol Celîl” (Yavuz, 2000)

İbret dünyada kazanmıştır. İbretin sırrı, varlıkların içinde gizlidir. Bu ilmin doğruluğu misaldir. Akıl bu ibretleri anlamaya çalışır. İbretin mesel olduğunun kanıtı, "Bu örnekleri insanlara, düşünmeleri için gönderiyoruz"(Karaman vd. 2020) mealindeki Ankebût Suresi 43. ayetidir.

Hikmetin kanıtı, Allah sözü ve temiz kalpli, dürüst mümin olduğundan hikmetin kesin tek bir kanıt bulunmamaktadır. Hikmeti dinleyen sadık, doğru ve kalbi temiz olması gerektiği şu şekilde ifade edilir:

“İmdi gör hikmet dahı niçe-y-imîş

Hikmete hergiz delîl yokdur ‘ayân

İlla şol kim sâdık ola dinleyen

Hikmete ger sîdk olmazsa delîl

Kanda söylerse olur hôr u zelîl

Zîra kim hikmet Çalap nutkı-durur

Pes delili mü'minüñ sıdkı-durur” (Yavuz, 2000)

Esrar ilminin kanıtı aşktır. Aşk olmadığında, sır ruhta fark edilmez. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“İlm-i esrârüñ delîli sevgüdür

Zîra sevgü cân içinde eygüdür

Tâ ki sevgü olmayınca ortada

Cân içinden sırr açılmaz iy dede” (Yavuz, 2000)

Kudret, bir işi yapabilme gücünü ifade eder. Kudret ilminin kanıtı, her dediğinin gerçekleşmesidir. Her şeyi noksansız yerine getirmek kudret ilmine sahip kişilerin özelliğidir. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Anda dahı añlagıl nedür delîl

Kudret içre ne komış rabbi Celîl

Kudrete şoldur delîl kim söyleye

Ne ki dirse didüğini işleye

Zîra kudret ol-durur kim el ire

Dilese hem cân ala hem cân vire” (Yavuz, 2000)

Kudret ilminin kanıtı, Allah’ın istediklerini açıkça yerine getirmesidir. Kudret ilmine sahip olanlar, bir ayna gibidir. Bu aynaya bakanlar, Allah’ı kudretini orada görürler. Âşık Paşa bunu şu mısralarla ifade eder:

“Gözü-durur ol kişi her kim baka

Gören hak dîdârın anda mutlakâ” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre erdem ve ilim toplumun en önemli değerleridir. Erdemli kişiye herkes saygı gösterir, ismi yücelir, iyilikle anılır ve ünü geniş kitlelere ulaşır. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Ol fazîletdür ki halka hak virür

Kamulardan halk anı artuk görür

Hürmet eyler aña cümle hâs u ‘âm

Çavı yörür halk içinde nîg nâm

Kanda varsa yokaru geçmek diler

Her işi düzmek kesüp biçmek diler

Adanupdur ulu adın dünyada

‘İzzet eyler ulu kiçi ol ada’ (Yavuz, 2000)

Herkes tarafından bilinse ve toplumda değerli birisi olunsa bile ilimsiz erdemliliğin hiçbir önemi yoktur. Erdem ve ilim birbirini tamamlayan unsurlardır. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder: (Yavuz, 2000).

“Ol fazîlet bu ‘ilimsüz kadri yok

Cânı açdur ne var olsa cismi tok” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, ilim olmadan erdemli olmayı karnı doymuş ama manen doyamamış kişiye benzetir. Erdemli bir kişi ilimden yoksunsa yerle yeksan olacağını, böyle kişilerin de büyüklerin nazarında kıymetinin olmayacağını şöyle belirtir:

“‘İlm-ile geldi fazîlet revnaka

‘İlmi olmazsa bilüñ dutmaz bekâ

Bu fazîlet bî-‘ilim işde degül

Ulular görse anı kılmaz kabûl

Pes fazîlet birle ‘ilm olsa gerek

Tañrı ‘ilmin ol kiçi bilse gerek” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, ilimden mahrum kişiyi meyvesiz bir ağaca benzetir. İlim olmayan kişide erdem de yoktur. Bir insan ne kadar ün kazanırsa kazansın, eğer ilim ve erdem sahibi değilse, bu ün ona herhangi bir fayda sağlamaz. İlim ve erdem, sahibine daima iyilik yapma düşüncesi kazandırır. Âşık Paşa bunu şöyle ifade eder:

“Bu ‘ilimsüz ol fazîlet aludur

Kendü kiçi gerçi adı uludur

Her fazîlet kim aña ‘ilm iş ola

Ol kiçi kadaysa hayr-endîş ola

Ol fazîlet kim ‘ilimden yârı yok

Agaca beñzer kim anuñ bârı yok

Ma'lum oldu kim fazîlet 'ilm-ile

Hôş yaraşur olıçak iksi bile” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa ilmi, Allah'ın insanlara sunduğu bir lütuf olarak görür ve insanın kendi potansiyelini gerçekleştirmesini sağlayan bir araç olarak kabul eder.

Eserlerinde ilimle cehalet arasında bir karşılaştırma yapar, ilmin insanı yücelttiğini, cehaletin ise alçalttığını vurgular. Ona göre ilim, insanı doğru yola, hakikate ve nihayetinde Allah'a ulaştırır. İnsanın manevî ve dış dünyasını aydınlatan ilim, sosyal adaletin ve ahlakî düzenin temelini oluşturur.

Garib-nâme'de ilim, bir erdem olarak ele alınır ve ilmin erdemlerin en yücresi olduğu ifade edilir. Âşık Paşa, insanların ilme değer vermesi ve onu yaşamlarının bir parçası haline getirmesi gerektiğini öğütler. İlim sayesinde insanın dünya ve ahiret mutluluğuna erişebileceğine inanır.

3.2.5. Şeriat

Şeriat Arapça, yol, su kanalı, su alınan yer, pınar başı, fıkıh, dış, kabuk ve şekil anlamına gelir. İstilah olarak ise, şeriat, kulun Allah'a tam bir bağlılıkla emre uyumlu yaşaması, Peygamberimizin fiillerle ilgili emrettiği ve dış dünya ile ilgili olan hükümlerdir. Kısaca dinin dış ve dünyevî hükümleri şeriatı oluşturur (Baltacı, 1981). Dinin görünen tarafına ait kuralları veya dinin hukuki düzenlemeleri için kullanılır. Tasavvufta şeriata, bâtını hukuk veya bâtını fıkıh terimleri kullanılır (Cebecioğlu, 2009).

Başka bir ifadeye göre şeriat, görünür hükümler, fıkıh prensipleri, hukuk kuralları ve insanın kendi ve etrafı ile ilgili konuları içerir. Peygamberler münasebetiyle Allah tarafından dünya ve ahiret hayatını düzenlemek için koyduğu emirleri ifade eder. Şeriat, görünen ve görünmeyen tüm dinî emirleri kapsar. Mutasavvıflar beden ve dünya ile ilgili beşerî kuralları şeriat olarak adlandırmışlardır. Ruhi ve dünyadan sonraki hayat ile alakalı manevî ve gizli kurallar ise hakikat olarak ifade edilir. Şeraite amelî fıkıh, hakikate ise vicdani fıkıh da denir (Uludağ, 2016).

Eserlerinde şeriat ile ilgili çeşitli açıklamalarda bulunan Âşık Paşa, şeriat ehlinin özelliklerinden şöyle bahseder:

“Geldük imdi ol şerî‘at ehline

Kim bular mutlak hakemdür bu dine

Mescid ü minber bularuñ tahtları
‘İlm ü Kur’ân’dur bularuñ rahtları Hüküm
iderler nefse hak emri-y-ile
Gösterürler hak yolın kıldan kıla
Hem buları üç hüner dâyim dutar
Dîn içinde tahtını kâyim dutar” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa şeraiti âlimlerden öğreneceğimizi ve bu sebeple de onlara hizmet ve hürmeti eksik etmememiz gerektiğini şöyle ifade eder.

“Bu şerî’atdur kim üstâd öğredür
Resm ü erkân u nişân ad öğredür
Farz u sünnet bildürür nefse ‘ayân
Da ‘vet eyler tâ‘ata bellü beyân
Kankı nefis kim tâ‘ata gelmedi ol
Tañrı’nuñ emri nedür bilmedi ol
Pes bilüñ üstâdı ‘âlimler-durur
Kim şerî‘at ne’ydüğini bildürür” (Yavuz, 2000)

Âşık paşa şeriat kurallarının yerine gelmesi için de beden ve ruhun tertemiz olması gerektiğini şöyle ifade eder:

“Cân u ten küllî ol uhtın arına
Kim gele emr-i şerî‘at yirine” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, din kahramanlarında dokuz silahın olması gerektiği bunlardan altıncısının da Hz. Muhammed'in taşıdığı şeriat silahı olduğunu ifade eder. Şeriatı elinde bulunduran kişinin önünde açık bir yol vardır. Şeytan bile bu kişinin yolunu kesemez, ona mâni olamaz. Şeriat silahına sahip olmayan kişi ise şeytana karşı güçsüzdür, ona direnemez. Âşık Paşa bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Ol şerî‘at biligidür iy safâ
Kim kuşanmışdı anı ol Mustafâ
Kangı şahsuñ kim bilinde ola ol

Cümle halk içre açıkdur aña yol

Şeytan anuñ yolını bağlamadı

‘Âlemi dutdı anuñ görklü adı

Bu şerî‘at biliginsüz kimsene

Bellü bil durmadı karşı düşmene

Pes hakikat oldu kim dîn alpleri

Bu biligle sıdı cümle leşkeri

Ulu âletdür şerî‘at iy dede

Düşmeni kahr itmege bu dünyede

Çün şerî‘at biligin takduñ bile

İmdi bu kez al ‘ilim kılçın ele” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, insanı denizde yüzen bir gemiye benzetir ve batmamasının bazı şartlara bağlı olduğunu ifade eder. Bunlardan birisinin de deniz çapası olduğunu ifade eder. Deniz çapasının kaldırılması için kuvvetli ve yetkin birisine ihtiyaç olduğu gibi insan gemisindeki çapa da şeriat olarak nitelendirilir. Eğer bu emirler olmazsa fitneler engellenemez. Âşık Paşa bu misali şu şekilde ifade eder:

“Yıl dahı oldu bu kez lenger gerek

Lengeri depretmege key er gerek

Pes şerî‘atdur geminüñ lengeri

Kodı anı ol cihânuñ serveri

Ger şerî‘at lengeri asılmaya

Bu hevesler şûrişi basalmaya

Sümme ce‘alnâke ‘alâ şerî‘atin mine’l-emri fettebi’hâ 45/18

(Sonra da seni dîn konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy; bilmeyenlerin isteklerine uyma) (Karaman, vd., 2020)

Pes gönülden çok hevâsetler kopar

Ol heveslerden siyâsetler kopar

Gerçi kim Hak emridür halkı süren

Her birini maksudına irgüren

Bu şerî'at dutmasa halkı dölök

İrdügi yirde bu halk olur helâk" (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, eserinde, tasavvufun dört aşaması olan şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kavramlarını işler. Bu kavramlar, insanın Allah'a ulaşma yolculuğundaki aşamaları temsil eder. Âşık Paşa'ya göre şeriat, bu yolculuğun ilk adımıdır ve İslami yasaları, ibadetleri ve ahlakî kuralları içerir. Şeriat, Allah'ın insanlara verdiği hükümler ve kanunlar olarak kabul edilir ve bu kurallara uyma gerekliliğini vurgular. Âşık Paşa, şeriatı sadece dinî emirlerle sınırlı görmeyip, aynı zamanda sosyal adaletin ve ahlakî düzenin sağlanmasıyla ilişkilendirir. İnsanların şeriata uyumu, dünyevî ve uhrevî düzenin sağlanmasına katkıda bulunur.

Garib-nâme'de şeriat, bireyin kişisel gelişiminin başlangıç noktası olarak ele alınır. Âşık Paşa, insanların öncelikle şeriatı öğrenip uygulamaları gerektiğini ifade eder. Sonrasında ise tarikat, marifet ve en sonunda hakikat aşamalarına geçilebileceğini belirtir. Bu süreç, insanın olgun bir varlık olma yolculuğudur.

Âşık Paşa'nın şeriat anlayışı, bireysel sorumluluk ile toplumsal düzen arasında köprü kurar. Ona göre, her Müslüman'ın şeriatın gerekliliklerini yerine getirerek hem kendi gelişimine katkı sağlaması hem de toplumda adalet ve düzenin korunmasına yardımcı olması önemlidir. Bu durum, Âşık Paşa'nın eserlerinde İslam'ın hem bireysel hem de toplumsal yönlerine dikkat çektiğini gösterir.

3.2.6. Tarikat

Arapçada "yol" anlamına gelen tarikat, metot veya usul olarak da yorumlanabilir. (Cebecioğlu, 2009). Bir müridin, Allah'a ulaşmak ve sürekli Allah bilincine sahip olmak amacıyla, bir şeyh rehberliğinde izlediği, belirli kuralları ve uygulamalar olan yöntem tarikat olarak adlandırılır. (Uludağ, 2016).

Bir diğer ifadeyle tarikat şeyh rehberliğinde, nefsi ibadete yöneltme ve birlik hakikatine ulaşma yoludur. Zorunlu ibadetlerin yanında nafileleri de yaparak Rab katında yakınlık kazanma süreci olarak ifade edilir (Baltacı, 1981).

Tarikatta ilerlemek için can, akıl, gönül, nefis, vücut ve insan olmak üzere altı aşama bulunmaktadır. Tarikat mensubu bu aşamaları geçtiğinde gerçek mutluluğa ulaşır. Tarikatta yol kat etmenin ve hedefe ulaşmanın bir diğer yöntemi mürşit ile mürit ilişkisidir. Bu ilişkinin

kuvveti, yarısı mürşitte ve diğer yarısı müritte bulunması gereken altı koşulun oluşmasına bağlıdır. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

*“Altı dürlü iş gerek yol ehline
Kim ol işler direk ola bu dine
Çün ola bu altı iş kâyim dürüst
Yol eri yolda ola çâlâk ü çüst
Birisi eksük olursa iş degül
Eksük işlü kimse yol varmış degül
Şeyh-ile bu iş mürîd katındadır
Diñle kankı kankısı zâtındadır
Üçi ol işüñ gerek şeyhde ola
Kim anuñla şeyhligi kâmil ola
Kâyim ola kendü yolında işi
Lâyık ola hazret’e her bir işi
Hem mürîddedür anuñ üç dürlüsü
Şeyhe lââyık olanuñ oldur husı” (Yavuz, 2000)*

Âşık Paşa cennette dört nehir bulunduğunu belirtir. Bu dört nehrin hepsi insanın gönlünde de akmaktadır. Ona göre, su nehri dünyada Allah’a ibadeti; şarap nehri marifeti, süt nehri dünyadaki ilmi; bal nehri ise hilm kavramını ifade eder. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

*“Hem didüm dörd ırmag ol uçmakda var
Dâyimâ eksilmedin anda akar
Uş gönülde akadur dördi bile
Diñle imdi eydeyüm kıldan kıla
Anda bir ırmag sudur bundağı seyr
Kim ne mescid kor ne büthâne ne deyr
Anda birsi hamr u bunda ma’rifet*

Kim bu cânı serhoş eyler mey-sıfat

Anda bir ırmag sütdür bunda 'ilm

Ol biri kim anda baldur bunda hilm” (Yavuz, 2000)

Allah bu nehirlerden ilk yarısı mutasavvıflara, diğer yarısı ise bilginlere bahşetmiştir. Asıl olan ise su ve aşk şarabının aynı kalpte birlikte akmasıdır. Bu şekilde Allah’a yönelen ve marifette ilerleyen kişi, başarı ve berekete ulaşacaktır. Âşık Paşa bunu şu şekilde anlatır:

“Kimde kim iksi bile mevcûd ola

Ol kişinüñ işi fethü cûd ola” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa tarikatın, şeriatın dışa dönük ibadet ve kurallarını manevîleştirme süreci olduğunu ifade eder. Şeriat ile temelleri atılan İslami yaşam, tarikat ile daha derin ve manevî bir boyuta taşınır. Tarikat, bireyin manevî gelişim yolunda ilerleyerek Allah'a daha yakın olmasını sağlayan bir manevî arınma ve kendini bilme yolculuğudur.

Garip-nâme’ye göre tarikat, şeriatın zahiri kurallarının uygulanmasının ardından gelen ve daha çok batınî boyutları kapsayan bir aşamadır. Bu süreçte, bir mürit bir mürşit eşliğinde manevî mertebeleri teker teker aşar. Bu aşamada, nefsin arındırılması, kişisel egonun kontrol altına alınması ve Allah'a olan yakınlığın artırılması hedeflenir.

Âşık Paşa, tarikatın sadece zikir ve benzeri ibadetlerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda kişisel ahlakın geliştirilmesi, sabır, alçakgönüllülük ve diğer erdemlerin pekiştirilmesi gerektiğini vurgular. Tarikat yolunda ilerleyen bir kişi, bu süreçte hem kendini hem de çevresini daha iyi anlamaya başlar ve böylece daha olumlu ve bilinçli bir yaşam sürdürme kapasitesine kavuşur.

Bu kavramsal çerçevede Âşık Paşa, tarikatı kişinin kendini tanıma ve ruhanî olarak olgunlaşma yolunda vazgeçilmez bir araç olarak görür. Böylece tarikat aşaması, Âşık Paşa'nın tasavvufî yolculukta "marifet" ve "hakikat" mertebelerine geçiş için temel bir köprü işlevi görür. Bu yolculuk, insanı yalnızca Allah'a yakınlaştırmakla kalmaz, aynı zamanda bireyi sosyal ve ahlakî bir varlık olarak da geliştirir.

3.2.7. Hakikat

Hakikat kesin olarak var olduğu bilinen, bir şeyi o şey yapan özellik ve özü ifade eden şey, gerçekliktir. Ayrıca hakikatin, hak yolundaki kişiye vasıflarını kazandırması anlamı da vardır. Tasavvufta hakikat, şeriatın manevî boyutu olarak görülür (Uludağ 2016).

Tasavvuf terminolojisinde, dört mertebeden üçüncüsüdür. Tasavvufta hakikat, Allah'ın gerçek sıfatlarının görünüşü ile kulun sıfatlarının yok olması anlamında kullanılır. Hakikat, ibadetin sonucunda hakkı görme ve anlama durumudur (Baltacı, 1981).

Şeriatsız hakikat batıl, hakikatsız şariat ise makbul değildir. Bu ikisi tam bir uyum içindedir (Kuşeyrî, 2009).

Âşık Paşa'ya göre kişi gerçek bilgiye ve huzura çeşitli engelleri aşarak ulaşır. Bu aşamalardan birisi de hakikattir. Âşık Paşa'nın gerçek anlamda kastettiği hakikat, yaratıcıyı doğrudan görme onuruna ulaşmaktır. Bir insanın hakikate erişmesi için önce kendini tanıması gerekir. Çünkü kişi kendini tanıdığında, Hakkı da tanımış olur. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

“Şol kişi kim kendüzin kimdür bilür

Ol hakikat menzile irmiş olur” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, hakikat bilgisinin ilahî lütuf ve peygamberlik yoluyla insanlara verildiğine inanır. İnsanoğlu, evreni idrak eder ve anlar. Bu nedenle, ilk ortaya çıkan duyu idraktır, yedi yaşında ayırt etme yetisi ve sonrasında akıl yetisi gelişir. İnsan akıl yetisine sahip olduğunda, manevî bir göz açılır ve duyu ötesini kavramaya başlar. Bu ileri düzeydeki bilgi gücü olup peygamberlik aşamasıdır. Kişi, peygamberlik ile ilahî nur sayesinde gaybı ve aklın kavrayamayacaklarını anlayabilir. Bu aşama, tasavvufa ehlinin anlayacağı bir seviyedir. Âşık Paşa, esas marifetin kendini ve haddini bilmek olduğunu belirtir. Kişinin yaptıklarının farkında olmaması en büyük günahtır. Kendini bilen kişi, Allah'ı bulur. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

“Kendüzin bilmekdür âhir ma‘rifet

Kendü hâlin bilmemekdür ma‘siyet

Her ki bildi kendüyi bildi hak'ı

Kündüzinde ol kişi buldı hak'ı

Men ‘arafe nefsehû fekad ‘arefe rabbehû” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'ya göre, gizli hallerin bilgisine akıl sahipleri ulaşabilir. Allah, isteyene istediğini verir. Kişinin, ölmeden önce kendini bilmeyi istemesi gereklidir. Gerçek akıl sahibi her durumda devamlı kendini bilme hali içindedir. Cahil kimse ise bu hali sorgulamayan ve gaflet içinde yaşayan kişidir. Âşık Paşa bu durumu şöyle ifade eder:

“‘Âkil oldur kim bile kendü hâlin

Her hâl içre komaya elden yolın

Câhil oldur kim dimez iş nicedür

Şöyledür kim gündüz aña gicedür” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'nın "Garib-nâme" adlı eserinde hakikat kavramı, tasavvufî yolculuğun en üst ve en derin seviyesi olarak ele alınmaktadır. Bu seviye, şeriatın ibadetleri ve tarikatın manevî arınma süreçlerinden sonra gelen marifetin de ötesindedir ve Allah'ın gerçek doğasını anlamaya yönelik nihai bilgi ve deneyim aşamasını temsil eder.

Âşık Paşa'ya göre hakikat, Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında tam ve kesin bilgiye ulaşma hali olarak tanımlanabilir. Bu seviyede, birey dünya ve ötesine dair tüm yanılsamalardan arınmış, Yaraticının varlığını ve evrenin gerçek doğasını görmeye başlamıştır. Hakikat seviyesi, kişinin Allah ile varoluşsal bir birliğe ulaştığı ve O'nun sevgisi ve bilgisi içinde tamamen kaybolduğu bir durumu ifade eder.

Âşık Paşa, hakikat seviyesini yalnızca belirli bir bilgi veya deneyim olarak değil, Allah'la sürekli bir yakınlık ve birliktelik hali olarak da tanımlar. Bu seviyede, kişi Allah'ın iradesine tamamen teslim olmuş, onun her buyruğuna uyan ve onun sevgisi ile rızâsını gözetken bir yaşam tarzını benimser. Bilgi burada sadece teorik bir kavrayış değil, derin bir sezgi ve yaşanmış bir gerçeklik haline gelir.

Hakikat, Âşık Paşa'nın eserlerinde sadece bir aşama değil, aynı zamanda müminin ulaşması gereken nihai hedef olarak ele alınır. Bu seviye, yalnızca belirli bir bilgiye erişmeyi değil, aynı zamanda bu bilginin insanın hayatını dönüştürerek onu daha yüksek bir ahlakî ve ruhanî seviyeye yükseltmesini gerektirir. Böylelikle hakikat seviyesi, bireysel ve toplumsal bir iyileşme ve gelişmeyi de mümkün kılar.

Hakikat seviyesine ulaşan kişi, yalnızca Allah'ı değil, aynı zamanda insanlık ve evren hakkında da gerçek bilgiye erişir. Bu bilgi, kişinin hayatını ve varoluşunu köklü bir şekilde değiştirir; birey artık sıradan endişelerden uzak, yüksek bir bilinç ve huzur içinde yaşar. Âşık Paşa'ya göre, bu kişi her şeyde Allah'ı görür ve her şeyde onun işaretlerini okuyabilir.

3.2.8. Marifet

Arapçada bilgi, tecrübe, ameli bilgi, tanımak, aşinalık tecrübe ve ameli bilgi anlamına gelen marifet, terim olarak, kişinin yaşantısıyla doğrudan bağlantılı olan bir bilgi düzeyini ifade eder (Cebecioğlu, 2009). Marifet, bir şeyi düşünerek ve sonuçlarını değerlendirerek

bilmek anlamına gelir (Baltacı, 1981).

Başka bir ifadeye göre marifet sufileri, ruhanî haller yaşayarak ulaştıkları irfanî bilgidir (Uludağ, 2016). Bu anlayışa göre, salık önce Allah'ı bilir, sonra kulluk ve tevbeyle nefsinin günahlardan uzaklaştırarak Allah'a yakınlaşır. Bu süreçte Allah, kendisini salike tanıtır ve Hakk'ın kendisi için verdiği bu bilgiye marifet denir. (Kuşeyrî 2009).

Zunnûn-ı Mısırî (ö. 245/860) Allah'ı, zatını tanıtmaması yoluyla bildiğini, Allah marifet nasip ettiği için ona sahip olduğunu ifade etmiştir. Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848) marifeti aç ve açıklıkla yani çile çekerek bulduğunu söyler. Marifetin sonu hayret ve dehşettir. Onda en çok hayrete ve dehşete düşen marifete en çok sahip olanlardır (Tûsî, 2012).

Bir diğer ifadeye göre marifet, kulun kendi gerçekliğini kavraması ve kendi ile ilgili olan ve olmayan şeyleri bilmesidir. Kâsânî, marifeti mârifetü'l-hakikiyye ve mârifetü'l-iyânîyye olmak üzere ikiye ayırır. Mârifetü'l-hakikiyye, Allah'ı ve kendini bilmeyi birleştiren marifet olup ahadiyyet makamından doğar, Mârifetü'l-iyânîyye ise, Allah'ın anlatılamaz ve anlaşılamaz zatı ile kendinden geçen kimsenin müşahade tecrübesinden ortaya çıkan marifettir (Kaşani, 2010).

Sûfîler, marifetin özü ve doğası ile ilim arasındaki ayrımın neyi içerdiği konusunda farklı düşünmüşlerdir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre marifet, Allah'ın bilgisinin var olduğu yerde kişinin cehaletinin var olmasıdır. Ona göre gerçekte, bilen de bilinen de Allah'tır. Sehl b. Abdullah göre ise marifet, cehalet hakkındaki bilgidir. Kişinin Allah hakkında bir şey bilmediğini bilmektir. (Kelabazi 2021).

Ebû Saîd Harraz'a göre marifet Allah vergisi ve kulun çabası olmak üzere iki yoldan kazanılır (Tusi, 1996).

Kuşeyrî'ye göre, marifet bilgisine sahip olan kişi Allah'ı zatı ve sıfatıyla bilir. Kötü davranışlarını terk ederek nefsinin arındırır. Tüm davranışlarıyla Allah için doğru davranır. Sonrasında, Allah'ın kapısında uzun süre bekler (Kuşeyrî, 2009).

Sûfîler, ilimleri verâset ve dirâset ilimleri olarak ikiye ayırırlar. Dirâset ilmi sût ise verâset ilmi de bu sütten elde edilen yağdır. İlim, Allah tarafından kalplere ilham edilirken, marifet, bu ilmin değerlendirilip ayrımının yapılması demektir (Sühreverdi, 2010).

Âşık Paşa'ya göre ilim ve marifetten yoksun olan bir kişinin ibadeti, sevabı ve günahı anlayıp ayrımını yapması imkânsızdır. İnsanın kendisini bilmemesi, günahların başı olup insanın kendisini bilip, yaratılış sırlarını kendi nefsinde bulması marifettir. Âşık Paşa'ya göre,

insan yaratılmışların en şerefliisidir. Hakiki bilgi ve doğru davranış ile kemale erer. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

*“Âdemî oldur ki ol ma’nî bile
Añlaya bu hikmeti kıldan kıla
Her ki yokdur anda ‘ilm ü ma’rifet
Aña çi tâ‘at çi zühd ü ma’siyet
Ma’rifet şoldur kişi nefsin bile
Yiri gögi kendü nefsinde bula” (Yavuz, 2000)*

Âşık Paşa’ya göre, hakiki insan kendini bilendir. Kendini bilmeyenler ise insandan ziyade hayvana benzer. İnsan, ancak hür iradesiyle doğruyu bulabilir. İradesi kısıtlanarak ve zor kullanarak yaptırılan bir işte, işi yapan kişi hayvan mertebesinde gibidir. Etrafına yararı dokunmayan kişi ise tüm yaratılmışların en aşağısıdır. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

*“Her ki bildi kendü hâlin dünyada
Âdemî oldur hakikat iy dede
Kendü hâlin bilmeyen âdem degül
Aña hayvân dir-iseñ sen gam degül” (Yavuz, 2000)*

İnsan, kendini, başkalarını ve Allah’ın emirlerini iyi anlamalıdır. Kişi doğru yolu ilerlemeli, Allah’a ulaşmalıdır. Bu bilgiye sahip olmayan insan denilse dahi, aslında bir hayvan olduğunu Âşık Paşa şu şekilde dile getirmiştir:

*“Çün bile kendüzini hem ayrugı
Hem bile kim niçedür hak buyrugı
Aña lâyük dünyada dirlik süre
Neye sunsa lâcerem hükmi ire
Bu beni-âdem gerek hâlin bile
Tañrı’ya varmak nedür yolın bile
Gide ol yolça vara andan aña
Anuñ-ıla yöriye öñden soña
Bu işi añlamayan hayvân-durur*

Gerçi kim adı anuñ insân-durur” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre insanın öncelikle niçin yaratıldığını bilincinde olması gerekir. Âşık Paşa, duyulardan bahsederken, doğru görmek ve doğru duymak gibi hakikate ulaştıracak yönlerde vurgu yapar. Allah kişiye görüp anlayabilme kabiliyeti lütfetmiştir. Bu nedenle kişi doğru bir şekilde gözlem yaparak akıl yürütmelidir. Allah’ın yaptıklarını gören ve fark eden kişi Allah’ı da bilen ve fark edendir. Âşık Paşa bunu kendi ifadesiyle şöyle açıklamıştır:

“Görmek ü bilmek saña virdiyse hak

Ögüñi dir gözüñ aç bir dogru bak

Gör kim ol Allah neler kılmış-durur

Kudret elinden neler gelmiş-durur” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre, bilmediği bir konuyu bilen birine sormak utanılacak ve çekinilecek bir durum değildir. Bir sorunu olan kişi durumu öğrenmek için sormalı ve araştırmalıdır. Böylece asıl olanı görebileceğini şu mısralarla dile getirir:

“Her nese kim kişi anı bilmeye

Ger sorarsa bilene ‘ayb olmaya

Müşkili olan kişi sormaya mı

Şekker-içün kamışı sormaya mı

Gerçi küstâhlıkdur illâ soraram

Çün su’âlde ma’ni vardur görürem” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’da bilgiye ulaşmakta bir diğer yol da kalp ve aşktır. Âşık Paşa tüm yaratılmışların, aşk ile meydana geldiğini, bilinmezlerin bilgisi de aşk sayesinde ortaya çıkacağını şu şekilde ifade etmiştir:

“Kamu nesne ‘ışka kuldur ‘ışk şâh’

Işkı hâkim kodı mülke pâdişâh” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’ya göre asıl önemli olan, insanın kendisini tanıması, sınırlarını aşmaması, kendi durumunun ve yaptıklarının farkında olmasıdır. Âşık Paşa, kendini bilen kişinin marifetullahı ulaşmada ilerlediğini, kendini bilmeyen kişinin ise bu konudan uzaklaştığını şu mısralarla ifade eder:

“Kendüzin bilmekdür âhir ma’rifet

Kendü hâlin bilmemekdür ma'siyet

Her ki bildi kendüyi bildi hak'ı

Kündüzinde ol kişi buldı hak'ı" (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, insanın ilmin kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu kaynağı Allah, insanın bedeninde beş farklı noktaya yerleştirmiş ve her ilme de beş kanıt ihsan etmiştir. Âşık Paşa, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

"Tañrı'dan biş dürlü 'ilm inmiş-durur

Kullaruñ biş yirine konmış-durur

'Işk-ıla diñler-iseñ eydem tamâm

Kankı 'ilme nireñi kıldı makâm

Diñle imdi her birinüñ adını

Kim bilesin uşbu sözüñ dadını

Birisi bu 'ilm-i zâhirdür 'ayân

Birisi 'ibret-durur bellü beyân

Birisi şoldur kim ol hikmet-durur

Biri esrâr u biri kudret-durur" (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa için marifet, genel olarak Allah'ı tanıma, O'nun sıfatlarını ve yaratılışın gerçeklerini derinlemesine anlama kapasitesini ifade eder.

Âşık Paşa'da marifet, kişinin Allah'ın varlığına, birliğine ve sıfatlarına dair derin bir bilgiye ulaşması ve bu bilgiyle ruhanî bir dönüşüm yaşaması sürecidir. Bu mertebede birey, sadece zahiri ibadetlerin ötesine geçer ve Allah'ın evreni yönetiş biçimini, O'nun yaratılışındaki hikmetleri ve amaçları kavrar.

Marifet mertebesi, Allah'ın yaratılışındaki incelikleri ve derinlikleri anlama yetisi kazandırır. Böylece birey, kozmik bir bilinçle Allah'ın varlığını her yerde ve her şeyde görebilir.

Marifet mertebesine erişen kişi, sadece Allah'ı daha iyi anlamakla kalmaz, aynı zamanda O'nun iradesine daha uygun bir yaşam sürmeye başlar. Kişi, bu aşamada dünyevî ilgilere daha az önem verir ve Allah'ın rızâsını kazanmaya odaklanır. Bu, Allah'a olan bağlılığı artırır ve kişinin tüm varlığını Allah'a adamasına yardımcı olur.

Âşık Paşa, marifetin, sadece bilgi edinmekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bu bilginin kişinin ahlakını, düşünce yapısını ve yaşam biçimini değiştirmesi gerektiğini vurgular. Gerçek marifet, bu bilginin hayata geçirilmesi, Allah'a yönelik sürekli bir bağlılık ve ibadet hali gerektirir. Marifet, böylece bireyin Allah'la olan ilişkisini daha da derinleştirir ve onu sonraki merteye olan hakikate hazırlar.

Sonuç olarak, Âşık Paşa'nın eserlerinde marifet, Allah'ı gerçekten tanıma ve O'nun evrensel düzenini anlama süreci olarak kritik bir öneme sahiptir. Bu, kişisel manevî gelişimin yanı sıra, bireyin Allah ile olan ilişkisini daha bilinçli ve derinlemesine yaşamasını sağlar.

3.3. BİREYSEL VE TOPLUMSAL BİRLİK İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Âşık Paşa'nın eserlerindeki öğretiler ve nasihatler, onun sosyal ve toplumsal birlik düşüncesini yansıtır.

İnsanların birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerinde uyum ve dayanışmanın önemini vurgulayan Âşık Paşa, bireysel ve toplumsal birlik ve beraberlik anlayışını açıkça ifade eder. Onun düşüncelerinde, insanların birbirlerine karşı sorumlulukları, adaletli davranmaları ve eşitlik ilkesine bağlı kalmaları gerektiği önem kazanır. Âşık Paşa'nın sosyal ve toplumsal birlik düşüncesi, toplumun her kesimini kapsayıcı bir anlayışı savunur.

Âşık Paşa, özellikle zulme, adaletsizliğe ve sosyal ayrımcılığa karşı durur. Eserlerinde yoksulların ve mazlumların sesi olmaya çalışır, onların yanında yer alır. Toplumsal adaletin sağlanmasının, birlik ve beraberliğin temel taşı olduğunu vurgular.

Ayrıca, Âşık Paşa eğitim ve bilginin önemini vurgular. Ona göre, bilgili ve ahlaklı bireyler toplumda huzur ve uyumu sağlamada önemli bir rol oynar. Bu nedenle, herkesin eğitime erişiminin olması ve bilginin yayılması gerektiğini savunur.

Âşık Paşa, Garib-nâme'nin ilk bölümünde on hikâyeye yer verir. Bunların hemen hemen hepsi birlik düşüncesini ile ilgilidir. Birinci bölümün ilk kıssasında Allah'ın birliğini ele alır, onun her şeye gücünün yettiğini ve bir olduğunu vurgular.

Âşık Paşa'ya göre, birlik, Allah'a yakıştır. Yiğitlik gibi ahlakî erdemlerin tam hali bir olana inanmaktır. Birliğe tabi olanlar hedeflerine ulaşabilirken, ayrılık ve huzursuzluk çıkaranlar yerinde sayarlar. Birlik içinde olanlar üzüntüden uzaklaşırlar ve hatta bu kişiler dünyada sultan olmuş gibidirler. İki gönül bir olduğunda gerçek zenginlik ortaya çıkar. Âşık Paşa bu hususu şu şekilde dile getirir:

“Cümle işüñ yigregi birlik-durur

Birlige bitmek bütün erlik-durur

Birlige bitenler irdi menzile

İkilikle kimse gelmez hâsıla

Kanda kim iki gönül birlikdedür

Göresin bunlar ganî dirlikdedür

Birlik ehli hōş geçirür vaktını

Birikenler dutdı dünyâ tahtını

Birliğ-ile açdı yolu Mustafâ

Hükm kıldı dünyaya kâfdan kafa

Birlige biten gönüller oldı şâd

Hâsıl oldı bunlara cümle murâd

Ne ki devlet var-ısa birlikdedür

Birlik ehli ölmesüz dirlikdedür

Birliğ-ile geldi cümle iş ele

Birliğ-ile vardılar doğru yola

Birlik içredür Çalab'ıñ rahmeti

İşid imdi eydeyüm bu hikmeti” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'ya göre huzur, hakkaniyet, bereket gibi her şey, birlikle gerçekleşir. Birlikle tüm yapılanlar başarıya ulaşır ve hakkın peşinden gidenler amacına erişir. Allah'ın lütufları da birlik içinde olanlara yöneliktir. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

“Ne ki devlet var-ısa birlikdedür

Birlik ehli ölmesüz dirlikdedür

Birliğ-ile geldi cümle iş ele

Birliğ-ile vardılar doğru yola

Birlik içredür Çalab'ıñ rahmeti

İşid imdi eydeyüm bu hikmeti” (Yavuz, 2000)

Allah, insanlardan kulluk etmelerini istemiş ve bunu yerine getirmek için ibadet

etmelerini buyurmuştur. Ancak Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapılan ibadetler, bir rehberin rehberliği altında gerçekleştirilmelidir. Çünkü kalplerin bir hedefe yönlendirilmesi gerekir ki Allah'ın ihsanına erişilebilsin. İnsan, farz ve sünnetin ne olduğunu bilen bir kişidir zaten. İbadetlerini yalnızca da yerine getirebilir. Fakat Allah, ibadetlerin topluca yapılmasını tercih eder, böylece insan O'nun ihsanına erişebilir. Âşık Paşa bu hususu şu mısralarla dile getirir:

“Aslı oldur kim imâma uyalar

Uymag-ıla hak rızâsın bulalar

Tâ gönüller uymayınça bir yire

Rahmetine Tañrı ’nuñ kanda ire

Tâ ’atı yalñuz dahı kılsa olur

Farz u sünnet ne ’ydügin kamu bilür” (Yavuz, 2000)

Bütün iyilikler, bir arada olmaktan geçer. Akıllı kişi de birlikte olmayı başaran kişidir. Allah'ın birlik vesilesiyle ulaşılabilir. Bunun nasıl olacağıyla ilgili Âşık Paşa, gözler üzerinden anlatım yapar. Ona göre iki göz, birbirlerinden ayrılmazlar, hep aynı tarafa bakar ve her zaman birlikte hareket ederler. Allah gözlere birlikteliği sebebiyle kendi cemalini göstermeyi ihsan eder. İnsan da yalnızca Allah ile bir olursa bu lütfâ ulaşabilir. Bu kişi, dünya yaşantısını mutlu ve huzurlu geçirdikten ahirette de sonsuz rahmete erişir. Bu anlatım, birlik ve beraberliğin hem dünyevî hem de manevî anlamda ne kadar önemli olduğunu vurgulayan güzel bir anlatıdır. Âşık Paşa iki gözün iş birliği, insanın Allah ile olan ilişkisinin bir simgesi olarak şöyle kullanılmıştır:

“Gözleriñ eyde saña n ’itmek gerek

Yâr-ıla birlik niçe itmek gerek

Hîç iki göz iki yaña bakamaz

Eyle bitmişdür biri birni komaz

İkisi bile bakar saga sola

Bilelikdedür niçe kim var ola

Uyhuya varsa dahı bile varur

Uyanıçak yine bile uyanur

Aglayıçak ikisi aglar bile
Diñse dahı hem yine diñer bile
Şöyle bütün birlige bitdüg-içün
‘Ömr içinde biriküp gitdüg-içün
Gör ne devlet virdi Tañrı bunlara
Lâyık itdi bakmaga dîdârına
Sen dahı birlik iderseñ yâr-ıla
Şâd olasın ‘âkıbet dîdâr-ıla” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, birinci kısımdaki beşinci hikâyesinde birlik hakkında konuşurken, bedeninin parçası olan elleri detaylı bir şekilde tasvir eder. İnsan bedeninde her yerde öğretici nitelikler vardır, ancak bunu herkes algılayamaz. Bu bilgiye sadece Allah dostları ulaşabilir. İnsan kolu ele kadar tek bir bütündür. Devamında el beş parmağa ayrılır. Bunların güç ve boyları eşit olmadığından, onları bir araya getirmedikleri sürece eksiklik ve fazlalıkları fark edilemez. Ancak insan, elini kapattığında, uzunluk ve kuvvetin doğru olduğunu anlamalıdır. Âşık Paşa kendi diliyle şu şekilde anlatmaktadır:

“Ele degin biriküp geldi koluñ
Anda geldi biş budak oldı elüñ
Hîç ikisi düz degül kaddi tamâm
Kuvvet içre bir degül haddi tamâm
Tâ ki bunlar bir yire cem‘ olmaya
Artuğı eksügi hîç düz olmaya
Çünkü cümle yönlerin döndürdiler
Kamusı bir yire baş indürdiler
Düpdüz oldı kaddi vü hem kuvveti
Bakuban görseñne sen bu ‘ibrete
Sen ne hâcet kimseden kim sorasın
Elüñi yum üstine bak göresin” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa başka bir hikâyesinde, dünyadaki suları anlatarak birlik düşüncesini öne

sürmeye çalışır. Dünyadaki bütün sular denize bağlanmıştır. Fakat tek bir pınar suyu, dağlar, taşlar, hava durumu gibi durumlar sebebiyle miktarı çok da olsa denize ulaşamaz. Çünkü yalnız başına olduğundan sorunları aşmaya gücü yoktur. Âşık Paşa bu misali şu şekilde anlatır:

“Bir deñizdendir kamu sular başı

Tagıluban dutdılar tagı taşı

Katre katre degme yirden çıkdılar

Yüz urup yine deñize akdılar

Ne kadar güçlü olursa bir pınar

Deñize yol iltermez yire siñer

Zîra tag u taş aña ma’nî-durur

Issı sovuk hem anuñ yolın urur

Yalñuzın hód kuvveti yok kim aka

Yolina karşı duranları yıka” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa’nın bahsettiği su anlatımı, birlik ve beraberliğin gücünü ve önemini anlatmak için oldukça etkileyicidir. Pınardan çıkan bir su sadece kendi yoğunluğundaki su ile denk geldiğinde birleşir ve çoğalırsa denize karışır. Çoğalıp büyük bir ırmağa dönüşürler ve varış noktasına erişirler. Birlikte olmak onları güçlendirir. Akarken dağlar, taşlar engel ve ovalar da onun ilerleyişini engelleyemez, hiçbir şey onları durduramaz.

Bu benzetme, güçlü bir topluluğun veya bireylerin birleştiğinde ne kadar güçlü ve yenilmez olabileceğini gösterir. Birlikte hareket eden insanlar, karşılarına çıkan engelleri aşabilir ve hedeflerine ulaşabilirler. Dağlar ve taşlar gibi engeller, onların yolunu kesemez. Ovalar gibi düz araziler bile onların ilerlemesini durduramaz. Bu metafor ayrıca, birlik ve beraberliğin yalnızca sayısal bir artış değil, aynı zamanda niteliksel bir güçlenme getirdiğini de vurgular. Birlikte hareket eden bireyler, birbirlerine destek olarak daha güçlü hale gelirler. Bu da onları, tek başlarına olduklarından çok daha ileriye taşır. Birliğin sağladığı güç, hiçbir engelin onları durduramayacağı bir kuvvet oluşturur. Bu metafor, birliğin ve beraberliğin önemini, engeller karşısında dayanıklılığı ve hedeflere ulaşmadaki kararlılığı anlatır. Birlik içinde hareket eden insanlar, tıpkı güçlü bir nehir gibi, karşılarına çıkan tüm engelleri aşarak hedeflerine ulaşabilirler. Âşık Paşa bu misali şu şekilde dile getirir:

“Birliq-ile şol kadar kuvvetlenür

Kim ulu ırmaga degin katlanur

Çünki irer karışur ırmag-ıla

Hiç gümânsuz yolın iltür menzile

Zîra kim ırmak suyu kuvvetlüdür

Kamu akan sudan ol devletlüdür

Tag u taş anuñ yolın bögeyimez

Yazı vü yaban anı egleyimez” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa birlik sayesinde huzura ulaşma yollarını anlatır. Yolda olan biri istediği yere varabilmek için bir rehberin varlığına ihtiyaç duyar. Çünkü yalnız olan hiç kimse Allah'ın yolunu bulamamıştır. Âşık Paşa bunu şu şekilde ifade eder:

“Yalñuzın hiç kimsene yol varmadı

Kulavuzsuz hak yolın başarmadı

Kulavuz gerek yola girenlere

Kim ireler diledükleri yire” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa, kaz sürüsünü bir örnek olarak kullanarak, bu sürünün hepsinin bir rehberle itaat ettiğini ifade eder. Kaz sürüsü, Türkmenistan'dan Umman'a kadar yaylaları, dağları ve sahilleri içine alan birçok yerden geçerken düzenli bir şekilde ilerler. Bu kazlar, sayıları kaç olursa olsun, bir lider belirlerler ve bu liderin rehberliğinde felaketten kaçınarak hedeflerine ulaşırlar. Burada kazlar, insanlar için Allah'a davet eden kılavuzlar veya din büyükleri olarak anlaşılır. Hangi topluluk liderliğe sahipse, diğerlerinden önde ve yüksekte olacaktır. İsyan edenler ve kılavuzları olmayanlar ise yaratıkların en kötüsüdür. Ahirette, herkesin kimin peşinden gittiğiyle çağrılacağına dair Kur'an'dan bir ayet delil olarak şöyle gösterir:

“Bu söze Kur’ân ’da vardur hem delîl

Yevme ned’û didi âhir ol Celîl

Yevme ned’û külle ünâsin bi-imâmihim” (Yavuz, 2000)

(Bir gün insanları önderleriyle birlikte çağırırız) (Karaman vd. 2020 17/71)

Birlik ruhunu anlatan bir başka hikâyede ise Âşık Paşa şu şekilde aktarır: Eski

zamanlarda bir Arap, Kâbe'ye gitmek istemiş. Bir grupla yola çıkmış, ama bir nedenden dolayı yolculuktan geri kalmış. Yalnız başına, aç ve susuz, yolda tek başına ilerlemiş, sonunda deniz kenarında bir yerde dinlenmeye karar vermiş. Gece olduğu için üşümeye başlamış, güneşin doğmasıyla ısınması gerektiğini düşünmüş. Yanında çakmak, taş ve kav bulunuyormuş. Hangisinin ateşi yakabileceği hakkında düşünmüş, çakmaktan yardım dilemiş, ama çakmak ateşi vermeyi reddetmiş. Sonra taşı ardından kavı eline almış. Ancak üçü de, adamın inlemeleri ve ağlamalarına rağmen isteğini yerine getirmemiş. Sonunda adam, kavı taşın üzerine koyup tutmuş, diğer eliyle taşa çakmakla vurunca ateş yanmış. Alevleri seyreden adam önce Allah'a şükretmiş, sonra derin düşüncelere dalmış. Ateşin kaynağını sorguladığında, birliğin gücünü kavramış (Yavuz, 2000).

Âşık Paşa'nın bir diğer hikâyesinde bir benzetme yer alır: Belirli bir zaman diliminde deneyimli bir lider vardır ve o, hayatı boyunca pek çok şey görmüş ve tecrübe etmiştir. Bu liderin otuz oğlu bulunmaktadır. Bu otuz oğul da farklı bölgelerde liderlik yapmaktadır. Baba, ölümünün yaklaştığını hissederek oğullarını bir araya getirir ve onlara dünya hayatında huzur ve düzen içinde yaşamalarını tavsiye eder. Ertesi gün, her birinden bir ok getirmelerini ister. Bir sonraki gün geldiğinde de herkesin getirdiği okunu kırmalarını ister. Evlatları bunu da yapar. Sonrasında her birinden bir ok getirip getirdiği oku kendisine vermelerini ister. Baba, otuz oku bir araya getirip sıkıca bağlar ve oğullarından tekrar kırmalarını ister. Otuz oğul, tek tek okları almış ve kırmaya çalışmış olsalar da başaramazlar. Sonunda, güçsüzlüklerinin farkına vararak babalarından öğüt almak isterler. Baba, ilk okların yalnız olduklarını ve bu yüzden kırıldıklarını, ancak bir araya geldiklerinde herkesin güçsüz kaldığını söyler. Bu hikâyeden çıkarılacak ders, yalnız kişinin zayıf olduğu, ancak birleşenlerin ise sonsuz güce sahip olduğudur. Ayrılık ise sadece zarara yol açar ve ondan kaçınılmalıdır.

Âşık Paşa birinci bölümün onuncu kıssasında Ermeni, Türk, Acem ve Arap yolcuların tesadüfen yolda karşılaşmalarından başlayarak anlattığı olayda birlikten bahseder. Hikâyeye göre yolcular, yolculuk esnasında buldukları akçenin akıbeti ile ilgili hem fikir olmalarına rağmen birbirlerinin dilini anlamadıkları için aralarında anlaşmazlık oluşmuştur. Anlaşmazlığı ise dördünün de dilinden anlayan bir kişi bertaraf etmiştir (Yavuz, 2000).

Âşık Paşa bir olanların övüleceğini ve ayrılıkta bulunanların ise kötüleneceğini ifade etmiştir.

“Her birisi birikenler medhidür

İkilik içre kalanlar kadhıdur” (Yavuz, 2000)

Haz. Muhammed ve sahabeleri birliktelikleri sebebiyle huzura nasıl ulaştıklarından bahseder. Haz. Muhammed, birlikteliği bozulmuş bir halka peygamber olarak görevlendirilmiştir. Allah'ın emirlerini açıkça iletteğinde çeşitli zulümler ve işkencelerle karşı karşıya kalmıştır. Haz. Muhammed'in destekçisi ise ona sadık arkadaşları onun vefatından sonra devlet yönetiminde yer alacak dört halife olmuştur. Bu dört sadık arkadaş, mallarını ve canlarını feda ederek Haz. Muhammed ile birlik olup düşmanlara karşı durabilmişlerdir. Birliğin olduğu yerde, iki dünya saadeti onların olmuştur. İsyankârlar ve ayrılıkçılar ise fitne içinde beraber olanlardır. Allah için birlik için çabalayan kişi, Allah'a erişmiş olur. Âşık Paşa bunu řu şekilde açıklar:

“İşid imdi eydeyüm bir anları

Hak yolında ol biriken cânları

Birlik içre kim ne devlet buldılar

Biriküben niçe yoldaş oldılar

Hak rızâsın buldılar birliğ-ile

Hazret'e irdi bular dirlig-ile

.....

Pes bilüñ kim kanda birlik var-ısa

Kim kimüñle ikiliksüz yâr-ısa

Devlet-i her dü cihân anlardadur

Anlaruñ menzilleri cânlardadur

Birikenler buldılar girtü murâd

Mahkum oldu bunlara biliş ü yâd

Zîra birlik hak Çalap birligidür

İkilik şol 'âsiler dirligidür

Birlige bitmek hak'a irmek olur

Pâdiřâhuñ lutfına girmek olur

Birlige bitmek niřândur devlete

Lâyık eyler âdemîni hazret'e

İy yarânlar birlik eyleñ yâr-ıla

Kim varasız dünyadan ikrâr-ıla

Birlige ulaşmadın varanlaruñ

Yarın işi düşvar ola anlaruñ” (Yavuz, 2000)

Âşık Paşa'nın birlik ile ilgili anlattıkları manevî birliğin yanı sıra, toplumsal ve siyasî birliği de kapsamaktadır. Birlik anlayışının nasıl oturacağı ve sosyal birliği oluşturmada yöneticilerin oynayacağı rolü açıkça ifade etmektedir (Ovacık, 2016).

Âşık Paşa, adaletin herkes için eşit bir şekilde uygulanmasının toplumsal uyumun temelini oluşturduğunu belirtir. Eserlerinde, özellikle Garîb-nâme’de, sosyal adaletin bireyler arası ilişkilerde ve toplum genelinde uyum yaratacağına inanır. Böyle bir adalet anlayışı, bireylerin birbirine olan güvenini ve topluma olan bağlılıklarını artırır.

Âşık Paşa, insanlar arasında kardeşlik duygusunun güçlendirilmesi gerektiğini savunur. Özellikle zor zamanlarda birbirine destek olma ve dayanışma içinde olma fikrine dayanır. Güçlü bireyler arası bağlar, toplumun daha bütüncül ve dirençli olmasını sağlar.

Âşık Paşa, bilginin bireylerin gelişimi için temel bir araç olduğuna inanır ve eğitimin, toplumda daha geniş bir anlayış ve hoşgörü ortamı yaratılmasına yardımcı olacağını düşünür. Eğitimli bireylerin, toplumsal sorunları daha etkili bir şekilde çözebileceği ve daha sağlıklı toplumlar oluşturabileceği görüşündedir.

Âşık Paşa, ahlakî ve manevî değerlerin korunması gerektiğini vurgular. Bu değerler, bireylerin topluma karşı olan sorumluluklarını hatırlatır ve toplum içinde birlik ve beraberliği pekiştirir.

Âşık Paşa, zulme ve adaletsizliğe karşı durmanın önemini vurgular. Bu duruş hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir ahlakî tavır olarak kabul edilir. Zulme karşı çıkmak, toplumda adalet ve eşitliğin sağlanmasına ve beraberliğin güçlenmesine yardımcı olur.

Âşık Paşa'nın bireysel ve toplumsal birlik ve beraberlik anlayışı, bu değerler üzerine kuruludur. Bu yapı, bireylerin birbirlerine ve topluma olan bağlılıklarını güçlendirerek daha uyumlu ve adil bir toplum inşa etmeyi amaçlar.

Sonuç olarak, Âşık Paşa'nın sosyal ve toplumsal birlik düşüncesi, adalet, eşitlik, bilgiye erişim ve her bireyin toplumda aktif bir rol oynaması gerektiği fikrine dayanır. O, bu

değerlerin toplumda barış ve huzurun sağlanması için elzem olduğunu vurgular.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, Âşık Paşa'nın tasavvufî ve ahlakî görüşleri ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Âşık Paşa, Anadolu topraklarında yetişen ve eserleriyle on dördüncü asrın sosyal, kültürel ve dinî yapısına ışık tutan önemli bir şair ve düşündürüdür. Âşık Paşa, eserlerinde İslami ahlak ve tasavvufî düşüncenin derinlemesine bir sentezini sunmuştur. Özellikle "Garib-nâme" isimli eseri, onun tasavvufî anlayışını ve topluma yönelik ahlakî tavsiyelerini içermesi bakımından bu çalışmanın merkezinde yer almıştır. "Garib-nâme" adlı eseri üzerinden yapılan değerlendirmeler, şairin insanı evrensel bir merhamet çerçevesinde ele aldığını ve tasavvufun temel prensiplerini halkın anlayabileceği bir dilde ifade ettiğini göstermiştir.

Âşık Paşa'nın tasavvufî düşüncesinin, bireysel arınma ve ruhanî gelişimle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyal ahlaka ve adalet anlayışına da vurgu yaptığını ortaya koymuştur. Onun eserlerinde, bireyin kendi benliğini aşarak ilahî aşka ulaşma çabası, tasavvufun mistik yönlerini açığa çıkarırken, bu yolculuğun, bireyin toplum içindeki sorumlulukları ile de bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Âşık Paşa'nın eserlerinde sıklıkla rastlanan başlıca temalar; insanın kendi nefesine hâkim olması, Allah'a olan yakınlığı artırma çabaları ve toplum içindeki adaletli davranışlar olmuştur. Bu temalar, onun eserlerinin hem tasavvufî hem de ahlakî bir okuma yapılmasını zorunlu kılar.

Şair, özellikle toplumsal düzen ve adalet meselelerine büyük önem vermiş, eserlerinde sıklıkla adalet, eşitlik ve merhamet temalarını işlemiştir. Bu bağlamda Âşık Paşa, tasavvufî bir bakış açısıyla toplumsal ahlak normlarını ele alırken, aynı zamanda dönemin siyasî ve sosyal sorunlarına dair eleştirilerde de bulunmuştur. Şairin, bireyin iç dünyasına yaptığı vurguyla birlikte, sosyal adalet ve etik normlara dair görüşleri, onun sadece bir mistik şair değil, aynı zamanda toplumsal değerleri önemseyen bir düşünür olduğunu ortaya koymaktadır. Şairin hem dinî hem de dünyevî adaleti ön plana çıkarması, onun eserlerinin çok boyutlu bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Çalışmamızda elde edilen bulgular, Âşık Paşa'nın tasavvufî anlayışının, onun ahlakî tutum ve değerleriyle iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Âşık Paşa'nın eserleri, Anadolu tasavvuf edebiyatında sadece dinî ve mistik öğretileri yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin toplumsal ve ahlakî meselelerine de ışık tutan kaynaklar olarak değerlendirilebilir. Şairin eserleri, döneminin sosyal yapı ve değer yargılarını anlamak için de

önemli birer araçtır.

Âşık Paşa'nın ahlakî ve tasavvufî görüşleri, onun eserlerindeki dil ve üslupla da pekiştirilmiştir. Kullandığı semboller, mecazlar ve hikâyelerle, karmaşık tasavvufî kavramları daha anlaşılır hale getirmeyi başarmıştır. Bu yöntem, onun mesajlarını daha geniş kitlelere ulaştırmasını sağlamış ve eserlerini, döneminin yanı sıra sonraki nesiller için de değerli kılmıştır.

Sonuç olarak, Âşık Paşa'nın eserleri, tasavvufî düşüncenin yanı sıra ahlakî ve toplumsal değerleri de içermesi bakımından, Anadolu tasavvuf edebiyatı içinde özel bir yere sahiptir. Onun, bireysel manevî gelişimin ötesine geçerek toplumsal sorunlara da eğilmesi, eserlerini günümüzde dahi ilgi çekici ve üzerinde düşünölesi kılar.

Bu tez, Âşık Paşa'nın eserlerini anlama ve yorumlama çabasıyla, onun edebî ve fikrî mirasının daha iyi kavranmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Ayrıca, bu çalışma, Âşık Paşa'nın eserlerinin, modern dünya için hâlâ geçerli olan ahlakî ve tasavvufî iç göröler sunduğunu ve onların toplumsal ve bireysel hayatımıza dair değerli dersler içerdiğini vurgulamaktadır.

Bu tezin, Âşık Paşa'nın eserlerinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesine yönelik ileri araştırmalar için bir temel oluşturması ve Anadolu tasavvuf edebiyatının daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesine imkan sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Alptekin, C (1989). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Türkiye Selçukluları* (Hakkı Dursun Yıldız, Ed.). Çağ Yayınları.

Alparslan, A (2012) Âşık Paşa'da Tasavvuf. *Aşık Paşa'da Tasavvuf*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 12.

Ankaravî, İ. R (2008). *Minhacü'l- Fukara* (S. Arpaguş, Ed.). Vefa Yayınları.

Arabî, M. İ (2017). *Fütuhat-ı Mekkiyye* (E. Demirli, Çev.).

Aslan, Y (2016). *Âşık Paşa-Garib-nâme ve Üzerine Yapılan Çalışmalar* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ateş, S (2000). İhlas. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (c. 21). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Ayan, E (1999). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 13.

Baba, S (1998). *Tasavvuf Terimleri- Istilahat-ı Sofiyye Fi Vatan-ı Asliyye*. Heten keten yayınları.

Balibeyoğlu, L (1998). XIII. yüzyılda Kırşehir Nureddin Cacabey ve Ahmet Gülşehri. *Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*, 6.

Baltacı, C (1981). *Tasavvuf Lügati*. Elif Neşriyat.

Banarlı, N. S (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. Yedigün Neşriyatı.

Bardakçı, M. N (2016). Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar. *Yeni Türkiye*, 22(91).

Barkan, Ö. L (1974). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri. *Vakıflar Dergisi*, 2.

Barkçin, S. Ş (2020). *Anadolu İrfanı*. Mostar.

Başgöl, M., & İlerisoy, Z. Y (2021). Yeniden İşlevlendirme Kapsamında Tarihi Yapı Örneği; Kırşehir Cacabey Cami Analizi. *Ahî Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1).

Bulut, H. İ (2012). Rızâ. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 35). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Bursalı, M. T (1972). *Osmanlı Müellifleri 1299—1915* (İ. Özen, & A. F. Yavuz, Ed.). Meral Yayınları.

Cebecioğlu, E (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitabevi Yayınları.

Cürcani, S. Ş (2014). *Ta'rifat Tasavvuf Istılahları* (A. M. Tolun, & A. Acer, Çev.). Litera Yayıncılık.

Çağrı, M (1989). Ahlak. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

Çağrı, M (2009). Sıdk. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 37). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Çağrı, M (2011). Tevazu. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Çelebioğlu, A (1976). *Sultan II. Murad Devri Mesnevîleri* [Basılmamış doçentlik tezi].

Çorak, R (2021). *Edebiyat Yazıları: Garib-name Üzerine*. Dby Yayınları.

Demirci, M (1997). Hakikat-i Muhammediye. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 15). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Demirli, E (2018). İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî: İlimlerin Tedâhül Devrinde Tasavvuf ve Felsefe, İslam Felsefesi Tarih ve Problemler. *İsam Yayınları*.

Ekinci, C (1973). *Âşık Paşa Garib-nâme* [Bitirme Tezi]. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

el-Aclunî, İ. b. M. (2019). *Keşfü'l Hafa* (M. Genç, Çev.). Beka Yayınları.

El-Cili, A (2015). *Şerh-u Müşkilati'l-Fütuhati'l Mekkiyye—Fütuhat-ı Mekkiyye Şerhi* (A. Akay, Çev.). İlk Harf Yayınevi.

El- İsfahânî, R (2022). *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü* (M. Yıldız, Çev.). Çıra Yayınları.

Erkaya, M. E (2017). *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Otto.

Erkoç, E (2005). *Âşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi*. Yeni Zamanlar Dağıtım.

Eyice, S (1991). Âşık Paşa Türbesi. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 10). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Gazâlî, İ (2013). *Miyâru'l İlim (İlmin Ölçütü)* (A. Durusoy & H. Hacak, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.

Gazzâlî, İ (2020). *Kalplerin Keşfi Mükâşefetü'l Kulüb* (M. Taha, Çev.). Muallim Neşriyat.

Gazzâlî, İ (2021). *İhya-u Ulumid'din* (S. Güllü, Çev.). Huzur Yayınevi.

Gemuhluoğlu, Z (2020). “Varlık Dağını Delmek”: İbnü'l-Arabî'nin Eserleri Esâsında Varlık, Tecrübe ve Ahlâk Açısından Aşk. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 15.

Genç, İ (2011). *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*. Kendi yayını.

Gibb, E. J. W (1998). *Osmanlı Şiir Tarihi* (A. Çavuşoğlu, Çev.). Akçağ Yayınları.

Göçgün, Ö (1986). Devrinin Sosyal ve Edebî Şartları İçinde Âşık Paşa. *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları*, 1.

Gölpınarlı, A (1936). Âşık Paşa'nın Şiirleri. *Türkiyat Mecmuası*, 5.

Gölpınarlı, A (1961). *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İnkılap kitabevi.

Gölpınarlı, A (2006). *Yunus Emre, Hayatı ve Bütün Şiirleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gölpınarlı, A (2016). *Vilayetname- Manakıbı Hacı Bektâş-ı Velî*. İnkılap Kitapevi.

Günay, Ü & Güngör, H (2015). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. Berikan Yayınevi.

Günşen, A (2002). Âşık Paşa ve Garib-nâme'nin Anadolu Türk Yazı Dili Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* (. Ahî Evran Üniv. Kırşehir Eğt. Fak. Derg.), 3(2).

Günşen, A (2006). *İlk Türkçecilerden Kırşehirli Âşık Paşa—Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri*. Kırşehir Valiliği.

Hammer, J. V (2011). *Osmanlı Tarihi Devlet-i Aliye* (İ. Bahar, Ed.; 2. bs). Kum saati Yayınları.

Herevi, H. A. el-Ensari-el (2017). *Tasavvufta Yüz Basamak Menazilü's-Sairin* (A. Tek, Ed.). Emin Yayınları.

Işık, Z (2020). *Tarikat, Toplum ve Siyaset (Baba İlyas'tan Elvan Çelebi'ye Bir Süfi*

Ailenin İzinde). Çizgi Kitabevi Yayınları.

İnalçık, H (1999). *Osmanlı Tarihi: Toplu Bir Bakış*. Yeni Türkiye Yayınları.

Kaplan, M (2016). *Kültür ve Dil*. Dergah Yayınları.

Kara, M (1997). Havf. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 16). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Karahan, A (1985). XIV. yüzyıl sonlarına kadar Türk Kültürü Ve Edebiyatı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*.

Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S (2020). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kartal, A (2009). *İlahi İsimler Teorisi—Allah İnsan İlişkisi*. Hayy Kitap.

Kaşani, İ (2010). *Tasavvufun Ana Esasları* (H. Uygur, Çev.). Kurtuba Kitap.

Kaval, M (2013). Yunus Emre ve Mevlânâ'nın Eserlerinde İnsan ve Tekâmülü. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2).

Kaymaz, Z (1989). *Âşık Paşa Garib-nâme* [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi.

Kaymaz, Z (1989). *Âşık Paşa Garib-nâme, Dil özellikleri, kısmî transkripsiyon, söz dizini* [Basılmamış Doktora tezi]. İnönü Üniversitesi.

Kelabazi, (2021). *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf* (S. Uludağ, Ed.). Dergah Yayınları.

Kemikli, B (2005). Garib-nâme'de Peygamber ve Asr-ı Saâdet Tasavvuru. *İstem (Ek sayı: Asr-ı Saâdet-1)*, 1.

Kılıç, M. E (1994). Ekberîyye. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 10). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kılıç, M. E (2022). *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş* (N. Tan, Ed.). sufi Kitap Yayınları.

Koca, F (2002). Osmanlılar Dönemi Fıkıh—Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1).

Köksal, M. F (2013). *Âşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu: Bildiriler*. Kırşehir Valiliği Kültür Hizmetidir.

Köksal, M. F., & Kırılı, Ş (2013). *Âşık Paşa'nın Sema Risalesi: Risâle fî Beyânî's-*

Semâ. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 33.

Köprülü, M. F (1965). *Âşık Paşa. İçinde İslam Ansiklopedisi* (C. 1). MEB.

Köprülü, M. F (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Köprülü, M. F (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Akçağ Yayınları.

Kurt, H. (2023). *Âşık Paşa'da Tasavvufî Düşünce*. Araştırma Yayınları.

Kuşeyrî, A (2009). *Kuşeyrî Risalesi* (D. Selvi, Çev.). Semerkand Yayınları.

Kut, G (1991). *Âşık Paşa. İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 4). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Küçük, O. N (2017). *Fususü'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kamil*. İnsan Yayınları.

Levend, A. S (1953). *Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi Fakr-Nâme ve Vâsf-ı Hâl*. Türk Tarih Kurumu.

Levend, A. S (1954). *Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi Daha: Hikâye ve Kimya Risalesi*. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 2, 265-284.

Mengi, M (2019). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Akçağ Yayınları.

Noyan, B (1998). *Âşık Paşa'yı Velî Garib-nâme* (1. bs). Ardıç yayınları.

Ocak, A. Y (1991). *Âşık Paşa: Tasavvufî Şahsiyeti*. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 4). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Ocak, A. Y (1991). *Baba İlyas. İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 1). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Ocak, A. Y (2000). *Babailer İsyanı -Alevîliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. Dergah yayınları.

Ocak, A. Y., & Erünsal, İ. E (2014). *Menakıbu'l-Kudsiyye Fi Menasibi'l-Ünsiyye (Elvan Çelebi)*. Türk Tarih Kurumu.

Okuyucu, C (1988). *Âşık Paşa'nın Tasavvuf Risâlesi*. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2.

Ovacık, Z (2016). *Âşık Paşa'nın "Garib-nâme"sinde Siyaset Düşüncesi*. *Kutadgubilig Felsefe ve Bilim Araştırmaları*, 29.

Özler, M (2012). Tevhid. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 41). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Öztürk, Y., & Dinç, Ö (2020). *Sünni- İrfani Geleneğin 14. Yüzyıl Temsilcisi Âşık Paşa ve Türkçe Mesnevîsi Garib-nâme Üzerine İncelemeler*. Ensar Neşriyat.

Pattabanoğlu, F. Z (2020). Kozmolojik ve Epistemolojik Perspektiften Âşık Paşa'da İnsan Anlayışı. *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri, I*.

Pekolcay, N (2002). *İslami Türk Edebiyatı*. Kitabevi.

Sevgi, H. A (1986). XIII. Asırda Anadolu'da Fikrî ve Tasavvufî Hareket. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3.

Seyhan, A (2014). Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2.

Sühreverdi, Ş (2010). *Avarifü'l Mearif Tasavvufun Hakikatleri* (A. Öztürk, Çev.). Saadet Yayınevi.

Şahin, G (2012). Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir tarihi üzerine araştırmalar I. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(52).

Şarlı, M (2000). Garib-nâme'de Bulunan Âyet ve Hadisler ile Bunların Kullanılış Amaçları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9.

Şeker, F. A (2018). *Âşık Paşa'nın Garib-nâmesi'nde devrin toplum hayatı* (Yüksek Lisans Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şeker, M (2020). *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*. Ötüken Neşriyat.

Şerif, M. M (Ed.) (1990). *İslam Düşüncesi Tarihi* (M. A. Tuğsuz, Çev.). İnsan Yayınları.

Şimşek, İ (2016). *Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde Tanrı-Evren-İnsan İlişkisi*.

Tarım, C. H (1948). *Tarihte Kırşehir- Gülşehir ve Babaîler—Ahiler—Bektaşiler*. Yeniçağ Matbaası.

Tarım, C. H (1955). *Âşık Paşa*. Emek Basımevi.

Tatçı, M (2006). *Yunus Emre Külliyyatı Yunus Emre Dîvânı İnceleme*. H Yayınları.

Topaloğlu, B (2012). Tevbe. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 41). TDV İslâm

Araştırmaları Merkezi.

Tulum, M (2014). Elvan Çelebi'nin Menâkıbu'l-Kudsiyye Adlı Eserinin İkinci Baskısı Münasebetiyle. *İlmi Araştırmalar*, 2, 175-228.

Turan, O (2021). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat.

Turan, O (2023). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. Ötüken Neşriyat.

Tûsî, E. N. es-Serrâc (2012). *İslam Tasavvufu- el Lüma'* (H. K. Yılmaz, Çev.). Erkam Yayınları.

Türer, O (1991). XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Yunus Emre. *Diyanet Dergisi*, 26(1).

Uludağ, S (1990). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları.

Uludağ, S (1994). Edep - İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Uludağ, S (2007). Recâ - İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 34). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Uludağ, S (2008). Rızâ - İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 35). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Uludağ, S (2012). Tevbe - İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 41). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Uludağ, S (2012). Tevhid - İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 41). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Uludağ, S (2016). *Tasavvufun Dili* (2. bs). Ensar Neşriyat.

Ülgen, E., & Ülgen, A (2008). *II. Âşık Paşa Sempozyumu—Bildiriler (Haziran 2001 Kırşehir)*. Beşir Yayınevi.

Yalçın, O (1970). *Kırşehir*. Özyürek Yayınevi.

Yavuz, K (1991). Âşık Paşa. İçinde *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (C. 4). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Yavuz, K (2000). *Garib-nâme / Âşık Paşa* (1-2). Türk Dil Kurumu.

Yazıcı, N (2022). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Diyanet Vakfı Yayınları.

Yılmaz, H. K (2022). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı : Sümeyye TÜTÜNCÜ

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lisans :Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans :Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri

Mesleki Deneyim

Yukarı Homurlu Ortaokulu/Kırşehir	2012-2015
Kuruağıl Ortaokulu/Kırşehir	2015-2018
Yunus Emre Ortaokulu/Kırşehir	2018-2018
Fatımatüz Zehra Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi	2018-Halen